

# VIGILIA

1 9 7 7  
december

Rónay György:  
**Hol tartunk?**

Cserhádi József:  
**Világiak az egyházban**

Nyíri Tamás:  
**Heidegger és a létkérdés**

Szent-Györgyi Albert **zsoltárai**, Dallos Sándor **novellája**

Síki Géza:  
**Papi sors '77**

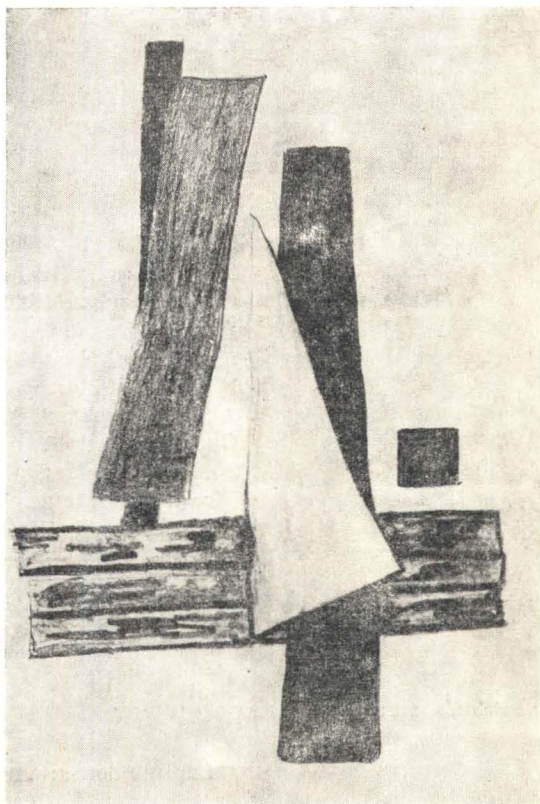
Hegyi Béla:  
**Gancz Miklós**

\*

Karácsonyi körkérdésünk  
**Isten és én**

Válaszolnak: **Bálint Endre, Beney Zsuzsa, Berki Viola, Borsos Miklós, Csanád Béla, Dankó Iván, Dienes Valéria, Falu Tamás, Fekete Gyula, Görgey Gábor, Heller Ágnes, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc, Károly Amy, Kerényi Grácia, Kósa György, Kozma Imre, Mándy**

**Iván, Mészöly Miklós, Moser Elek, Nádas Péter, Ósze András, Páskándy Géza, Pilinszky János, Remsey György, Róbert László, Sánta Ferenc, Somlyó György, Sötér István, Szabó Miklós, Szalatnay József, Szántó Piroska, Szentkuthy Miklós, Tarbay Ede, Thurzó Gábor, Vasadi Péter, Weöres Sándor, Zelk Zoltán**



**Kassák Lajos munkája**  
(Vattay Elemér reprodukciója)

RÓNAY GYÖRGY	Hol tartunk? — — — — —	793
SZENT-GYÖRGYI ALBERT	Verséi ( <i>Csülag Veronika</i> fordításai, <i>Szállási Árpád</i> jegyzetével) — — — — —	800
CSERHÁTI JOZSEF	A világi hívők a zsinat utáni egyházban — — — — —	802
NYÍRI TAMÁS	Martin Heidegger és a létkérdés — — — — —	809
SÍKI GEZA	Papi sors '77 (III.) — — — — —	816
HEGYI BÉLA	Gancz Miklós — — — — —	823
DALLOS SÁNDOR	Azon a napon (elbeszélés) — — — — —	826
K E P E K	A műmellékleten, a 825. oldalon, valamint a hátsó II. borítón <i>Gancz Miklós</i> festőművész munkái.	

## ISTEN ÉS ÉN

*A Vigilia körkérdésére válaszolnak:* Bálint Endre, Beney Zsuzsa, Berki Viola, Borsos Miklós, Csanád Béla, Dankó Iván, Dienes Valéria, Falu Tamás, Fekete Gyula, Gancz Miklós, Görgey Gábor, Heller Ágnes, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc, Károly Amy, Kerényi Grácia, Kósa György, Kozma Imre, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Moser Elek, Nadas Péter, Ósze András, Páskándi Géza, Pilinszky János, Remsey György, Róbert László, Sánta Ferenc, Somlyó György, Sótér István, Szabó Miklós, Szalatnay József, Szántó Pirooska, Szentkuthy Miklós, Tarbay Ede, Thurzó Gábor, Vasadi Péter, Weöres Sándor, Zelk Zoltán (H. B.) — — — — — 833

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

## Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 137-438. 173-923. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: *Vigilia* kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A *Vigilia* csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Híripiroda. Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat. H-1339 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár. vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1250 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a *Vigilia* című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12,— Ft. Előfizetés: egy évre 140,— Ft, félévre: 70,— Ft, negyedévre: 35,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

## HOL TARTUNK?

„Két esztendővel a háború befejezése után tudjuk, hogy a béke nem olyan lesz, amilyennek vártuk. Távobabb van és nem jelent nyugodt visszatérést a múlt viszonyaihoz. A világot sanyargató válság jelenösen felülmúlja az okokat, amelyek előidézték. A konfliktus, a maga pusztító következményeivel, reszes benne, de a felfordulás, melyet előidézett, nem ért véget vele együtt: mélyebbről jön és messzebbre nyúlik. A romok: szerencsétlenség, de szimbólum is. Valami meghalt a Földön, ami nem támad fel többé. Ez adja meg a háború igazi jellegét: nem közjáték, hanem epilógus. A végét jelzi egy világnak. De ugyanakkor a kor, amely a háború után kezdődik, prólógusként tűnik fel: egy alakuló világ drámájának előszavaként.”

Ezekkel a mondatokkal kezdődik a legújabb kori egyháztörténet és a háborút közvetlenül követő katolikus öneszmélet egyik — talán legfontosabb — alapműve, a Zsinat egyik korai, de okosságában, éleslátásában és távlataiban már-már profétikusnak mondható előzménye, Suhard párizsi bíboros-érsek 1947. évi nagyböjti pásztorlevele arról, „emelkedik-e, vagy hanyatlik-e az egyház”. Kis híján, s alig valamicske késéssel magyarul is napvilágot látott volna Kézai Béla fordításában, „az Új Ember Jókönyv-Szolgálatának kezdeményezésére”, ha az akkori — közismert — események közbe nem szólnak és lehetetlenné nem teszik, hogy a már betörtélt, nyomásra kész munka megjelenjék. Pedig bizonyára sokakat elgondolkoztatott volna, sokakat készített volna álláspontjuk fölülvizsgálására, vagy legalábbis ingatott volna meg mereven harcias álláspontjuk „egyedül üdvözítő” voltában. Akik rettenthetetlen szólammokkal, horpadt pajzsral és rozsdás karddal, esetleg még díszmagyarban is, sőt — miért kételkednénk benne — talán vak jóhiszeműséggel fősorakoztak egy halott rend tetemének védelmére és föltámasztására, egy pillanatra eltöprengettek volna azon, kivált ha egy bíboros-érsek mondja, hogy „valami meghalt a Földön, ami nem támad fel többé”; az addig volt világnak vége, és valami más, valami új kezdődik; az egyháznak tehát, ha élni, ha „emelkedni” akar — és rendeltetése az, hogy mindvégig „emelkedjék” — a halott temetését a halottakra kell hagynia, és tőle telhetőleg „az alakuló új világ” felé kell fordulnia. Levetnie minden fölös, évszázadok folyamán természetere rakódott tapadmányt, különféle történelmi korok és társadalmi formák természetes hordalékát, hogy annál tisztábban őrizhesse meg és adhassa tovább a rá bízott élet és tanítás lényegét.

Vagy mint oly sok helyen, nálunk is süket fülekre találtak volna a reménybeli restauráció híveinél Suhard bíboros szavai? Lehet, sőt valószínű; hiszen tudjuk, a világegyházban sem fogadta őket osztatlan tetszés. Mintegy másfél évtizednek kellett eltelnie, hogy ez a korai vetés — más nagy magvetőkével egyesülten — végleg beérjen, és mint „gaudium et spes”, öröm és reménység váljék az egész egyházra nézve egyetemes érvényűvé a Zsinatnak abban a lelkipásztori konstitúciójában, amely most már megföllebbezhetetlenül „meghirdeti az ember magasztos hivatását, és biznyságot téve a benne elültetett isteni magról, felajánlja az emberiségnek az Egyház őszinte együttműködését egy olyan, mindenkire kiterjedő testvériség megteremtéséhez, amely e magasztos hivatásnak megfelel. Az Egyházat nem hajtja semmiféle evilági becsvágy. Csak azt óhajtja, hogy a Vigasztaló Szentlélek vezérlésével annak a Krisztusnak a munkáját folytathassa, aki azért jött a világra, hogy tanúságot tegyen az igazságról; aki azért jött, hogy üdvözítsen, nem pedig, hogy ítélkezzék; aki azért jött, hogy szolgáljon, nem azért, hogy neki szolgáljanak.” Így mondja ezt az egyház abban a rendkívüli jelentőségű zsinati dokumentumban, melynek már közismert címe is: „Az Egyház a mai világban” — úgy hangzik, mint egyetemesen javalló visszhang Suhard kardinálisnak közvetlenül a háború után kiadott pásztorlevelére.

Az egyházat történelme folyamán sokféle evilági becsvágy hajtotta; és sokféle evilági — kivált hatalmi — becsvágy próbálta, sokszor sikerrel, bevonni a maga érdekeinek szolgálatába. Mikor, hogyan, miért, kezdve a konstantini idő-kön és végezve az úgynevezett „polgári kereszténységen” vagy — közkedvelt kifejezéssel — „trón és oltár szövetségének” bármely, közelmúlt vagy akár mai példáján: ez a különben sem egyszerű kérdés most nem ide tartozik. Ide tartozik viszont, nem ugyan történeti vonatkozásaiban, hanem csak pusztán tényként,

hogy ettől a „szövetségtől” a magyar egyház sem volt mentes; nem is lehetett mentes, már csak struktúrájánál fogva sem: „testi” szervezete, örökletes módon, mérhetetlen (noha éppen nem túlságosan jövedelmező) földbirtokain nyugodott. Ezeknek a létét, még esetleges teher voltukban is, valamiféle „szent és sérthetetlen” jelleg övta, mégpedig nemcsak kifelé, vagyis e roppant feudumok jogosultságát kétségbe vonó „ellenségekkel” szemben, hanem befelé, az egyházon belül jelentkező, szórványos reformtörekvésektől is — amire személyes tapasztalatként emlékezhetnek, akik ilyen vagy olyan formában e törekvésekben részt vettek és a „non possumus” áttörhetetlen falába ütköztek már olyatén bátortalan javaslatokkal is, hogy — különös tekintettel „az idők jeleire”, melyek homályosan már észlelhetők voltak — talán nem lenne haszontalan a rossz gazdálkodás miatt jobbra „holt” földvagyonot legalább némi kis részében mozgékonyabb, s amellet szociálisan is, kulturálisan is hasznosabb formákba konvertálni.

Ezt a látszólag virágzó, olykor látványosan virágzó magyar egyházat valószínűleg gúzsba kötötte a vagyona. S egyben — természetesen és sajnos — „szituálta” is: óhatatlanul és menthetetlenül meghatározta általában a klérus és az egyházi szervezetek „osztályhelyzetét”. Általában, óhatatlanul és menthetetlenül akkor is, ha időnkint akadtak az egyházban reformot sürgető, reformokért küzdő szellemek (Prohászka az egyházi vagyon kérdésében, vagy Giesswein Sándor); és akkor is, ha egyes egyházi vezetők bizonyos politikai kérdésekben ellentétbe kerültek is az uralkodó hatalommal (ahogyan Serédi bíboros a zsidótörvények ügyében). A nyugtalanokdókat elszigetelték, az ellentéteket elsimították és ment minden jól-rosszul tovább a maga útján, mindaddig, míg a fölszabadulással a helyzet egy csapásra gyökeresen meg nem változott: az egyház el nem veszítette birtokait. Másként: míg a történelem le nem oldotta róla gúzsait, mégpedig azon a kevéssé kíméletes, radikális módon, ahogyan a történelem általában dolgozni szokott.

Ez volt az a „pillanat”, amikor rá lehetett, és rá kellett volna eszmélni arra, hogy „a romok szerencsétlenség, de szimbólum is”, a szimbólum pedig azt jelenti: „Valami meghalt a Földön, ami nem támad fel többé”, vége egy világnak, és kezdődik egy új, mellyel vagy szót értünk, vagy nélkülünk épül föl. Természetesen volt a magyar hierarchiában, aki ráeszmélt (mint Bánáss László, akit sajnos túl korán vitt el a halál, vagy Czapik Gyula, akinek aztán orosz-lánrészre is lett egy újabb „romeltakarításban”); azt azonban, hogy a magyar egyház a maga egészében, vagy legalább többségében ráeszmélt volna, egyáltalán nem állíthatjuk. Útkeresés, „szót értésre törekvés helyett „harc” következett; s az idézőjel itt nem azt jelenti, mintha a küzdelem tétjét becslőnk le, hiszen nagyon sok minden forgott kockán mind a két részről, hanem azt, hogy amennyiben a konfliktus „harc” volt, akkor olyan harc volt, amely — minden téves látszat ellenére — eleve eldőlt; legfőjebb voltak, akik ezt nem tudták vagy nem akarták tudomásul venni, és voltak, akik azért szítottak a kilátástalan harcra, mert mulékony tüzénél mód nyílt saját pecsenyék sütésére. Mindenesetre aligha vitatható, hogy a magyar egyház magától sosem lett volna képes a testére fonódott gazdasági és társadalmi terhek ledobására; az osztálynak, amelybe kénytelen-kelletlen beleintegrálódott, eminens érdeke volt, hogy ne is engedje megszabadulni terheitől. Most egyszerre szabad lett; a meztelenség határáig csupasz a hirtelen megélesedett történelmi-társadalmi szélfúvásban. Érthető, hogy visszakívánta magára régi prémjeit és bundáit, mindazt, ami oltalmazta, biztosította, társadalmi kényelmet és tekintélyt adott neki? Lehet; de ezzel a kísértéssel mindenképpen szembe kellett volna néznie; ezt a kísértést minden erejéből le kellett volna küzdenie. Még módja is lett volna rá, ha a részére juttatott haladékok az új idők megértésére és az új föladatak átelmélkedésére fordítja, nem pedig az eleve meddő restauráció szükségképpen politikai képzelgéseire használja. Ami történt, még túl közeli ahhoz, hogy bárkinek is emlékezetébe kellene idéznünk; tudjuk, utóregzésel is többször zavartak meg, vagy késleltettek kedvezően indult folyamatokat. Mindenesetre tény, hogy — mint Miklós Imre írta állam és egyház „újtípusú kapcsolatairól” szólva (Világosság, 1977. I.) — „ebben a harcban a munkásosztály politikailag megtörte a tőkés és földbirtokosok uralmát és lefektette a szocialista társadalmi rend alapjait, ezzel együtt pedig visszaszorultak az egyházakban is a régi rendszert támogató erők”. Következtek az első egyezmények, következett a — sajnós ismét csak túl rövid — „czapiki korszak”; elkezdődött egy út, amely „a régi egyház” kellenél látványosabb összeomlásától vezet, nem ugyan szönyeggel terítve és virággal behintve, hanem rögzösen és fáradságosan, odáig.



ahol most vagyunk. Természetesen nem valamiféle végállomásnál; mert ez az út addig tart, ameddig a történelem, és addig is kell építeni, ameddig a történelmet és benne a társadalmat.

A lelkieket tekintve a magyar egyház végeredményben csak nyert azzal, amit a háborút követő fordulatban veszített. Az anyagiakat tekintve éppen fordítva: jóformán mindenét elvesztette. Kivéve a templomaid és a hitélet lehetőségét, tehát a lényegét. Egyes, tiszteletet érdemlő kivételeket nem számítva, nem volt olyan aktívan ellenálló egyház, mint például a lengyel (nagy többségében); de nem volt kollaboráns egyház sem; ebből a szempontból tiszta lappal lépett az új korba. De látva az anyagi veszteségeket, kinek volt kedve és ereje — ismét csak néhány kivételtől eltekintve — fölmérni a lelki nyereséget, fölszítani a lelki haszon reményét? Pedig ez a „legkisebb leány”, mint Pégyú mondja, az isteni erényeknek ez a legkisebbike, a Remény nagyon alkalmas lett volna rá, hogy kézen fogja a tanácstalan magyar egyházat és kivezesse a romok közül, a romok jelképezte szimbólumok csapásán, a szerény, de mindenképpen igényes útra, messzire el a csalóka álutaktól, amelyek mindenféle — de a politikai valóságban már évek óta eleve kirekesztett — csodaszerű „fordulat” kilátásainak „most már guggolva is kibírjuk” ábrándvilágába vezettek. A magyar egyház azonban abban a haladékbán, amit a gondolkodásra kapott, nem a meztelenség kis Remény ösvénye felé tájékozódott. Olyasformán volt, mint háza nélkül maradt csiga; mindenképpen azt a házat kívánta vissza, melyet pedig a történelem összerakhatatlanul széttiport, ahelyett, hogy annak lehetőségeit kereste volna, hogyan élhet meg úgy, ahogyan van, „házatlanul”, vagyis szegényen, a puszta ég alatt, a gyanakvó, sőt sokszor ellenséges világban, és hogyan teljesítheti *eredeti* — nem valamiféle társadalmi-politikai, hanem evangéliumi — küldetését *így*, és *ebben* a környezetben. A téves remények összeomlásakor ezért került aztán abba a „sokkolt” állapotba, amelyből csak nagy nehezen ocsúdott föl, s amelynek nyomait máig őrzi idegzetében.

Lőrejöttek az első egyezmények; ezek — folytatva Miklós Imre idézett cikkének sorait — „egyrészt jelzik a harc eldőlését, másrészt biztosították a keretet ahhoz, hogy a megdöntött társadalmi viszonyokat immár nem védelmező egyházak és a szocialista állam közt korrekt, lojális és fokozatosan mind jobb viszony alakuljon ki, immár az új szocialista társadalom építésének menetében”. A magyar katolikus egyház — mert itt arról beszélünk — valóban nem védelmezte immár a végleg megdöntött feudálkapitalizmust; tegyük azonban hozzá: most már ha akarta, sem védelmezhetné volna: erre a személyi kultusz éveiben nem nagyon nyílt volna módja. Akarta volna védelmezni, ha teheti? Valószínűleg már nem. Akarni a szó igazi értelmében valószínűleg semmit, vagy nem sokat akart. Eleinte főként egyet, már amennyiben ez akarataknak nevezhető: túlélni. Hogy hogyan élni, vagy élni *túl*: erre már nem nagyon voltak elképzelései. Ha lettek volna, nem sok lehetőség volt kibontakoztatásukra. De sajnos, nem voltak: ezt a magyar egyházat többségében hosszú időn át leginkább az jellemezte, hogy nincs perspektívája, és hogy a múlt hagyományain rágódik. Tisztes, szép, valóban megőrizni és továbbítani való hagyományokon, és ugyanakkor — lehet, hogy egyenesen nagyobbbrészt — olyanokon, amelyeket jobb lett volna félretenni, új kezdeményekkel fölcserélni még az akkor adott szűkös körülmények között is. Még akik „mozogtak”, azok sem mindig a legszerencsésebben tették, mert olyan módszerű és tartalmú „mozgalmakat” próbáltak följújtani, amelyek a két háború közt — akkor bizonyos progresszivitással is a nagy konzervativizmusban és konformizmusban — viszonylagos szabadsággal, ha tán nem is javallva, de eltérve dolgoztak, most azonban, teljesen megváltozott viszonyok közt, mihamar „föld alá” kerültek, vagy „földalattinak” minősültek — egy olyan társadalmi-politikai világban, amelynek éppen élcsapata edződött hosszú évtizedeken át ilyen földalatti munkákban, s így voltaképpen már akkor ismerte azoknak minden fogását, mielőtt most gyakorlatlanul, naivan és ügybuzgón bárkinek akárcsak eszébe jutottak volna. Jobb sorsra méltó erők mentek így veszendőbe, szembekerülve az államhatalommal, amelynek viszont akkor egyenesen kapóra jött minden, ami valóban szervezkedésnek minősült, vagy amit annak lehetett minősíteni: megannyi bizonyítékául szolgált annak, hogy az egyház, illetve a vallás képtelen békén megférni a szocializmussal. Az egyház pedig, furcsa módon, ha nem is egészében, de tekintélyes részében, mintha ezt a messi miltból áthagyományozódott elvet a maga részéről szintén tudomásul vette volna. Él (és éltetődött) egy

vulgáris köztudat, amelynek a lényege nagyjában ez volt: — Minthogy a vallás felelőtlenség, szükségszerűen osztozik a felelőtlenségek sorsában, vagyis megváltozik az alap változásával; az alap pedig döntően megváltozott, tehát a vallás menthetetlenül el fog halni; el kell halnia, és ez a történelmileg-társadalmilag szükségszerű folyamat olykor adminisztratív módon siettethető is.

Az egyház — a papság többsége, a hívek tekintélyes része (mint hívő, mint az egyház tagja) — ezt ilyesformán „fordította le” magának: — Kihúzták alólunk a talajt, kiűzték az új intézményekből Istent, minimálisra csökkentették működési és megélhetési lehetőségeinket; halálra vagyunk ítélve, és kihalásunkat még adminisztratív módon is szorgalmazzák. Mit tehetünk? Húzzuk meg magunkat és várjunk; vagy történik valami, és minden jobbra fordul, vagy nem történik semmi, és akkor szépecskén kiveszünk. Úrrá lett tehát egy bizonyos attentizmus; ezzel óhatatlanul együtt járt volna a belső örök teljes kiszikkadása: a még tovább működő formák alatt lappangva tanyát ütött volna valóban a halál. De nem azért, mert az alap megváltozott, hanem azért, mert az állítólagos felelőtlenség önmagától adta föl a belső forrásaiból való újjászületés reményét és akarátát. Pedig az újjászületés igénye élt a lelkekben, és szomjasan várta, hogy kielégítsék: hogy bevezessék, beleneveljék egy olyan lelkeségbe, olyan valóságba, amely evangéliumi hitelességű, és ebben a hitelességében a szocializmusban is élhető és „ehető”. Aki emlékszik még Sík Sándor konferencia-sorozataira, az minden további magyarázat nélkül tudhatja, miről van szó, és milyen volt ez az örök forrásokból táplálkozó „új” spiritualitás.

Arra, ami benne „új” volt, vagy az adott körülmények közt újnak látszott, Czapik Gyula fogalmazta meg a „kettős hűség” sarkigazságát. Hűség a hazához (nem „általában”, hanem *ehhez és itt*, vagyis a szocializmus Magyarországhoz), és hűség az Egyházhoz (amiben eleve benne van a szocializmus esetleges ateizmusának elutasítása). Ez világos és egyértelmű álláspont — elvileg. Gyakorlatilag már kevésbé egyszerűen valósulhatott meg, számos okból. Egyrészt: még az egyházon belül sem mindenki értette meg, miről is van szó voltaképpen. Magyarán: ennek a czapiki egyházpolitikának — melynek egyébként, mai szóval, nem nagyon voltak „alternatívái” — jócskán akadtak némaságukban is szívós ellenzői; annak idején eléggé köztudott volt, hogy túlságos lelkesedéssel Rómában sem nézik. — Másrészt: mindkét részről (és hosszú időre visszamenőleg) sokkal több indulat halmozódott föl, esetleg fojtódott el kényszerűleg, semhogy a „kettős hűség” elvében egyfelől sokan ne csak ravasz klerikális taktikázást, másfelől ugyancsak sokan ne megalkuvást, sőt árulást sejtettek volna. S ha egyszer a légkörnt kölcsönös bizalmatlanság, gyanakvás és sérelmi készség jellemzi, mindkét fél könnyen talál bizonyítékot a maga igazára. Mert hiszen ahány ága az életnek, annyi súrlódási fülület volt, legalábbis lehetett. Akik átéltek azokat az időket, emlékezhetnek rá; nincs értelme előhozni itt hajdani sérelmeket: a gravaminális politikát csak a végső szükség indokolhatja, oktalan föllevenítését azonban már semmi.

De talán még a sérelmeknél is aggasztóbb volt — (sérlemek azonban akkor nem pusztán csak az egyházat és a vallásos embereket érték) —, hogy a „világ-pézeti küzdelem” általában fantomok ellen folyt: a marxisták jó része *akkor még* éppúgy nem ismerte, talán nem is ismerhette hitelesen, valódi mivoltában azt, mi az egyház és mit jelent hívőnek lenni, mint ahogyan a vallásos emberek nagy többsége sem ismerte, és kérdés, ismerhette-e egyáltalán az „igazi”, tehát mindenképpen humanista marxistát-ateistát. Mintha torzkép torzképpel, öröklött maszk öröklött maszkkal állt volna szemben. Amit egy jó század vulgáris apologetikája a szabadgondolkodókról, ateistákról, marxistákról, szocialistákról, kommunistákról összehordott, azt most egy másként, de nem kevésbé vulgáris „antiklerikalizmus” rendre visszaadta. Kemény lecke volt, de nem lehet azt mondani, hogy ne szolgáltunk volna rá. Az viszont természetes, hogy a karikatúrákban, melyeket egyik fél a másikról őrzött és alkalomadtán újrarájzolt, senki sem ismert magára.

De hát ki milyen igazában, a maga hamisítatlan valódi mivoltában; vagy legalábbis milyennek tudja, milyennek tartja, milyennek szeretné magát? Előbb-utóbb jelentkezett az igény — természetesen a legkevésbé sem függetlenül az olyan, közismert történelmi-társadalmi folyamatoktól, mint a személyi kultusz fokozatos leépülése, a szocialista demokrácia humanizmusának kibontakozása s vele a társadalmi közérzet jelentős javulása, nemzetközi szinten közbek között az emberiségért való közös felelősségnek, a béke érdekeinek, a békés egymás

mellett élés elvének, a tárgyalásos megoldások gyakorlatának előtérbe kerülése, vagy az egyház életén belül (némely olyan, késleltetőnek tekinthető tények ellenére, mint a munkáspapság fölszámolása, vagy a túlságosan haladónak minősített, főként francia teológusok félreállításai) az elmeszesedett struktúrák és elgépiesedett gondolkodásformák megújításának mind határozottabb óhajítása, a modern, szekularizált világgal való kapcsolatok keresése, stb. — jelentkezett az igény egymás kölcsönös megismerésére, a másfajta gondolkodás merev és globális elutasítása helyett a közös emberi értékek föltárására és méltánylására, s azoknak a közös, nagy emberi föladataknak a meghatározására, amelyeknek vérehajtásában a más és más meggyőződésű, de humanizmusukban rokon emberek együtt dolgozhatnak.

Ez a sokféle új ösztönzés végül is kimozdította volna a magyar egyházat most már több, mint egy évtizedes „leblokkoltságából”, mégpedig nem csupán a különböző mozgalmakban különböző szinteken való mintegy hivatalos részvétel által (ami természetesen egyáltalán nem volt lebecsülendő, de vitathatatlan jószándékában sem látszott mindig önkéntesnek), hanem egész benső és lehetséges szervezeti életét illetően is? Végére — például — ha úgynevezett „intézményeink” nem is voltak, *de jure* változatlanul voltak egyházközségeink; életre kezdtek-e galvanizálódni abból a tetszhalálból, melybe azzal a jelszóval merültek, hogy „úgyse lehet csinálni semmit”? Legföljebb kivételesen. Általánosságban azonban... S hogy miért nem? Félénkségből? Nemtörődomségből? Vagy mert a papok nem mindenütt fogadták volna szívesen a világi hívők tevékenyebb és a maguk területén kezdeményezőbb részvételét? Egy bizonyos: aki akkoriban a magyar egyház életét „belülről” figyelte, tanúja lehetett egy semmiképpen sem örvendetes jelenségnek. Annak tudniillik, hogy valami különös tudathasadás van kialakulóban. A hívők *mint polgárok* részt vállaltak a szocializmus építő munkájában, hiszen ha nem vállaltak, nincs miből megélniük, ráadásul nem is élnek olyan rosszul, sőt egyre jobban élnek, tehát egyre jobban integrálódnak ebbe a szocialista társadalomba; ugyanakkor azonban *mint hívők* egy visszafogott, a „világ” iránt fönntartásokkal teli, meglehetősen mozdulatlan, a valóságos életen kívül rekedt és ebbe a kirekesztettségébe többé-kevésbé — fájdalommal, sértődötten vagy közönyösen-tehetetlenül — beletörődő közegbe kerülnek, s hívő minőségükben annak mondhatni retardált tudatában osztoznak. Hová fog ez vezetni? — kérdezhetette magában nem kis aggodalommal, aki a jelenséget csak valamennyire is észlelte. Kétségtelen: az első egyezménynek „biztosították a keretet”; de aki fölvetette volna, nem alaptalanul vetette volna föl a kérdést: egyáltalán kitöltik-e egyházi részről ezeket a kereteket, melyek az egykoriakhoz képest lehetnek ugyan szűkösek, de mégiscsak keretek, mégiscsak biztosítják az élet lehetőségét? Es ami talán még ennél is fontosabb: van-e ennek a magyar egyháznak adott és biztosított keretei közt valamilyen koncepciója a maga jövőjéről a szocialista társadalomban, mert hiszen immár bebizonyosodott, hogy nem homi véletlen, átmeneti formáról van szó, röke történelmi tévedésről, hanem tartós, véglegesnek tekinthető társadalmi-gazdasági-politikai rendről?

Ekkor következett be, látszólag váratlanul, valójában azonban régtől érlelődve a mélyben, és talán már elodázhatatlanul is, a Zsinat — Gál Ferenc találó kifejezésével — „korfordulója”.

Mit jelent a Zsinat az egyház életében? Mérhetetlen jelentősége köztudott. Mit jelent a magyar egyháznak? Talán nem túlzás, ha azt mondjuk: megkönnyebbulést és fölszabadulást, választ olyan kérdésekre, amelyek a mi számunkra a szó teljes értelmében létkérdések voltak, és szilárd, vitathatatlan alapot szocializmusban lehetséges jövőnknek ahhoz a reális koncepciójához, amelynek az imént éppen a nyomasztó hiányát említettük. „Messze járnak az igazságtól — hirdeti a *Gaudium et Spes* (43) — akik abban a tudatban, hogy nincs itt maradandó hazánk, hanem inkább az eljövendő után vágyódunk, úgy vélik, elhanyagolhatják földi kötelességeiket. Elfelejtik, hogy a hit révén ki-ki még fokozottabban köteles ellátni hivatásbeli feladatát. Ugyanúgy tévednek viszont azok is, akik azt gondolják, hogy a földi tevékenységbe annyira elmerülhetnek, mintha csak teljesen független volna a vallási élettől, amely, véleményük szerint, csupán kultikus cselekedetekre és néhány erkölcsi kötelezettség teljesítésére szorítkozik. Ezt a sokakban meglevő hasadást a megvallott hit és a mindennapi élet között korunk legsúlyosabb tévedései közé kell sorolni... Nem szabad tehát mesterkélten ellentétet támasztani a hivatásbeli és társadalmi tevékenység s a vallásos élet között. Az a keresztény, aki elhanyagolja földi feladatait, embertársai,

sőt Isten iránti feladatait hanyagolja el, s kockára teszi örök üdvösségét is. A keresztények inkább örüljenek annak, hogy az ács mesterségben dolgozó Krisztus példáját követve úgy végezhetik minden földi munkájukat, hogy az emberi, családi, szakmai, tudományos és technikai erőfeszítéseket egyetlen élő szintézisbe kovácsolhatják a vallási értékekkel, amelyek legmagasabb rendező ereje mindent Isten dicsőségének rendel alá." És a következő fejezetben: „Mivel az egyház, Krisztusban való egysége jeleként, látható társadalmi szerkezettel rendelkezik, gazdagodhat, sőt ténylegesen is gazdagszik a társadalmi élet fejlődése révén. Krisztustól kapott alkotmánya nem hiányos ugyan, az említett úton mégis mélyebben megismerheti, jobban kifejezheti és szerencsésebben alkalmazhatja azt a mai időkre. Az egyház bármilyen rendű és rangú embertől hálás lélekkel fogad mindenféle segítséget, ami hasznára van közösségének, vagy egyes gyermekeinek. Aki ugyanis előbbre viszi az emberi közösséget a családiasság, a kultúra, a gazdasági és társadalmi élet, s a nemzeti és nemzetközi politika terén, Isten terve értelmében az egyháznak is nagy segítséget nyújt — amennyiben ez a közösség külső tényezőktől függ. Az egyház még azt is elismeri, hogy sokat okult, s okul ma is ellenfelei vagy üldözői ellensége magatartásából.”

Mindez nem friss kitalálás, hanem — mint a konstitúció jegyzeteiből is látható — ősi, evangéliumi és az őskereszténységben honos igazságok új fényben való fölragyogtatása. Ez az egyház azonban, mely így és ilyenek határozza meg magát, világhoz való viszonyát, világban való helyét és magatartását: ez az egynáz a rajta kívül, vagy a vele szemben állók szemében aligha tűnhetett azonosnak akár azzal, amelynek jellegzetesen polgári-konzervatív és restaurációs-reakciós képéből annak idején Marx számos, nem jogtalanul pejoratív következtetését levonta, akár azzal a politikailag manipulálhatóval, mely közvetlenül a fölszabadulás után mintha még egy, a réginel is régiebb társadalmi és uralmi rendszer mellett kötelezte volna el magát. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy ez a zsinati egyház nem más egyház, hanem a nyelvényben mindentől azonos a „régivel”: egy és ugyanazon egyház, amely — az előregedés és elidőszerűtlenedés annyi jele után — képes arra, hogy önmagát megújítsa, és így folytassa zarándokújtját a modern világban. Ez az egyház a maga megújult magatartásával a világban új tényt jelentett annak a marxizmusnak—leninizmusnak a számára is, amely — a személyi kultusz és dogmatizmus éveit után szintén megújulva — Kádár János szavai szerint (1970; Válogatott beszédek és cikkek, 1975, 314.) „azt vallja, hogy kerülnünk kell munkánkban mindenkor a sablonokat, a bonyolult valóság leegyszerűsítését. A konkrét helyzet konkrét elemzéséből kiindulva, az elméletet alkotó módon alkalmazva kell feladatainkat meghatározni. Lenin útmutatásait követve valljuk, a kommunista párt feladata, hogy a fejlődéssel együtthaladva, szüntelenül keresse a változó helyzet új kérdéseire a helyes marxista választ, az új feladatokra a megfelelő megoldást.”

Mindez természetesen a vallás és egyház kérdéseire is vonatkozik. Minthogy egyfelől a zsinat *ad acta* tette — remélhetőleg végérvényesen — az osztályérdekek determinálta *bien-pensant* kereszténység vulgáris apologetikájának azt a szemléletét, amely szerint többé-kevésbé minden, ami az uralkodó osztályok lényeges érdekeit sérti vagy éppen uralkodói létjogosultságát tagadja, a súlyos bűn, a gonosz fölforgatás és a Sátán machinációjának kategóriájába tartozik, tehát szóval és ha lehet, tettel is üldözendő; és minthogy — másfelől — véget ért „a magyarországi politikai életben is eluralkodott szektás bizalmatlanság, a dogmatizmus és a személyi kultusz”, melynek légkörében „nem ritkán összekeveredtek a reakció elleni politikai harc és a vallással szembeni eszmei konfrontáció módszerei” (Aczél György: A szocialista állam és az egyházak Magyarországon, Világosság, 1976 X. és A szabadság jelene, jövője a szocializmus, 1977, 106.): — megnyílt az út ahhoz, hogy miután a hívek túlnyomó többségében már nemcsak, hogy teret nyert, hanem végbe is ment, most már teret nyerjen „a papság körében is mind szélesebben a pusztá lojalitáson, a szocialista rendben jelentkező status quo elismerésén túl a szocializmus építése egyes feladatainak az aktív támogatása is” (uo. 108.). Ez az út természetesen vezet az ún. „szövetési politikához”, ahhoz a „nemzeti egységhez”, amely a Hazafias Népfrontba tömöríti „társadalmunk minden alapvető osztályát, minden rétegét”: mozgalmokban, mely „átfogja a munkások, a parasztok, az értelmiségiek széles tömegeit, a kispolgárokat, kommunistákat, pártönkívülieket, hívőket és nem hívőket, mindenkit, aki magának tekinti a közös célt, a szocialista Magyarország felépítését” (Kádár János im. 315.). És természetesen vezet annak fölismerésére is, hogy

a vallás „elhalása” nem valamilyen rövidesen bekövetkező, vagy éppen bekövetkeztethető tény, nem gyors folyamat, hanem hívők és nem hívők minden jel szerint még igen sokáig együtt fognak élni és dolgozni ezért a szocialista társadalomért és ebben a szocialista társadalomban, anélkül, hogy a hívő földadná hitét vagy hite földadására kényszerítenék, és anélkül, hogy a nem hívő lemondana nem hívő meggyőződéséről.

Az útnak tehát, ha mindkét fél jóhiszeműen vállalja, amihez aligha férhet kétség, szükségképpen a folyamatos tárgyalások és időről időre a fölmerülő kérdéseket megoldó, esetleges nehézségeket tisztázó egyezmények útjának kell lennie. A szövetségi politika korszakának bizonyossága szerint valóban az is. Ezek az egyezmények ismeretesekek, fölösleges volna rendre elsorolni őket és témáikat, mint a püspökök és főpapok kinevezésének módozatai, az esztergomi érseki szék ügyének elvi rendezése, majd tényleges betöltése és Lékai László személyében új esztergomi érsek kinevezése, hitoktatási kérdések rendezése, stb. Megszűnt tehát a magyar hierarchia tragikus szétziláltsága; „Magyarországon valamennyi római katolikus egyházmegye élén megyéspüspök vagy érsek áll” — mint Miklós Imre írta 1977 legelején (kivéve a váci, mely időközben Endrey Mihály püspök elhunytával megürült). Nem szűnt meg persze minden baj, de túlnyomó többségük nem az állam és az egyház viszonyára tartozik, hanem az egyház belső ügye, és nem is magyar specialitás. Az, amit kezdetben csak kevesen vallottak, mindenesetre ma valóságként érzékelhető: az tudniillik, hogy a Gondviselés Magyarországot nem holmi utóvédharcok vagy éppen puhatolódzó előcsatározások színhelyének szánta, és a magyar kereszténységet nem is látványos és épületes vértanúságra, ahogyan egyesek a hidegháború éveiben vélték, hanem egy rendkívüli jelentőségű, életbevágóan fontos kísérlet „telephelyül” — vagyis arra, hogy kölcsönös jóakarattal, józansággal, realitás-érzékkel itt munkálódjanak ki a szocialista állam és a katolikus egyház „új típusú kapcsolatai”. Másként: a katolikus egyház jövője — óvatosabban: jövőjének alapvetése — a marxista-leninista alapokon épülő szocialista államban.

Hol tartunk tehát? Itt. Ott tartunk, hogy egyház és állam közt a viszony kielégítőnek, sőt jónak mondható, kapcsolataik „normalizálódtak”. Az állam félreérthetetlen jeleit adja az egyház iránti megbecsülésének (gondoljunk Lázár György miniszterelnök vatikáni látogatására, majd arra a VI. Pál pápa által „egvedülálló jelentőségűnek és különös fontosságúnak” minősített eseményére, amit Kádár Jánosnak a pápával folytatott megbeszélése jelentett); az egyház némelyek által oly rossz szemmel nézett „keleti politikájával” pedig félreérthetetlen jelét adja egyrészt az állam iránti megbecsülésének, másrészt annak, hogy osztozik a szocializmusban élő keresztények ma már jogosnak tűnő reményeiben: szocializmusban való jövőjük és virágzásuk reményében. Ha visszatekintünk harminc évvel ezelőltre: szinte mérhetetlenül nagy utat tettünk meg.

Az út azonban nincs befejezve; csak az nem halad, ami halott. A szocializmus pedig él és virul; és a szocializmusban kell, hogy éljen és viruljon az egyház is. Az élet viszont, éppen mert fejlődés, új és új kérdéseket vet föl, s ezek új és új válszakokat kívánnak. Mind magának a fejlődésnek a lehetőségeit és módozatait illetően, mind az úgynevezett „keretekre” vonatkozólag, melyek nyilvánvalóan már első formájukban sem azért voltak keretek, hogy megbénítsák, hanem azért, hogy lehetővé tegyék az életet. Erre szolgál — nem pedig meddő és eleve értelmetlen elméleti vitatkozásokra — a párbeszéd, az álláspontok, kívánságok, igények, lehetőségek kölcsönös, nyugodt és okos tisztázása, „elkötelezve a dialógusnak” és „nyitott kapukkal”, hogy Cserháti József immár Európa-szerte ismert tanulmányainak címével jellemezzük ennek a szintén „új típusú” párbeszédnek a módszerét és erkölcsét.

Erkölcset? Igen; mert hiszen nem titok, hogy „miközben együtt dolgozunk közös munkánkban, ugyanakkor „világnézeti konfrontációban” élünk. A kettőt: az őszinte *igent* és az agresszivitás nélküli *nemet* napról napra kölcsönösen emberi összhangban kell tartanunk úgy, hogy se a közös munka ne szenvedjen kárt, se a benne részt vállalók személyisége ne sérüljön meg. Nem Kis földadat, és nem akármilyen kötelesség. Úgy is mondhatnánk: mindennapi szeretet-gyakorlat. Vagy kicsit — látszólag — elvontabban, teilhard-i terminológiával: az immár társadalmi (és technikai) síkon folyó evolúció „amorizálása”, szeretettel való tartalmasabbá tétele.

Vehetjük, s vegyük is a Gondviselés megtisztelő jóindulatának, hogy éppen ránk bízta e nagy mű első kísérleteit.





## **Harmadik zsoltár: A SZÍV ÉS A SZELLEM**

Uram!  
Szeretni tudó és szeretetre szomjuhozó  
szívet,  
Szabadon gondolkodó és alkotni tudó  
szellemet adtál,

Uram! Tisztítsd meg szívemet, emeld  
magadhoz szellememet,  
Hogy testvéreimnek testvére lehessenek.

De szívem retteg és gyűlölködik.  
Megrontja szellememet, s halált hozó  
iszonyú fegyverrel tör  
Országodra, reám és embertársaim ellen.  
Hogy szétroncsolja az élet szent szövetét.

## **Negyedik zsoltár: ENERGIA ÉS SEBESSÉG**

Uram!  
Fölfedted előttünk az anyagban rejlő  
energia titkát,  
Hogy munkánkat könnyebbé és az  
életet magasztossá tegyük,  
Megtanítottál a hangnál is sebesebb  
utazásra,  
Hogy a távolság ne válassza el többé az  
embertől az embert.  
Munkánk gyümölcsét, a lövedékké  
sűrített energiát  
Mi eljuttatjuk a föld legtávolabbi  
sarkaiba,  
Hogy egymást nyomorúságba és  
pusztulásba taszítsuk  
Hogy a letarolt földről kiírtsunk minden  
élet.  
Uram! Ne hagyd, hogy leromboljam az  
élet templomát,  
Engedd, hogy hasznomra váljék a tudás.  
hogy hasznossá lehessenek általa  
Adj méltóságot rövid napjaimnak.

## **Hatodik zsoltár: A GYERMEKEK**

Uram!  
Nemek szerint szétválasztottad az  
embereket, hogy az egymás utáni  
vágyakozásban  
Teljes összhangban rezdüljenek lelkük  
mélyén húrjai.  
A közös vágy szülőttei a gyermekek,  
az édes gyermekek,  
Akik tiszta, szepőlőten szellemmel  
érkeznek hozzánk.

És én gyűlöletet, rettegést és elítélést  
oltok szellemükbe,  
Bunkereim arra tanítják őket, hogy az  
élet sötét és a jószándék hiábavaló.  
És ha felnőnek, nemes tettekre készen.  
Hivatásos gyilkosokká képzem őket.  
S erkölcsi bénaságban múlnak el  
legszebb éveik.

## **Ötödik zsoltár: A FÖLD**

Uram!  
E drága bolygót adtad nekünk  
lakóhelyül,  
Rejtett, titkos kincsekkel tele.  
Képessé tettél művedet megérteni,  
Könnyítsd meg hát munkánk, úzd el az  
éhséget és a kórt.

Kiássuk a kincset, hogy elherdáljuk,  
Hogy megalkossuk a pusztulás iszonyú  
gépezetét,  
Mely most azt pusztítja, mit mások  
építettek,  
Mely majd ellenem fordul, elpusztít  
engem s gyermekeim.

Uram! Legyünk társak az alkotásban.  
Dolgozzunk tovább műved nyomán,  
Hogy bolygónk a bőség, a boldogság  
És az összhang erős otthona legyen.

Uram! Mentsd meg gyermekeim.  
Mentsd meg szellemüket,  
Hogy romlottságom ne ronghassa meg  
őket,  
Mentsd meg az életüket,

Hogy a fegyver, amit másokra fogok,  
ne pusztíthassa el őket,  
Hogy jobbak legyenek, mint szüleik,  
Hogy megalapítsák saját birodalmuk,  
Szépség, igazság, becsület, összhang és  
jóakarát birodalmát,  
Hogy béke és szeretet uralkodhassék,  
Mindörökké.

CSILLAG VERONIKA fordításai

## A VILÁGI HIVŐK A ZSINAT UTÁNI EGYHÁZBAN

**Alapvető szemléletváltozásra volt szükség.** Az egyház régebben mintha egyedül a klérusé lett volna, s mintha a hívők csak az anyagot jelentették volna, melyet a papságnak formálnia és vezetnie kellett. Mégis igazat kellene adni annak a vélekedésnek, mely szerint a világiakat nem tekintettük egészen felnőtteknek és önállóknak? A zsinat — mint annyi más területen is — szemléletváltoztatást sürgetett. Az egyház lényegéből következik, hogy a hívek részesei az egyház küldetésének, az egyház bennük válik látható valósággá és társadalmi tényezővé, ők hordozzák és tartják fenn az egyházat. Velük és általuk érintkezik az egyház a világgal, s ma, a közműveltség oly széles elterjedtsége korában, ki merné azt mondani, hogy a világiak nem felnőttek és nem tudnak felelősséget vállalni az egyház ügyeiért? El kell fogadnunk azonban, hogy nem is oly régen, a nagy tömegek szellemileg tájékozatlanok voltak, anyagilag nem voltak függetlenek, ezért is állhattak az uralkodók és az egyház gyámsága alatt.

A mai ember már részt kíván venni mindabban, ami körülötte történik. Az emberek élni akarják hitüket, ezért keresik ennek mélységeit. A világi hívő lelkileg nagykorú kíván lenni. Erzi, hogy az egyházban új erővel tevékenykedik a Szentlélek, akit nem az elvont egyházi intézmény, mint ilyen, hanem az élő egyházi közösségben személy szerint ő hordoz a lelkében. A hívők továbbra is a „nyáj” kívánnak lenni, vagyis követni óhajtták pásztoraikat, de az útközben levés alakulásába és módozataiba beleszólást kérnek, hiszen az ő életükről történik döntés.

A világi hívők megértették, hogy a zsinat új egyháztudat alapelveit dolgozta ki, s ezek ismeretében jelentkeznek: személyes, de egyúttal reflektáltabb, kritikusabb, tehát felelősségteljes közreműködéssel kívánnak jelen lenni és részt venni az egyház életében. Minden intézményben megvan a személytelenítés nagy veszélye. Bármennyire hívő és testvéri intézmény is az egyház, mégis azt kell mondanunk, hogy az intézmény hatalmi jellege miatt lehetséges volt a bensőséget kereső hívőktől való eltávolodás. A zsinat újból kimondta: az egyházi hatalom és tekintély nem több, mint az Úr nevében teljesített szolgálat. Az eddig hagyományában élő egyházat az átalakulásban levő egyháznak kell felváltania. Az újraszülető egyházban a világi hívők, mint új „honfoglalók” jelentkeznek, az egyház jövője nagymértékben tőlük függ.

Az egyházjog szerint a világi hívő az egyházi közösségnek az a tagja, aki nem pap, aki tehát nem tartozik külön megbízás alapján az egyházi szolgálatot végzők közé; de nem is szerzetes, aki a keresztény tökéletesség fogalmával és a hármassal fogadalommal sajátosan jellegzett életmegvalósításra törekszik. A világi hívő esetében így kimondottan negatív meghatározásról van szó. Tantételelesen is el kell fogadnunk, hogy külön megbízás és hierarchikus hatalom folytán különülnek el az egyházban a vezetők a vezetettektől, de ha az elkülönítő tényező csupán hatalmi, fölé- és alárendeltségi elv, akkor nemigen juthat alapvetően más szerep a hívők számára, mint alattvalónak lenni. Ezek után logikusan merül föl a kérdés: vajon a világiak csak hallgató, engedelmes egyház lehetnek, akiknek nincs is joguk önálló cselekvési területhez? Nem innen ered-e a klerikalizmus minden ferde kinövésével, s nem ez az állapot hozta-e végül is magával az egyedüllét és az elhanyagoltság kinövéséként a laicizmust, amely mint szemlélet és mozgalom már tudatosan az egyháztól való elválasztást, majd pedig az egyházzal való szembenállást sürgette?

Sajnos, a múltban sokszor úgy látszott, hogy az egyházban az evilágot a laikusok képviselik, a természetfelettit pedig az elkülönülő klérus jeleníti meg. A zsinatnak tehát mindenekelőtt integrálni kellett, az ellentétek között kiegyenlítő alapokat kellett keresnie. Csak így lehetett megfogalmazni a laikusok pozitív tartalmát. Eddig csak azt tudtuk megmondani, hogy mi nem a világi hívő a papság és a szerzetesség mellett. Hogy ez így volt, kövessük röviden végig a történelmet.

**A laikus fogalmának történelmi alakulása.** Ha az egyházi törvénykönyv a papság és a szerzetesség mellett krisztushívőkről (christifideles) beszél, általában laikusoknak nevezi őket. A görög „laikos” szó, egyházi szóhasználatban először

a Kelemen levélben (95) fordul elő, és egyszerű hívőt jelöl. A szó szinte minden nyelvbe átment, és hozzá nem értést, be nem avatottságot jelent. A korai egyházban, a vértanúk egyházában az egyház tagjai: „a hívek, a kiválasztottak, a meghívottak, a szentek, a tanítványok, a beavatottak, a halak”. A szentírás ezeket együtt népnek nevezi, amin a világi hívőket és a papságot együtt értették. Nagy Konstantinnal új helyzet állt elő: az egyház most már mint isteni joggal felruházott közösség rendezkedik be. Külső megnyilvánulása elsősorban az istentisztelet, s mivel az erről való gondoskodás főleg a papság feladata, a klérus és vele együtt a szerzetesség kezdenek a népből kiemelkedni és elkülönülni. Az V. századtól kezdve a papok már külön ruhát is viselnek, kezd általánossá válni a papi nőtlenség, és a szerzetesektől átvették a hajkorona viselését is.

A középkorban egyrészt lassan egybefolyik az egyház és a földi társadalom, másrészt mind nyilvánvalóbb lesz a belső, a morális szétválasztottság a kettő között. A „lelki ember”-rel szemben áll a világ dolgaival foglalkozó ember: Krisztus jobbán a papok és szerzetesek helyezkednek el, a laikusok, mint „testi emberek” csak Krisztus balján kapnak helyet. A virágzó középkorban mintha az egyházon kívül más világ nem is lenne; az „ecclesia” egyszerre jelentette az egész társadalmat és az egyházi intézményt.

Bármilyen erős hangsúlyt is kapott a lélek és a test, a lelkiek és anyagiak kettőssége, a középkori egyház mégis meg tudta szentelni a tömegek életét, fel tudta emelni az embert, amikor az imádság mellett munkára, földművelésre és lassan iparra is tanította a népeket. Maga a hit nagyon egyszerű volt, de annyi tudást és erkölcsi eligazítást tartalmazott, amennyi a világban élő keresztény ember egzisztenciáját evangéliumi szellemmel tudta megtölteni. S az így megalapozott gyakorlati hit nem volt babonás.

Az újkor kialakulását — bár nagyobb külső események és áramlatok is befolyásolták: a reneszánsz, a humanizmus, a felfedezések, a reformáció, a francia forradalom —, mégis már a XI—XII. században jelentkező új szellem indítja meg, s ennek legfőbb jellemzői az ember és a világ függetlenségének és a szabad emberi személyiségnek a tudata. Ami eddig kimondottan lelki szolgálatot jelentett, és alá volt vetve az egyház célkitűzéseinek, most mindjobban öncélú művelést kapott: a kultúra, a tudomány, a természet birtokbavétele a technika révén, a politika és a társadalmi élet. Hamarosan itt is, ott is bizonytalanságok léptek föl a hit dolgában, új, Rómától elszakadó felekezetek jelentkeztek, és amikor az európai társadalmi átalakulások első megnyilvánulásainál bebizonyosodott, hogy ezek általában az egyház akarata ellenére mentek végbe, egyre erőteljesebben kezdett lábrakapni az egyházellenesség, sőt lassan a hitetlenség is. Az egyház mindinkább olyan világgal találta magát szembe, amely nem akar más lenni, mint világ. Ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy az emberek tömegesen szembefordultak volna a hittel vagy Istennel, mégis elindult az elvilágiasodás, a szekularizáció történelmi folyamata: az állam elválik a vallástól, a társadalom az egyháztól, az általános emberi gondolkodás formáinak sokasága a hit világától.

Az egyháznak két évszázad óta reagálnia kellett azokra a megrázkódtatásokra, amelyek nemcsak középkori intézményes berendezkedéseit, hanem egyúttal zárt hívő tömegességét is megrendítették. Először öngazolást kerestünk, védekeztünk és apologetikákat szerkesztettünk, később már pozitív formában az egyház és a világ közötti morális feszültség fellazítását kerestük a katolikus egyesületekben, de különösen a „Katolikus akció”-ban, mint a széles tömegeket is átfogni akaró mozgalomban. Mindezeknek feladata volt, hogy a világi társadalmat keresztény szellemmel hassák át. A „Katolikus akció” már annak a tudatnak kivetítését jelentette, hogy a laikusoknak a klérussal együtt egy vonalba kell állniuk, és részt kell venniük az egyház lelki munkájában is. Önkéntelenül is vissza kellett menni a Nagy Konstantin előtti időkhöz, amikor a papság és a világi hívők szoros együttműködésben alkották az egyházat. Ma ismét a legősibb egyház, az ősegyház struktúrái vonzanak bennünket.

A laikusok saját megtapasztalásuk alapján jöttek rá arra, hogy az egyház nem merev, megállott berendezkedés, hanem állandó útközben levés, mert mindig újat és frisseket kell adnia az állandóan változó világnak. Következő feladatunk most már a zsinat alapján megvilágítani azokat a teológiai elveket, amelyekkel a laikusok helyét és szerepét a mai követelményeknek megfelelően határozhatjuk meg az egyházban. Az e téren még mindig észlelhető sok homály és bizonytalanság miatt alaposabb elemzést tartok szükségesnek, amelyről a hívőknek is

többször beszélnünk kellene, hogy végre szélesebb körökben is megszülethesse az új egyházi tudat. Sajnos, sok hívő nem tudja, mi az egyház. Csak lassan kezdik sejteni, mi is az „elásott kincs” (Mt 13,44).

**A külső és a belső egyház egysége.** Yves Congar, akinek a laikusok „rehabilitálása” terén a legalapvetőbb teológiai művet köszönhetjük, ezt mondja: „Hogy a laikus valóban az őt megillető helyet foglalja el, és a neki járó szerepet töltse be az egyházban, nem annyira pasztorális lelkesítés vagy ügyes szervezési módszer kérdése, hanem inkább az egyház belső tudatalakításának függvénye; ezt pedig döntően befolyásolja az egyház teológiai önismeretének és önmegvalósításának állapota”. A zsinat utáni teológiai gondolkodás és kutatás tudatosan „Krisztocentrikus” és épp ezért ekkleziológikus is, mert az egyház azonos Krisztussal, a titokzatos, ma is élő és elevenen ható, feltámadt és megdicsőült Krisztussal. A Krisztus és az egyház közti azonosság a közös „theandrikus”, vagyis isten-emberi felépítettségén és struktúráján alapul. Ahogy Krisztus isteni személyében egyesítette az isteni és emberi természetet, éppúgy az egyházban is természetes és természetfeletti elemek és történések olvadnak egybe.

A zsinat biblikus mélységéből hozta ismét felszínre az egyház szentségi értelmezését. Az egyház felépítettségében, tevékenységében és hatásában úgy nyilvánul meg, mint „ős-szentség” vagy alapszentség. A zsinat többször is használta a kifejezést: „az egyház az üdvösség egyetemes szentsége”. Mit akart ezzel mondani? Az egyház kettős természetéből következik, hogy egyszerre külső, látható, és belső, láthatatlan oldala van. Az egyház érzékelhető, leírható és meghatározható, mint bármi más társada'mi vagy vallási közösség. Látható elemek, emberek, cselekvések, törvények, szertartások, szokások változatos sokaságában nyilvánul meg az egyház élete kifelé. Ugyanakkor az egyháznak van belső oldala is, a láthatatlan lelki történések, a lelki és kegyelmi erők belső jelenléte és hatása. Az első nagy alapvető „ős-szentség” Jézus Krisztus embersége volt. Jézus minden szava és tette az isteni személy mélységére, szentháromsági eredetére mutatott. Isten Jézusban, mint jelben nyilvánította ki belső világát, a Szentháromság életét. Az egyház egésze lényegében, felépítettségében és tevékenységében szentség, mert mint jel, a kegyelmet jelzi, s mint üdvösségi eszköz és intézmény, a kegyelmet közvetíti. A Krisztus Urunktól alapított hét szentség valamiképpen ennek az általános vagy alapvető egyházi kegyelmi közvetítésnek az egyes életterületekre és döntő életindításokra való szétbontása.

A zsinat több szentírási képet alkalmazott az egyház külső és belső valóságának jellegzésére. Két kép különösen nagy jelentőségű lett; az „Isten népe” a külső, a láthatóság megközelítésére, a „Krisztus titokzatos teste” képe a belső feltáráására. Az egyház, mint az ószövetségi választott nép üdvösségi rendeltetésének örököse és beteljesítője, szintén Isten által egybehívott közösség és nép. A mennyei Atya egyszülött Fiában új szövetséget létesített, amelyben Krisztus követői új lelki országot alkotnak, a földön már elkezdődő, de csak a túlvilágban beteljesedő Isten országát. Az Abrahámmal és ivadékaival kötött szövetség vérségi kötelékeken nyugodott: a kiválasztás, a meghívás és a más népektől való elkülönülés jele a körülmetélés volt, s a véres áldozatok fejezték ki a nép hódolatát és hűségét. Az egyház az új messiási közösség, mely azokból az emberekből áll, akiket Isten a Jézus Krisztusba vetett egységesítő hit erejében hív meg a világból, hogy mindenfajta vérségi, népi, nemzeti, társadalmi, állami, közösségi összeálláson túl és felett Isten új népének közösségévé váljanak. A hívők és a papok együtt alkotják Isten népét.

Valamikor azt hittük, hogy a világi hívők jellemzésére elegendő az, ami a külső egyház tagjaivá teszi őket. Ma már tudjuk, hogy mélyebbre, a központi, láthatatlan lényeg felé kell mennünk. Senki le nem írhatja, hogy a szentségekkel élő hívőkben milyen kegyelmi áramlás megy végbe, hogyan kapcsolódik Krisztushoz és Krisztus által az emberekhez. Mi származik az egyes hívő imájából, önmegtagadásából és belső lelki áldozatából a többi hívő, az egyház egész testének javára? Ez már a titokzatos belső egyház, amely életmegnyilvánulásában olyan, mint egy élő, organikus test, melyben Szent Pál szavai szerint Krisztus a Fej, s mi vagyunk a test tagjai. A tagok, a megkeresztelt emberek, mint az élő szervezetben a sejtek, közös életáramlásban megnyilvánuló egészet alkotnak. Ha a hívők Krisztussal, a Fővel kegyelmi életkapcsolatban vannak, akkor egymással is kapcsolatba kerülnek és Isten újszövetségi népét alkotják. Az egyház lényege abban fejeződik ki, hogy Krisztussal egyesülünk, és az egyház küldetése, hogy az embereket eggyé tegyük Krisztusban.

**Az egyházban egyetlenegy küldetés van.** „Ami Krisztusban látható volt, az átment a szentségekre” — tanítja Alexandriai Szent Cyrill. Krisztus megváltói művéhez egyetlen kapcsolat lehetséges, és ez emberi mivolta, „szent embérsége”. Ennek az egyházbá áttett, „átranzponált” jelei és eszközei a szentségek. Így minden egyes szentségben analóg módon, szinte fizikai közelségbe kerülünk Krisztushoz, őt érintjük, vele egyesülünk, személyével és művével azonosak leszünk. A keresztség, az „initialio”, a kezdés és a beavatás szentsége. Ami itt történik, már gyökereiben és csírájában magában foglalja az egész keresztény élet kibontakozásának körvonalait. Itt egyszerre épül bennünk a külső és a belső egyház. Jézus Krisztus üdvösséges halálának és feltámadásának részesei leszünk, az Istenemberrel azonosulunk, Jézus testvérei és társörökösei, a mennyei Atya gyermekei és a Szentlélek templomai leszünk, s így együtt a Krisztustól életre hívott, látható egyháznak, az Isten népének tagjai.

A keresztény mivolt egyéni, személyi alapja a keresztségben nyert istengyermekség kegyelme. Ez a legnagyobb lelki méltóság, s ebben mindannyian, papok, szerzetesek és világiak egyenlők vagyunk. Ebben a közös alapon nincs kiválasztottság vagy külön megbízás: mindannyian egyéni képességeink és a különböző lelki adományok segítségével ugyanannak a keresztény életnek megvalósítására törekszünk, amely mindenkiben más és más színben és minőségben található meg. Ez az egység és azonosság minden más megkülönböztetést, tehát a hierarchikus tagoltságot is megelőzi. Az istengyermekség kegyelme és ténye következtében, a világi hívők éppúgy, mint a papok, Krisztus hármasságában és messiási küldetésében, tanítói, papi és pásztori hivatalában részesednek. Tehát a hívek is papok, az egyetemes papság hordozói. Ugyanakkor az Isten népének egészében a világi hívek mellett és felett áll az egyház szolgáló papsága, amely az általános papságtól nemcsak fokozatosan, hanem lényegesen különbözik, mert eredetét Krisztus külön megbízásából származtatja.

A Krisztussal való azonosságból és a krisztusi papságban való részesedésből következik, hogy minden egyes hívőnek meghívása és küldetése van Krisztus népének közösségében. Az egyházban, mivel Krisztus a Fő és a hívek Krisztus testének tagjai, csak egyetlenegy küldetésről beszélhetünk: Krisztus és a vele azonos hívők küldetéséről. Tehát nemcsak az istengyermekség által adott alapon, hanem ennek kibontakoztatásában is a hívők egyenlők a papsággal. Az egyháznak a világ végétéig Krisztus evangéliumát kell hirdetnie, be kell mutatnia az utolsó vacsora emlékezeteként Krisztus áldozatát, és a Szentlélek erejében át kell alakítania és a mennyei Atyához vezetnie a világot. A laikusok az egyháznak a papsággal együtt azonos meghívású és küldetésű tagjai, de mindig az őket megillető különböző feladatkörökkel. Egy a küldetés, de különbözőek a szolgálatok (1 Kor. 12,5).

Az egyházban, mint természetes és természetfeletti egészben, minden egyes tagnak megvan a maga sajátos helye és szerepe. Ez felel meg a természeti törvényszerűségnek is: ahol élet van, ott kölcsönösség is van. Senki és semmi nem élhet csupán saját magának, mert máshoz vagy másokhoz van rendelve.

**A világiak apostolkodása.** A küldetésnek úgy van értelme, ha megjelöljük célját és feladatkörét is. Az egyház minden tagjának kifelé, a másik ember felé való tevékenysége valóban a szolgálat fogalmával foglalható egybe, mint ahogyan az Úr élete is csak szolgálat volt (Mt 20,28). A zsinat már az egyházzal szóló konstitúcióban, a teljes egyházi organizmus leírása keretében lefektette a laikátus ekkleziológikus alapjait. Később a világi hívők tevékenységének, mint „fontos mai kérdésnek” külön írást is szentelt „A világiak apostolkodásáról” című dekretumot, amelyben a laikusok feladatainak felsorolásában és ezek megindoklásában részletekbe is bocsátkozott. Az Isten népének egészéről beszélve a dogmatikus konstitúció a világiakról többek között ezeket mondja: „A felszentelt pásztorok ismerjék el és erősítsék a világi hívők méltóságát és felelősségét az egyházban. Vegyék szívesen igénybe tanácsaikat, bizalommal jelöljék ki nekik a feladatokat az egyház szolgálatában, és hagyjanak nekik teret és szabadságot a cselekvésre, bátorítsák őket, hogy saját kezdeményezésükből is vállaljanak feladatokat” (Egyház, 37). E néhány sor csak rövid foglalata annak, amit a világiakról szóló későbbi döntések tételesen is kifejtettek.

A laikus fogalmának pozitív tartalmát keressük. Ennek érdekében a keresztény küldetés valóságát mélyebben kell elemeznünk, mert árnyalati fokozatokban különböző jelentéstartalmak találhatók benne. A küldetés tágabb értelemben

először is az egyház egységére irányul, s ebben az esetben felelősséget jelent az evangéliumi tanítás épségének, mindig megmaradó lényegének megőrzéséért. Az egyház egyik alaptörékvése, mint már láttuk: egybegyűjteni, egybekötni és egyesíteni. A laikusok között egyre többen érzik, hogy nemcsak az egyház hitbéli egységéért felelősek, hanem kimondottan azért is, hogy a világ Isten akarata szerint egységes legyen az emberiség nagy feladatainak megvalósításában. A hívők egyenként is felelősek továbbá azokért az adományokért, amelyeket a keresztség és bérálás szentségének kegyelmi közvetítésével kaptak. Az adományokban azért részesülünk, hogy azokat továbbadjuk. Ezen a téren bontakozik ki a küldetés horizontális alapsíkja: a hívők minden tette, még a legbensőbb lelki aktus is, az egyház megvalósulásának szolgálatában áll. Ez az ún. testvéri vagy közösségi küldetés: a keresztyén ember mint Isten jóságának birtokosa és hordozója mindig kitárulkozásban van, a másik emberhez fordul, benne a testvért keresi, hogy mint testvérek együtt emelkedjenek föl Istenhez. Az egyház Krisztus testvéreinek közössége. A keresztyén ember így felfelé, vertikálisan embertestvérét képviseli az Isten előtt, a világ felé azonban Krisztust kell megjelénítenie, hogy embertársait egymás testvéreivé tegye. Ez utóbbi a szűkebb értelemben vett küldetés: a krisztusi tanúságtétel. Ennek alapja a Krisztusban vállalt szolidaritás szelleme, amely elsősorban a másoknak tett szolgálatban nyilvánul meg.

Az egyházban minden szolgálat alapja a Krisztussal való eleven életkapcsolat, a Krisztussal való azonosság. Az eddigieket összegezve most már meg tudjuk mondani, ki a világi hívő az egyházban. A külön megbízást kapott papság, vagy a hierarchia tisztségviselői és a szerzetesek mellett a laikus hívő sajátos státusát így határozhatjuk meg: a Krisztusban és Krisztusból való személyes lelki élet állapota, amely mindenki felé irányuló szolgálatban mint tanúságtétel nyilvánul meg. Ez logikusan következik Krisztus egyházalapító szándékából, de az Isten népe fogalmából is: a laikus Isten népének tagja, akinek egyéni-megszentelődése által küldetése van a világban. A laikusok mai egyházatudatának kiművelése rendkívül fontos, elméletileg és gyakorlatilag is meg kell ismerniök feladataikat. A zsinat a mai célmegjelölésekre ismételtén visszatért: „Az egyháznak ma határozottan jelen kell lennie a világban”, ez csak a világiak révén érhető el; „tanúságtétel a hitben, a reményben és a szeretetben”; „a világ megszentelése” stb. mind a laikusok ténykedéseire utalnak.

A zsinat a laikusok tevékenységének megjelölése és körülírása végett az apostolkodás (apostol=küldött) fogalmához folyamodott. Sok vita után sem találtak jobb megnevezést. A fogalom, mint annyi más, túlságosan megszokott, talán el is kopott, ezért új tartalommal kellett megtölteni. A zsinat egy másik fogalmat is használt szinte azonos értelemben, ez az evangelizálás. Az apostolok, mint küldöttek Krisztus örömhírét vették át és adták tovább. Ez nem csupán azt jelentette, hogy hirdették mindazt, amit Krisztus tanított, hanem általuk tovább terjedt az evangélium ereje és jótékony üdvösségi hatása is: „a betegek meggyógyultak, a vakok láttak” stb., vagyis testi és lelki szolgálatokra vállalkoztak Krisztus nevében.

Csak a megkezdett teológiai szintézissel juthatunk tovább. A keresztyén hit igazi lényegében annyit jelent, hogy saját tevékenységünkkel is részt kapunk abban az üdvösségben, amelyet Jézus Krisztus szerzett, és amelyet az egyházon keresztül nyújt nekünk. Továbbá azt is jelenti, hogy üdvösségünk egyéni munkálásával úgy állunk benn a világban, hogy a Krisztussal és az emberekkel való egyévválásunk mindenkor földi boldogságunkért folytatott küzdelmeink és alkotásaink beteljesedését, és egyúttal saját magunkban az emberiség felemelését eredményezze. Ez mindenkire vonatkozik, akinek hite van. „ne tévesszük szem elől, hogy az apostolkodás ioga és kötelessége közös tulajdona minden hívőknek, az egyháziaknak és világiaknak egyaránt, és hogy az egyház építésében a világiaknak is megvan a saját szerepük” (Világiak, 25).

**A világi hívők és az egyházi hierarchia.** „Az egyházi vezetőség feladata, hogy felkarolja a világiak apostolkodását, alapelveket és lelki támogatást adjon hozzá. Rendelje oda az apostolkodást az egyházi közjó szolgálatára, és ügyeljen, hogy tiszteletben tartsák mind a tanítást, mind a fegyelmet.” Az egyháziaknak ma szükségük van arra az apostoli kezdeményezésre, amely a „világiak önkéntes, szabad elhatározásából ered, és amelyet az ő okos ítéletük irányít. Az ilyen kezdeményezések által bizonyos körülmények között jobban lehet teljesíteni az



egyház küldetését" (Világiak, 24). A világi hívek merjék apostolkodásukat bátran gyakorolni az evangéliumnak életükkel s ha kell, szóban való hirdetésével, az emberek saját példájukkal való jobbá tételével, és az ideig való javak rendjének evangéliumi szellemmel való áthatásával és tökéletesítésével (Világiak, 2). A világra való ráhatás, az életnek Krisztus szellemével való átjárása egyáltalán nem ideológiai természetű vállalkozás, hanem szolgáló magatartásból jövő lelki kisugárzás, nem propagandisztikus hódítás és szélesítés, hanem evangéliumi lelkületből fakadó mélyítés; nem térítés, hanem tanúságtételből eredő meggyőzés és hívás.

Ezek után legalább vázlatosan szeretném érinteni a világi apostolkodás mindenkori területeit, s ezeken belül a mai konkrét feladatokat: a templomban, az egyházközségben és a világban. Mind a háromnál szolgálatról és tanúságtételről van szó.

A templom annyiban az apostolkodás helye, mert minden hívő, mint Isten népének tagja, meghívást kapott arra, hogy cselekvőleg vegyen részt az eukarisztia ünneplésében és az újszövetségi kultusz egészében meg néhány vonatkozásban a szentségek kiszolgáltatásánál is. A liturgia, a legalkalmasabb eszköz arra, hogy a világi hívők az egymásért vállalt felelősség tudatában, egymáshoz való küldetésük első követelményének eleget tegyenek: az eukarisztikus, testvéri együtt-létben építsék az egyház egységét. Az eukarisztika közös ünneplésében mindenkinek megvan a helye és szerepe. Mennyit kell még tenni ezen a téren, hogy a hívek Krisztus és az egyház misztériumának tudatában — úgy, ahogy azt fentebb kifejtettük — vegyenek részt a szentmisében és merjenek szerepet vállalni a közös ünneplés előkészítésében és az oltár körüli tevékenykedésben (pl. az olvasmányok felolvasásával, énekléssel, imák és könyörgések készítésével stb.).

Miért nem vesszük észre, hogy az egyházon belül annyszor emlegetett struktúráváltkozás egyik tünete előtt állunk: több szerepléshez kellene juttatnunk idősebb testvéreinket a templomban és otthon a családban a gyermekek hitoktatásában és keresztény nevelésében. Legalább az Úr asztala körül ne érezzék korosodó testvéreink, hogy feleslegesek lettek az életben. Az új szempontokhoz olyan mértékben közeledünk, amilyen fokban annak a tudata alakul ki bennünk, hogy a szentmisén való részvétel elsősorban nem parancsteljesítés, hanem örömteli lelki igény; nem kötelesség, hanem felszabadító találkozás az Úrral és felebarátainkkal. Az ilyen igény olyan kívánalmakat is tudomásukra tud hozni a pásztoroknak, hogy igehirdetésükben milyen életkérdésekre adjanak hiteles, evangéliumi válaszokat. Több helyen a hívők is szólhatnak a liturgiai közösséghez; ezek a „világi szentbeszédék”, a laikusoknak már rég divatosá vált hitoktatásaival együtt a mindennapi élet közelségéből közelíthetik meg az égi üzenetet. A cselekvő részvétel a liturgiában, a szentmisében, a szentségek kiszolgáltatásánál, az igehirdetésnél és a hitoktatásnál az egyház kultikus életében ledöntötték a sorompót, mintha a templomi „szakrális ténykedés” csak a latin nyelvet bíró papság kiváltsága lenne, s mintha a hittudomány művelése csak felszentelt papok mestersége lehetne. Egyre többen lesznek a laikus teológusok, akik az egyház kultikus egészében állva, átélte evangéliumi élettartalommal keresik a konkrét kérdésekre a feleleteket.

Az egyházközségben a világi hívők egyénenként vagy kisebb-nagyobb csoportokban, a papsággal szoros egységben vegyenek részt a közösség munkájában. Különösen is ápolják, mint a krisztusi családot egybetartó erőt, az egymásért való szorgoskodást és a kölcsönös felelősséget. Keressék fel, konzultáljanak a lelkipásztorokkal lelki ügyekben, de informálják is őket a világi dolgokban. Termékeny dialógusnak kellene kialakulnia a hívők és papjaik, de maguk a hívők között is. A világiak számtalanszor bizonyították, hogy vállalják az egyház anyagi gondjainak megoldásában a rájuk eső részt. Ez sohasem jelentett nehézséget ott, ahol zsinati szellemben történik a pásztorális nevelés.

Mint püspök, sajtó tapasztalatom alapján merem kijelenteni, hogy az egyházközségi képviselőtestületek a legtöbb helyen csak papírforma szerint működnek. Azt viszont, hogy ezekben milyen lehetőség rejlik, olyan papok és öntudatos világiak igazolják, akik nem hagyták abba egymás buzdítását és karizmatikus hozzáértéssel olyan közösséget tudtak kialakítani, melyet kívülről tekintve valamilyen fajta demokratikus nyíltság és közvetlenség hat át, de belülről valóban Krisztus testvéreinek tekintik egymást. Ilyen egyházközség tevékenysége mindig az egész egyházmegye, az ország, sőt a világegyház ügyeit is magáénak tudja vallani. — Az egyháznak nemcsak anyagi ügyei vannak, mint a templomok és

sokszor annak műemlék értékű berendezései, a plébánialak, a temető, az egyházi alkalmazottak fizetése stb., hanem egyre jobban előtérbe kerülnek olyan belátások is, hogy a világiaknak egymás lelki elmélyítésében is a papság segítségére kell lenniük. Az egész világon az egyházközségekben kisebb körök, ún. bázis-csoportok vannak kialakulóban. Ez az újfajta keresés, amely személyesebb foglalkoztatást igényel, általában a laikusoktól indul el, s a legtöbb esetben laikusok alakítják tovább.

A világban a viláért tevékenykedő küldetés szintén a Krisztussal való életközösségből ered. A hívők, mint az evangélium hírnökei, „keresztény szellemtől lelkesítve kovázként végzik apostolkodásukat a világban” (Világiak, 2), s így „életük tanúbizonyságát egészítik ki az ige tanúbizonyságával” (Világiak, 13): vagyis lassan úgy kezdenek érezni, gondolkodni és beszélni, ahogyan a Jézus Krisztussal való személyes találkozásból spontánul adódik. A felnöttek világa a tettek világa, és a lelki nagykorúságból fakad: tenni, cselekedni, alkotni kell, mert ezek a hitvalló élet tartozékai. A hívőknek olyan keresztény életre kell törekedniök, amely evangéliumi elvektől áthatva, önmagából magyarázza meg tartalmát és értelmét. A hívőket, mint állampolgárokat is, egyetlen keresztény lelkiismeretnek kell áthatnia, nincs „kettős morál”. A világiak feladata és kötelessége a világ értékelése és állandó jobbá tétele, elvi magatartásukat a hit krisztusi radikalizmusából merítik, garanciájuk pedig saját becsületességük, amellyel mindenkit megnyerhetnek az egymásért való cselekvés örömeinek, s végül is a testvéri szeretetnek. Így osztozkodhatunk embertestvéreink életkörülményeiben, fáradalmaiban és szenvedéseiben, nemes törekvéseiben, eredményeiben és örömeiben.

A keresztények mai társadalomépítő szerepe akkor hitese és akkor nyer igazolást, ha az előítéleteket félretéve, más felfogású tömegekkel együtt tudunk élni és közös célok érdekében együttműködni, fenntartva saját hitbeli meggyőződésünket. Az egyház egyetlen politikai rendszer mellett sem kötelezte el magát, s nem is adhat minden egyes helyzetre receptszerű megoldásokat. Csak az általános irányelveket jelölheti meg az erkölcsi normák alapján. A közjót érintő társadalmi és politikai kérdésekben a papok nem lehetnek a laikusok lelkiismerete. Az egyéni döntés felelőssége a hívőké. A társadalmi elkötelezettség hozzátartozik keresztény magatartásunk egészéhez. A világnak meg kell újulnia. Az igazságosság és a béke érdekében őszinte, személyes áldozatvállalással ma emberségesebb és kiegyenlített világrt kell sikraszállni. Az egyház merjen kiállni a szegények, az üldözöttek és elnyomottak mellett; legyen elszánt védője az emberi személy, az emberi egyenlőség, a szabadság és az embertestvériség jogainak és értékeinek. Igazi jó híveink megértik az „idők jeleit”, a legtöbb esetben közelebb állnak változó és forradalmi korunkhoz, mint a papság. Ezek a „látók”, a megnyitottak és nagylelkűek, akik egyforma elszántsággal tudnak közvetlen környezetük és az egész világ problémái felé fordulni. A zsinat egyháziasan gondolkodott és tanított: a tudomány és a modern technika hatása alatt kialakult, erősen differenciált világ egyensúlyba hozása érdekében a hívőknek öntudatosabb cselekvést és nagyobb feladatokat kell vállalniuk. Sorakozzanak fel bátran és céltudatosan azok mellé, akik az új világrt kockázatot és áldozatot mernek vállalni. Az atomfegyverek árnyékában aggódunk a békéért, de ha békét akarunk — mondta VI. Pál pápa —, meg kell védenünk az életet!

Az egyházi tanítóhivatal sürgős feladata marad, hogy a teológiával együtt tisztázza a laikusok egyházi és világi magatartásának alapelveit, s ha lehet, cselekvési normákra is utaljon, meghagyva azonban a világiak önálló kezdeményezési és cselekvési lehetőségeit. Sajnos, a világiak kielégítő teológijára még mindig várat magára. A mai útbaigazításnak három feltételt kellene tisztáznia. Az első kérdés: Mi a világiasság mai, modern értelme? Ehhez újból felül kellene vizsgálni a kinyilatkoztatás korunkra átértelmezett normatív útmutatásait is. A világot meg kell hagyni saját állásában, és tisztában kell lenni a földi élet, a földi dolgok üdvösségtörténeti értelmével. A mai keresztény ember tudata azonos lehet és kell is hogy legyen a modern ember szekularizált tudatával, ha ez, mint „kreatív”, belülről jövő cselekvési magatartás nemcsak az objektív természettudományos tudatból származik, hanem abból a meggyőződésből is, hogy az emberiség felfedezése elsősorban erkölcsi kérdés, és nincs más cél, mint az emberi egymásért levést, a szeretet cselekvő világát megvalósítani. Az erkölcsös közösségi ember a szekularizált világ egyedüli kritériuma, benne kell visszanyernünk a mai élet értelmét. A modern világ és a benne képviselt helyes világiasság is

Istenhez vezet, mert a világ Istené, s az Isten maga akarja a mai világ átalakulását és továbbfejlődését. Krisztus műve mindenkor „az egész földi élet megújítását is magában foglalja” (Világiak, 5).

A laikus helyes magatartásának második feltétele, hogy vállalja a világban és a világgal való dialógust (Egyház, 40). Az egyház és a világ sohasem fedik egymást teljesen, ezért meg kell maradnia a kettő közötti feszültségnek. Csak így járhatják át egymást, csak így tudnak hatni kölcsönösen egymásra, s ebben a kölcsönösségben kell közösen felfedezni az emberiség ügyét előbbre vivő értékeket és hajtóerőket. S végül a harmadik feltétel az aktuális, konkrét perspektíva: a keresztény világi hívőknek ma mindenütt, a világ minden sarkában a történelmi jelentől sürgetve az életberendezkedés új alapjait kell keresniük, azokkal a jó szándékú más hívőkkel és nem-hívőkkel együtt, akik vagy a reform vagy az erkölcsileg megindokolható forradalom hatásában bíznak.

Ebből is látszik, hogy a laikusokra vonatkozó kérdést ma úgy is fel lehetne tenni: képes-e az egyház a mai civilizáció körülményeihez hozzáidomulni vagy alkalmazkodni? Ez a hívők és papság személyes magatartásától és hozzáállásától függ. E személyes hittel az „elvilágiasodott világ”-ban ma is valljuk: Isten itt van közöttünk, de nem mint helyettünk cselekvő hatalom, hanem az emberekért önmagát feláldozó, a világért magát odaadó Istenemberben, Jézus Krisztusban. Az olyan vallás, amely az emberek együttélésében már nem jut szerephez, elveszítette életterejét.

Kevés kort ismerünk a történelem folyamán, amelyben a világ valóságát és problémáit olyan komolyan kellett volna venni, mint ma. Hihetetlenül megnövekedett az egyéni és társadalmi felelősség. Csak mindenkivel szót értve és együtt dolgozva tudjuk elkerülni azokat a szörnyű fenyegetéseket, melyeket a modern technika, önmagukban valójában semleges gigászi alkotásai jelenthetnek, ha kikerülnek az ember erkölcsi ellenőrzése alól és pusztító fegyverekké válnak. Egyébként a tét azért is mérhetetlen távlatú, mert a mai ember szellemi és technikai fejlődésének soha nem sejtett szintjén állva, békés és igazi földi boldogságot jelentő életet tudna elővárásolni. Minden eszköz adott lenne ahhoz, hogy a világot új emberi dimenziókban alakítsuk át és jobbá tegyük. Az egyház híveitől ma Isten népének belső újjáteremtése mellett ezt a külső segítséget is várja, hogy ezzel is tanúságot tegyünk az egyház örök rendeltetése és világi küldetése mellett, s így „megfeleljünk mindenkinek, aki reménységünkről kérdőre von bennünket” (1 Pét 3,15).

IRODALOM: Y. Congar: Jalons d'une Théologie du Laicat (Paris, 1953); Der Laie (Stuttgart, 1958). — A. Auer: Weltoffener Christ (Düsseldorf, 1960). — J. Ratzinger: Das neue Volk Gottes (München, 1969). — Cselényi I.: A világi hívő küldetése (Theológia, 1971. 3). — Aszódi L.: Világiak az egyházban (Theológia, 1971. 4).

NYÍRI TAMÁS

## MARTIN HEIDEGGER ÉS A LÉTKÉRDÉS

1889-ben született a badeni Messkirchben. A város nevezetes utcája a „Holzweg”. A helybeliek szerint nehezen járható, sűrű bozóttal benőtt, többnyire hirtelenül járhatatlanná váló erdei utat jelent. Ezt írta Heidegger címül egyik legismertebb kötete („Holzwege”) fölé. Azt mondja, hogy a létkérdés konstanzi gimnáziumi éveinek vége felé, 1907 nyarán ébredt föl benne Fr. Brentano diszsertációjának („Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles”, 1862) olvasása nyomán. A könyvvel földije és atyai barátja C. Gröber konstanzi plébános, későbbi freiburgi érsek ajándékozta meg (Sp 92. o.)\* A messkirchi sekrestyés fia eredetileg papnak készül, majd kilép a szemináriumból és beiratkozik a freiburgi egyetem filozófiai karára, ahol E. Husserl előadásait hall-

\* A rövidítéseket lásd a tanulmány végén.

gatja. Doktori dolgozatában („Die Lehre vom Urteil im Psychologismus”, 1914) a gondolkodás objektív érvényét védelmezi az akkoriban divatos pszichológizáló felfogásokkal szemben. Magántanári értekezésében („Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus”, 1916) azt kutatja, hogy „miképpen törhet át az igazi Valósághoz és a valódi Igazsághoz” (236, 240. o.). 1923-ban marburgi, 1928-ban freiburgi egyetemi tanár. 1933-ban röviddel Hitler hatalomátvétele után kinevezik az egyetem rektorává. Nyíltan támogatja a nemzetiszocializmust, de hamarosan családik benne, és egy éven belül kilép a pártból is. „Tévedéséért” a francia megszálló hatóságok 1951-ig eltiltják az oktatói tevékenységtől. 1952-ben szabályosan nyugdíjazták.

Ezután élete végéig visszavonultan él freiburgi lakásában és todtnaubergi erdei házában. 1976. május 26-án hunyt el. Unokaöccse, H. Heidegger esperes plébános temette el Messkirchben. A gyászbeszédet az ugyanonnan származó B. Welte, a freiburgi egyetem teológiai karának filozófia professzora mondta. „Helyes-e Martin Heideggert keresztény módon eltemetni? Megfelel-e a keresztény üzenetnek, illik-e Heidegger eszmei útjához? Ő mindenesetre így kívánta. Egyébként sem szakította meg soha kapcsolatát a hívők közösségével. Persze a maga útját járta, és a neki szóló parancsnak engedelmeskedve ezen is kellett járnia” (M 207. o.).

AZ ELSŐ KEZDET. *Martin Heidegger* meg volt győződve arról, hogy a filozófia a lét kérdésével kezdődik és végződik:

*Mindegyikönket megérintett már legalább egyszer, ha nem többször is e kérdés rejtett ereje, még ha nem is tudatosult, hogy mi megy végbe bennünk. Ott ködlik e kérdés a mélységes elkeseredés pillanataiban, midőn súlyukat veszti a dolgok és elhomályosulnak a jelentések... Jelen van a kitörő öröm perceiben, mikor átszellemülten ragyognak a körülöttünk levő dolgok és úgy mutatkoznak, mintha először lennének itt, úgyhogy könnyebbnek tűnik azt gondolni, hogy nincsenek, mint megérteni, hogy vannak. Ez a kérdés lepi meg az embert az unalomban, midőn egyaránt távol van tőlünk a kétségbeesés és az öröm, és oly reménytelenül mindennaposnak látszik körülöttünk minden, hogy azzal sem törődünk már, van-e egyáltalán valami vagy nincs (E 11. o.).*

A heideggeri „létkérdés” össze nem hasonlítható a gazdasági és politikai, a tudományos és társadalmi élet kulcskérdéseivel. A „létkérdésre” rá kell hangozdnunk, olyan „hangulati állapotban” jelenik meg, amelyben „érzi” az ember léte „nehézkedését” (Hw 260. o.). E „hangoltság”, akár magány vagy szerelem, akár élet vagy halál váltja ki, nem elemezhető a racionális gondolkodás kategóriáival. Nem ésszerűtlenséget hirdet, hanem azt, hogy az emberi létezés teljes valója csak az élet kivételes pillanataiban szerzett tapasztalatok alapján ismerhető meg: amikor valaki elveszíti szerelmét, születendő gyermekéről álmodik vagy ráeszmél felelősségére. Ilyenkor válik égetően sürgőssé a létkérdés és szorongatóvá a létezés értelmének gondja. Heidegger „Sein und Zeit” című fő művében fejti ki ezeket a gondolatait. Miután a könyv 1927-ben kikerült a nyomdából, egy csapásra világhírré ajándékozta meg szerzőjét. Szilasi Vilmos, maga is kiváló filozófus, utóbb professzor E. Husserl és M. Heidegger egykori tanszékén, így ír róla Babits Mihálynak: „A napokban jelent meg Heidegger barátunk, akit te is ismersz, könyve a Sein und Zeit... A könyv véleményem szerint remekmű. Jelentőségében, formai szépségében és abban, hogy egy nemzedék problémáit és lelki szerkezetét kifejezi, azt hiszem méltó társa másik nagy barátomnak, Babits Mihálynak regényével. Engedd meg, hogy e könyvet én ajándékozzam neked” (Vigilia 37/1972/669. o.).

Dolgozója csöndjéből felveri a világ — legalábbis az értelem világának — nyugalmát. Nyilvános vádat emel a filozófia ellen azért, mert megfeledkezett a létről és lételmélet helyett metafizika, vagyis a létezők tana lett belőle. E vétkes mulasztás az oka annak, hogy korunk embere nem érzi otthon magát a világban, a tudomány és technika modern világában. A történelmileg kialakuló hazátalanság, a „lét sorsa” a nyugati civilizáció ateizmusában és nihilizmusában teljesedik ki. Az elsőrendű vádlott, e folyamat elindítója és mozgató ereje, a metafizika. Egyetlen mentsége, hogy miközben megszilárdítja, egyben le is lepeli az ember eltávolodását a léttől (N I—II). Az elidegenedett lét sorsa ébreszti föl az alapkérdést: mi a lét értelme? mit jelent a lét? és hogyan „érinti” az embert? (WPh 4. o.). Ez a „vezérkérdés” irányítja vizsgálódásait a „Sein und Zeit” és az E. Jüngernek írt „Zur Seinsfrage” (1956) című levél megjelenése között eltelt közel harminc esztendő alatt.

Eleinte úgy véli, hogy az emberi egzisztencia elemzése vezet célra. Az ember kiváltságos létező, mert eleve tud a létről. Nem megfogalmazott ismeret, hanem homályos sejtés (*Vorgriff*) formájában: „Nem tudjuk, hogy mit jelent a lét. De midőn megkérdezzük, hogy mi a lét, már a »van« megértésében tartózkodunk. anélkül természetesen, hogy fogalmilag is meg tudnánk határozni, hogy mit jelent ez a »van« (SuZ 5. o.). Az emberben *itt van a lét*. Ez különbözteti meg minden mástól. Ez a lényege. Az „*ittlét*”, a „*Da-sein*” másik neve egzisztencia. „Csak az ember egzisztál. A ló van, de nem egzisztál. A fa van, de nem egzisztál. Isten van, de nem egzisztál” (WiM 16. o.). Ezen azt érti, hogy a lét látóhatárában ismerjük meg a létezőket, a lét viszont a legsajátosabb egzisztenciális állapotokban, a szorongásban, a gondoskodásban, a lelkiismeretben jelenik meg. Ezek a tapasztalatok leplezik le az ember „halálra irányuló létét” (SuZ 235. o.). A halál nem valami előttünk álló és alkalomadtán bekövetkező esemény, „mint például egy zivatar, a ház átépítése, egy jó barát jövetele”, hanem teljességgel áthatja az egzisztenciát: „olyan lehetőség, amely véglegesen megfosztja az embert a létezés lehetőségétől. Így lepleződik le a halál mint a legsajátosabb, legföltétlenebb, legfelülmúlhatatlanabb lehetőség” (SuZ 250. o.). Általában nem nézünk szembe saját halálunkkal, nem vesszük komolyan állandó jelenlétét, hogy bármikor meghalhatunk mi magunk is. A „saját halál” heideggeri választása nem a létezés megszűnésére helyezi a hangsúlyt, hanem a *hiteles élet tervére*. Valódi felszabadulást nyújt azáltal, hogy nem enged elmerülni a mindennapokban, felülemel a nevelés, apró-cseprő ügyekben és megóv „az átlagember illúzióitól” (SuZ 266. o.).

A „*Sein und Zeit*” hatása a legnagyobb filozófusokéval vetekszik, messze túlterjed a szakmailag érdekeltek szűk körén. Az akkor még ismeretlen marburgi professzornak minden kortársánál meggyőzőbben sikerült kifejeznie nemzedéke élettérzését, bár esze ágában sem volt kétségbeesést, az emberi lét képtelenségét valló egzisztencializmust hirdetni. Teljesen elhibázottnak találja a „*Sein und Zeit*” egzisztencialista értelmezését, mivel az egzisztencializmus a szubjektivizmus és az értékelő-metafizikus gondolkodás perspektívájában akarja kibetűzni a lét-kérdést. „Az értékkel szembe forduló gondolkodás nem jelenti, hogy minden, amit értéknek mondunk, a »kultúra«, a »művészet«, a »tudomány«, a »világ« és »Isten« értéktelen. Éppen ellenkezőleg, be kell végre látni, hogy értékké nyilvánítása által veszti el méltóságát minden, amit értéké teszünk” (PL 99. o.). Ennek ellenére fölmerül a kérdés, hogy nem volt-e — legalább részben — ő maga is oka e félreértéseknek? Nincs-e belső kapcsolat politikai „tévedése” és filozófiai gondolkodása között? A „*Sein und Zeit*”, melyet bevezetésnek szánt egy nagyobb mű elé, befejezetlen. A 9. kiadás már nem tartalmazza az „Első rész” megjelölését: „A második rész nem követheti negyedszázad múltán az első részt úgy, hogy ne kellene ezt átdolgozni” — olvasható az új kiadáshoz fűt megjegyzésben. Nem készült el az „Első rész” tervbe vett harmadik szakaszával sem, „mégpedig azért nem, mert itt kellett volna fordulnia az egésznek, és e fordulat nem sikerült a metafizika nyelvén”. A „*Sein und Zeit*” fogalmi nyelvete és címe „szükségképpen tévútra kellett, hogy vigyen” — tekint vissza 1949-ben, a *J.-P. Sartre* egzisztencializmusával vitázó „Humanizmus-levélben” (PL 110. o.).

A MÁSODIK KEZDET. Aki észreveszi, hogy tévútra került, megfordul. E sokat emlegetett „fordulat” (*Kehre*) a negyvenes évek elején állt be szemléletében. Az egzisztenciális elemzés zátonyra futott, előről kellett tehát kezdenie a lét-kérdéssel való foglalkozást. „A lét igazságára gondoló gondolkodás nem elégedhet meg a metafizikával, de nem is gondolkozhat a metafizika ellenében. Jelképesen szólva: nem tépheti ki a filozófia gyökerét, hanem kiássa az alapokat és felszántja számára a talajt” — fogalmazza meg a reá váró feladatot (WiM 9. o.).

Azon a véleményen van, hogy az eszmélődés bizonyos fokán a kérdés sokkal fontosabb, mint a válasz: nem a válasz előkészítésére való, hanem annak megfogalmazására, ami felkelti a figyelmet és minden választ megelőző kiapadhatatlan forrásként tör fel az emberben. Az efféle kérdések nem egzisztenciális szorongásból bugyannak ki, bennünk kerülnek felszínre, de nem belőlünk fakadnak, hanem „egészen másból”; abból a „titokból” (N II. 370. o.), ami minket tesz kérdéssé, magunkat von kétségbe. A lét „útmutatásai” és „felszólításai” verődnek vissza e kérdésben: „Az eredeti gondolkodás a lét jóindulatának visszhangja... E visszhang az ember válasza a lét csendes szavára” (WiM 49—50.

o.). A lét jóindulata olyan útra vezet, amely nem a létező irányába visz. A „lét intézkedése” kívánja, hogy eltávolodjunk a dolgoktól, mert elhatalmasodtak rajtunk; fogva tartják elménket és lekötik figyelmünket. A dolgok büvkörébe került ember a létezőre akarja építeni létét, holott sem a létező, sem a „létező egyetemessége” nem nyújt támaszt:

*A szorongásban... minden tárgy és mi magunk is közönybe süllyedünk. Amde nem a pusztá eltűnés értelmében. A dolgok éppen eltávolodásukkal fordulnak hozzánk. A létező egyetemességének a szorongásban megnyilvánuló eltávolodása aggaszt bennünket. Nem marad támaszunk... a szorongás lebegtet minket és hagyja, kisiklani kezünkben a létező egyetemességét (WiM 32. o.).*

Hogy miképpen fordulnak hozzánk a dolgok éppen eltávolodásukkal? Úgy, hogy ebben a távlatban lelepleződik lényegi mivoltuk, az tudniillik, hogy szakadék felett lebegnek. Mert nyilvánvaló, hogy ha a létező előzetes feltétele a lét, akkor a lét maga csak szakadékként gondolható el: „a létnek mint megalapozónak nem lehet alapja (*Grund*), mint szakadék (*Ab-grund*) műveli azt a játékot, mely sorsként kezünkre juttassa a létet és alapot. Csak az a kérdés, hogy hallván e játék mondatait, belemegyünk-e a játékba és hogyan; beleilleszkedünk-e a lét játékába” (SvG 188. o.).

*Heidegger* nagy súlyt helyez történelmi létünk végességének leírására. Hajlunk arra, hogy elsősorban a dolgok analógiájára képzeljük el a végességet: a fizikai tárgyak körülhatároltak, csak eddig terjednek és nem tovább. Ezzel szemben az emberi végességet nem mint testi kiterjedésünk határát, hanem mint lényünk kellős közepét éljük át. Az emberi végesség abban mutatkozik, hogy *létünket átjárja a lét hiánya*. A lét hiánya, a semmi nem pusztá nemlét, hanem a végesség indexe: „a semmi a lét ki nem bontakoztatott lényege” vagy „mint a létezőtől különböző, a lét fátyla” (WiM 46, 51. o.). Az önmagában megragadhatatlan és tetten sosem érhető létet kívánja kifejezni, ami mindig abban a pillanatban húzódik vissza mohón tapogató ujjaink elől, amikor azt hisszük, hogy végre megkaparintottuk. Gyakorta hangoztatott vád, hogy *Heidegger* gondolkodása homályos, nyelve nehezen érthető. Ha így is lenne, akkor sem azért van így, mert túlságosan elvont, hanem azért, mert túlságosan konkrét a beszédmódja. A semmi arra szolgál, hogy közvetítse, mások számára is átélhetővé tegye „hogy a lét nem a létező határozománya, hogy egészen más, mint a létező, tehát nem-létező. De ez a semmi úgy jelenik meg mint a lét” (WiM 46. o.). Ha észben tartjuk a semmi jelző funkcióját, akkor nem ütközhetünk meg a következő kijelentésén sem: „Az egzisztencia beállítottsága a semmibe a rejtett aggodás alapján a semmi helytartójává teszi az embert” (WiM 38. o.). A „semmi helytartója” nem a negatívumot képviseli, hanem az egészen másnak, a létező „semmijének”, vagyis a létnek tartja fenn a helyet. Ilyenformán azonban már nem a semmi helytartója, hanem „a lét pásztora” (Hw 321. o., PL 115. o.). Hűségese őrzője a lét „igazának” (*Wahrnis*), hogy az önmagában elérhetetlen lét kölcsönöz létet és értelmet valamennyi létezőnek. A semmi hangoztatása nem kétségbeesett nihilizmust prédikál, hanem leleplezi „a vendégek legbarátságatlanabbikát” (Hw 200. o.), melynek egyetlen ellenszere a lét igazára eszmélés.

**AZ IGAZSÁG.** A lét igaza az igazságban lelepleződik le. Az igazság eredeti neve az *a-* fosztóképző és a *léthé* (elfelejtett, elrejtett, leplezett) összetételből származó *alétheia*: az elfeledett visszaidézése, az elrejtett felbukkanása, a leplezett leleplezése, amit az „Unverborgenheit” szóval ad vissza. Az angol fordítók a „*disclosure*”, a franciák a „*dévoilement*”, az „*éclosion*”, sőt a „*désabritement*” kifejezést ajánlják. Ez utóbbit főként azért, mert az „Unverborgenheit” töve hegyet, hajlékot, fedelet és biztonságot jelent. *Heidegger* pedig ebből vezette le az igazságot mint a lét rejtőző leleplezését és leleplező elrejtőzését (Hw 322–323. o.). Hangsúlyozza, hogy az igazság nem az ember birtoka, nem olyan nyilvánvaló, mint egy természettudományos feltevés, melyet kétséget kizáróan igazoltak a mérési eredmények. Az igazság szubjektivista-voluntarista felfogásával szemben nyomtétóan hangoztatja, hogy az igazság mércéje nem a megismerő alany, hanem a létező önfeltárulkozása. A létező nyíltsága azonban csak olyan lény számára jelenik meg, aki maga is nyitott, aki nem dönti el eleve, hogy mi lehetséges és mi nem, hanem engedi szabadon lenni a létezőt: „az igazság lényege szabadság” (VWW 13. o.). Ez nemcsak azt jelenti, hogy az igazság csak annak jelenik meg, aki megnyílik számára, hanem azt is, hogy sosem szolgáltatja ki magát teljesen.



A leleplezés nem rántja le a leplet, a feltárás nem hoz felszínre mindent, az igazság nem nyilvánvaló oly mértékben, ami kizárná a tévedés lehetőségét. Az igazság feltárlása egyúttal elrejtőzés is. Ennek az a magyarázata, hogy bár az igazság a lét elrejtetlensége, a lét kizárólag a létezőben jelenik meg, erre pedig bizonyos „tartózkodás” jellemző. A legelső írásban fennmaradt filozófiai töredékben *Anaximandrosz* (Diels 12 B 1) a „létezés vétkét” említi, melyért „megbűnhődik minden létező a maga idejében”. *Heidegger* „helytelenséggel” (*Unfug*) fordítja a vétket, mondván, hogy a létező a „még nem” és a „már nem” közti ereszték (*Fuge*) lévén, tulajdonképpen nem illik a lét elsikló horizontjába (Hw 335—337. o.). Nem elképesztően ügyes és vakmerő nyelvészkedés ez, hanem a fogalom megfeszítése, melyben elmegy a legvégső határig. Azt szeretné megértetni, hogy a lét nem az, *ami ott van előttünk*, sem pedig időfölötti merev állandóság, hanem történelmileg megjelenő és távozó valóság, melyben egyaránt *van* a „még nem” és a „már nem”.

A létező tartózkodására vezeti vissza, hogy a lét megvilágítása nem a delelő Nap vakító ragyogása, mely elkápráztatja a szemet (Hw 237. o.), hanem megszárt fény: „ennek a megvilágításnak neve *alétheia*” (VWW 29. o.). Olyan ez, mint az erdei tisztás:

*A létező egyetemességének kellős közepén nyílt hely van. Erdei tisztás. Ha a létezőhöz viszonyítva gondoljuk el, akkor létezőbb a létezőnél. Tehát nem a létező veszi körül e nyílt legközepe, hanem ez övezi alig ismert semmiként a létezőket. Csak abban az esetben tud lenni a létező mint létező, ha beáll e tisztás megvilágított részébe és kiáll belőle ... E tisztásnak köszönhető a létező bizonyos mérvű és változó mértékű elrejtetlensége (Hw 41—42. o.).*

Az *alétheia* nem a metafizika által hön óhajtott szilárd alap (*fundamentum inconcensum*), nem megtámadhatatlan bizonyosság (*certitudo*), nem mindennapos evidencia, nem némitja el a gondolkodó további kérdéseit, nem biztonságos menedék a sors kiszámíthatatlanságai ellen; a lét megvilágítása kizárólag belülről jöhet, a kérdés kockázatában táruul föl, a nyitott és független ember higgadságában lepleződik le abban az esetben, ha mélységes tisztelettel engedi a létezőt annak lenni, ami (VWW 15. o.).

A LÉT HANGJA. Aki engedi a létezőt annak lenni, ami, az figyel a lét hangjára. Aki figyel, hallgat. Aki hallgat, csöndben van. Aki csöndben van, összeszedett. „A hallgatás tulajdonképpen összeszedettség ... összeszedett figyelem a megszólításra és hívásra” (VA III, 5—10. o.). A görög *legein* (mondani, olvasni) eredeti értelme a termés betakarítása. Az aratók fölszedik a kalászt a földről, a szüretelők leszedik a fürtöt a tőkéről. Összeszedik a termést. A létezőkben megjelenő *logosz* a létezőket gyűjti össze és a létet szedi össze. A lét *logosza* a nyelv. A nyelv üzenet. A lét mondja ki magát benne: „Egyedül a nyelv az, ami tulajdonképpen beszél” (Sp 265. o.). Minden egyes korszakra jellemző, a lét sorsához illendő módon beszél. *Heidegger* nem győzi hangoztatni, hogy a nyelv önálló étellel bír, történelmi korszakokként változik, megelőzi a mindenkori embert és rendelkezik róla. Nem az ember tulajdona a nyelv, hanem a nyelv az ember. A nyelv történelmiségében, koronként változó jelentésében keresendő a lét félreértésének vagy meg nem értésének az oka. Láttuk az igazság példáján, mint takarta el a mondat helyessége (*orthotész*) a létező elrejtetlenségét. A lét hangjára figyelő „mondás” (*Sage*) nem azt a szót keresi, amellyel legmegfelelőbben fejezheti ki, amit észlel, *ami ott van előtte* (ez a beszéd metafizikai szemlélete), hanem iparkodik kihallgatni a megfelelőnek mutatózó szavakat: „Az alapszavak és alapelvek történelmi, mert történelmi »utak« a tényállások is, melyekről szólnak” (SvG 153, 159. o.). A gondolkodónak az a dolga, hogy megbeszélje az elgondoltban rejtőzködő el nem gondoltat és szóba hozza a kimondottban meghúzódó ki nem mondottat. A meg gondolatlan ismételtetés elkoptatja a szavakat és elszakít a hagyománytól (*Überlieferung*), mely abban áll, hogy ráhagyjuk magunkat (*Sichüberliefern*) a meg nem fogalmazottra, ami mindennél mélyebben befolyásolja gondolkodásunkat (SvG 94, 106. o.).

*Heidegger* a „*Sein und Zeit*” megjelenése óta kutatja a lét értelmét vagy *logoszat*. Ha pedig a nyelv bizonyul a lét *logoszának*, akkor nyilvánvaló, hogy a létkérdés mindinkább nyelvi kérdéssé alakul át. A nyelv legmélyebb rétegeibe hatolva keresi azokat az ősigéket, melyekben még közvetlenül szólal meg a lét (VA III). Abban bízik, hogy a nyelv köti majd újra össze az embert a léttel.

Reméli, hogy a nyelvben ismét megleli otthonát a hontalanná vált ember: „A nyelv a lét hajléka. Lakában ember lakozik” (PL 53. o.). Jóformán említenünk sem kellene, hogy ez a nyelvfelfogás szöges ellentétben áll a nyelv platóni-arisztotelészi eredetű metafizikus szemléletével. *Platón* örök érdeme, hogy a szofisták álokoskodásaival szemben megvédte az értelmes beszéd lehetőségét, melynek nyomán *Arisztotelész* lerakhatta a logika tudományának alapjait. Kettejüknek köszönhető az ész uralma és vitathatatlan tekintélye. Szabatos megkülönböztetések és pontos meghatározások révén egyetemes érvényű ismeretek nyerhetők, a közöttük levő bonyolult összefüggések feltárása újabb ismeretek szerzését teszi lehetővé. Az ismeretek bármikor hozzáférhető rendszere biztosítja az ember uralmát a nyelv felett és afelett, amihez a nyelv eszközével hozzáfér:

*A nyelv így az érintkezés és a közlés szolgálatában áll, és annak az azonos formában jelentkező, mindenkitől mindenkire szóló hozzáférhetőségnek a tárgyiasulása lesz, amely minden korlátot ledönt. A nyelv így a nyilvánosság diktatúrájának uralma alá kerül. A nyilvánosság előre meghatározza, hogy mi érthető és hogy mit kell elvetni, mint érthetelent ... A nyelvnek e mindenhol oly rohamos kiüresedése az ember lényegének veszélyeztetettségéből ered (PL 58—59. o.).*

Ezeket a mondatokat azután rőtta papírra, hogy a náciizmus kiforgatta és meggyalázta a nyelvet: feje tetejére állította, hogy világosságot mondjon, ahol sötétség volt, és igazságot, ahol hazugság. Kezdetől fogva bírálta a nyelvet eszközként használó gondolkodást, mert ez a létezők igazának kutatása helyett a létezők fölötti uralomra tör. Kivált a szaktudományokat illeti a váddal, hogy a lét értelméről megfeledkezve a használhatóság szolgálatába állva maguk is elhasználódtak. Mivel képtelenek arra, hogy saját mivoltukat meghatározzák (erre csak a filozófia vállalkozhat), kizárólag olyan kérdéseket tesznek föl, melyekről eleve tudják, hogy megoldhatók (N I, 374—375. o.). Ilyenformán azonban óhatatlanul a pusztá technika szintjére süllyednek, a „know-how”, az alkalmas fogások ismeretere korlátozódnak és az emberiség legfélelmetesebb ellenségévé válnak (Hw 69—104. o.). A tárgyi világ önállósulása, a technika elterjedése, a világ racionális megszervezése azzal fenyegeti nemünket, hogy a maga teremtette civilizáció rabszolgájává válik, miközben a természet technikai szennyeződése az élővilág létét fenyegeti. A környezetvédelem és a környezeti szennyeződés kifejezéseket nem használta ugyan, de a legutóbbi évek tudományos felismerései sok szempontból igazolják a „pusztá technikáról” mondott bíráló szavait. A technika, minden egyébtől eltekintve is, ellaposítja a személyiséget és uniformizált gépezetté alacsonyítja az embert: „mivel a valóság a tervezett számítás egyformaságán alapul, az embernek is szabvánnyá kell válnia, hogy felnőjön a valósághoz. Ma már a valótlanság benyomását kelti az egyenruha nélküli ember, mint aki elszakadt a valóságtól” (VA I, 89. o.).

**KÖLTŐIEN LAKOZIK E FÖLDÖN AZ EMBER.** A metafizika és a technika ártalmaival szemben a nyelvtől, helyesebben a költészettől várja a lét és az ember eredeti „összetartozásának” (ID 19. o.) helyreállítását. Állítja, hogy „a költészet ugyanazzal a kérdéssel ugyanolyan módon áll szemben, mint a gondolkodás. De még mindig érvényes *Arisztotelész* Poétikájának figyelemre alig méltatott szava, hogy a költészet igazabb, mint a létező kutatása” (PL 117. o.). Költők barátjaként fokozatosan megszilárdul meggyőződésében, hogy a filozófia történelmi rendeltetése a költők meghallgatása, mert „a költészet filozófikusabb” (így mondta *Arisztotelész*), mint a létezőkkel való foglalatosság. A gondolkodás és a költészet, a mondás két válfaja, különbözőségük ellenére is nagyon közel áll egymáshoz. Mintegy tételszerűen így fogalmazza meg kapcsolatukat: „A gondolkodó a létet mondja. A költő a szentet nevezi meg” (WiM 51. o.). A költő úgy éli át a lét el nem rejtettségét mint otthonosságot, ami üdvöt és menedéket ígér az embernek. A költő a szenttel van kapcsolatban. De amit a költők tesznek, hogy közvetlenül válaszolva megnevezik a szentet és istenit, nem merészelhetik a gondolkodók. A gondolkodó a létet mondja. Meghányja-veti a lét és a létezők áthagyományozott mondásának igazát, és ezt mint az igazság szerkezetét, mint világot hozza szóba. A költő az istenek útját egyengeti és maradandót alkot: a szent megnevezésekor rátalál arra, ami nem kérdéses többé, noha üdvösség és kárhozat között visz az útja. A gondolkodásnak ellenben le kell tennie arról, hogy közvetlenül válaszoljon a szent szavára, mivel az a

dolga, hogy kérdésessé tegyen minden kérdésre méltót. A gondolkodó kérdésével mutat csak az igazságra. Vállalva az istennélküliség átkát, lemerészkedik a szakadék torkába és új kezdetet indít el. Így tartozik össze a gondolkodás és költészet. Különbözőkként tartoznak össze, mint kérdés és felelet tartoznak össze.

Heidegger abban bízika, hogy Hölderlin költészete új korszakot nyit: az elmenekült istenek korszaka után megnyitja az eljövendő Isten korát. A költő a „foglalkozások legártatlanabbikának” nevezi a költészetet. Olyan „mint az álom... játék a szavakkal, a cselekvés komolysága nélkül”. Ugyanakkor nyelv lévén, a költészet az embernek adatott „javak legveszélyesebbike”, egy „történelmi nép ősnyelve”, ami egyáltalán lehetővé teszi a nyelvet (EH 40. o.). A nyelv „az ember földhöz tartozását tanúsítja”, odatartozását az egyetemességben létezőhöz, ablak a világra. „A nyelv nemcsak szerszám, amellyel az ember sok máson kívül szintén rendelkezik, hanem egyáltalán a nyelv adja annak lehetőségét, hogy a létező nyíltságában álljunk” (EH 34. o.). A nyelv (önmagában pusztán lehetőség) „a beszélgetésben valósul meg”. A beszélgetés lényege viszont az, hogy az emberek megegyeznek abban, „ami mindenkinek egy és ugyanaz” és mint ilyen jelenik meg a szóban. Azt, ami egy és ugyanaz, költők hozzák létre. A költészet tehát „alapítás” és költők „alapítják a maradandót”. Az ember ittlétét, világban való létét, „otthonát” költőien kell megalapítani, mert „az emberi létezés alapján költői és történelmi, esetenként megalapítandó”. Bár „a költészet játéknak látszik, mégsem az”, mert vállalja a szilárd megalapozást minden veszélyével együtt: „A költő ki van téve Isten villámainak” (EH 41. o.). A költészet a lét szóserű alapítása, mivel a lényeges szó kimondásával „nevezi ki a létezőt ázzá, ami”, és megnyitja az ember számára a világot: „Mióta a nyelv tulajdonképpen mint beszélgetés történik, jutnak szóhoz az istenek és jelenik meg a világ”. Amde „a világ csak akkor nyílik meg, amikor az istenek szólítanak és igényük elé állítanak minket, és a költő az istenek igényére válaszolva megnevezi nevüket” (EH 37. o.). A lét megalapítása, a költő mondása „az istenek intelmeitől függ”. A költő az intelem és mondás között áll, „ki van vetve ebbe a közöttbe”, hogy népet képviselve megszerezze számára az igazságot. A kor azonban, melyben Hölderlin él, „az elmenekült istenek és az eljövendő Isten kora” (EH 44. o.).

Mit akar mondani Heidegger? Azt, hogy ha majd úgy mutatkozik meg az igazság mint a szent, akkor megszűnik az ember gyökértelensége, és nem kóborol többé idegenként a föld felett és az ég alatt. A költő igazsága a szentet nevezi meg. Amikor ez megtörténik, hazatalál, helyesebben új otthonra lel az ember. A gondolkodó dolga a kérdésés. A költő tisztá a válasz.

A HEIDEGGERI TALÁNY. Ki volt Martin Heidegger? Talán B. Welte tapintott rá az igazságra, amikor gyászbeszédében azt mondotta, hogy ebben az évszázadban Heidegger volt a legnagyobb kereső? J. Lacroix korunk legnagyobb filozófusának mondja. Minek tartjuk tehát? Ennek eldöntését feltehetően az utókorra kell bízunk. Van, aki ateistának mondja, mert a világban való léttel volt elfoglalva. De ateistának nevezhető-e egy gondolkodó azért, mert az ember világi létét és nem a másvilágit állítja kutatásainak középpontjába?

*Ha úgy határozzuk meg a halált mint az ittlét — azaz a világban való lét — végét, akkor ezzel nem hozunk ontikus döntést arról, hogy a „halál után” lehetséges-e másik, magasabb vagy alacsonyabb rendű lét, hogy „továbbél-e” az ittlét vagy akár „tovább tartva” önmagánál halhatatlan-e. A másvilágról és lehetőségéről ugyanúgy nincs eldöntve semmi, mint az evilágról; mintha a halállal kapcsolatos viselkedés normáit és szabályait javasolnánk „épiletes” szándékkal (SuZ 247—248. o.).*

Tagadhatatlan, hogy meggyőződése szerint az emberi egzisztencia vallásos szemlélete, legalábbis ahogyan megfogalmazódik a hivatalos egyház nyelvén, nem járul hozzá az ember világi létének megvilágításához. De az is igaz, hogy mindig arra való tekintettel kell megállapítanunk az ateizmust, amit tagad. Heidegger úgy vélte, hogy az ember világi létének analízisében nem talált rá Istenre, ám — amint a fenti idézetből kiviláglik — célja az egzisztencia értelmének kutatása volt, nem pedig bárminek is a tagadása. Elkönnyvelhető-e ateistának, aki „fnséges idöket” (Hw 248. o.) élve figyel az üzenetre és az „isten Isten” (ID 64—65. o.) ragyogását keresi? Unokaöccse pappá szentelése alkalmából mondotta a szertartást követő reggelin: „Mindannyian örülhetünk annak, hogy családunk egyik tagját

felszentelték Isten szolgálatára. Bízom benne és imádkozom érte, hogy áldás forrása legyen ez családunk minden egyes tagja számára" (Month, 281. o.).

Nyelve nem könnyű, de nem beszél rébuszokban. Gyakran homályos, ám nem megfejthetetlen. Végül is csak nem marasztalható el egy filozófus azért, mert állandó küzdelemet vív azért, amit szó nem mond ki, kép nem fest meg: „a lét ígéretének titkáért" (N II, 370. o.). Elvégre Ady Endrét is azzal vádolták értetlen kortársai, hogy költészete nem érthető. Meglehet, hogy „választott hőse", F. Nietzsche példájára *Heidegger* is „elhallgatta egyetlen lényeges gondolatát" (N I, 265. o.)? Tán ez lenne rá a magyarázat, hogy alig lehetséges félreértés és torzítás nélkül megrajzolni szellemi útját? Vagy esetleg szándéka ellenére túl sok utat mutatott ahhoz, hogy híven lehessen bemutatni egyetlen alapgondolatát, a létről való megfeledkezést? Túlontúl sokat kérdezett a létről és túl keveset, jóformán semmit sem mondott róla? De hogyan is lehetne valami egyértelműt és véglegeset mondani arról az önmagában elérhetetlenről, ami csak abban az összeszedettségben jelenik meg, mellyel vállaljuk halálos létünket. Egyre mindenképpen megtanított: a filozófiai eszmélődésre, „a meggondolás szigorára, a mondás gondosságára, a szó takarékoságára" (PL 119. o.). Újból megtanított a csodálkozásra, hogy „miért van inkább létező és nem sokkal inkább semmi" (WiM 42. o.). Feltehetően nagy tanítványa, K. Rahner jutott legközelebb mestere titkához: „kereshetjük és keressük is mindenben és mindenkiiben azt a kimondhatatlan titkot, amelyik rendelkezik rólunk — még ha alig nevezhetjük is meg szavakkal".

**Források és rövidítések:** Die Lehre vom Urteil im Psychologismus. Ein kritisch-positiver Beitrag zur Logik, Leipzig 1914. — Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus, Tübingen 1916. — SuZ: Sein und Zeit, Tübingen 1972. — WiM: Was ist Metaphysik? Frankfurt 1975. — VWW: Vom Wessen der Wahrheit, Frankfurt 1954. — EH: Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung, Frankfurt 1951. — PL: Platons Lehre von der Wahrheit. Mit einem Brief über den Humanismus. Bern 1975. — Hw: Holzwege, Frankfurt 1972. — E: Einführung in die Metaphysik, Tübingen 1953. — WPh: Was ist das -die Philosophie? Pfullingen 1976. — SvG: Der Satz vom Grund, Pfullingen 1971. — ID: Identität und Differenz, Pfullingen 1975. — Sp: Unterwegs zur Sprache, Pfullingen 1975. — N: Nietzsche, Pfullingen 1961. I—II. — VA: Vorträge und Aufsätze, Pfullingen 1967. I—III. — M: Mérleg 12 (1976) 199—213. o. — The Month 237 (1976) 279—281. o.

## PAPI SORS '77 (III)

Irta SÍKI GEZA

— Z. atya?

A hatalmas üvegablak sarkig tárva. Téli nap aranyozza be a szobát. Valaha raktár volt, most iroda. A bejáratnál szemközt hajótestnyi íróasztal. Tollak, ceruzák, radiórok festői rendetlenségben. Tervrajz fejjel lefelé, elszámolások, számfűlős órarend, autókulcs.

Kísérőm, szikár, fekete reverendás pap kicsit tétován néz körül az üres szobában. Tekintete az asztalra esik.

— Itthon kell lennie. A kulcsról gondolom — teszi hozzá elmosolyodva.

— Tizenegyre beszéltük meg.

— No, igen, természetesen. Tizenegyre. De most — az órájára tekint — fél tizenkettő van.

— Késett a busz.

— Előfordul. A pesti busz néha késik. Z. atya különben várta önt. De közben érte jöttek. Félték, hogy besűrűsödik a festék. Tudja, akkor egész más színe lesz. És mégis furcsa, hogy más a színe az egyik falnak és más a másiké.

Eszerint valamelyik tanteremben található. Bizonyára a festők munkáját ellenőrzi. Miért nem hagyja rájuk? A mesteremberek különben sem szeretik, ha avatatlanok beleütik az orrukat a munkájukba. Kicsit meg is sértődöm, míg a meglehetősen réginek látszó lépcsőkön igyekszem fölfelé, a gimnázium magasabb régióiba. Elvégre fél órát mégis várhatott volna!

Csend mindenfelé. Ide is beköszöntött a téli szünet. Találomra benyitok az egyik ajtón. Kopott, öreg padok, deszkarecségés, krétaszag. A táblán a jól ismert szünet előtti felírás: VAKACIÓ! Igen, ilyenkor veszik át az uralmat a festők és mázólok, hogy mire visszatérnek a gyerekek, csillogjon-villogjon a sok fekete tábla, és gyantás lakk-szagban ússzanak a folyosók.

Valamerről visszhangzik a folyosó. Mélyebb, magasabb hangok váltakoznak. Talán a sarokszoba? Nem, ott minden csöndes. Am a hangok egyre erősebbek.

Kicsapódik az egyik ajtó. Munkaköpenybe öltözött gyerek nézelődik ki rajta. Fején a szobafestők jellegzetes csákoja. Úgy látszik, az ipari tanulók még nem kapták meg a karácsonyi szünetet. Amikor meglát, visszahátrál. Hallom, amint kicsit mutáló hangon, halkítva mondja: „Igazgató úr kérem, valaki mászkál itt”.

Nyomulok utána. Végre megtalálom Z. atyát, akiről azt hittem, hogy a föld nyelte el.

A teremben négy létra áll. Az első pillanatban olyan érzésem támad, mintha maguktól araszolnának. Csak aztán tűnnek szemem elé tetejükben az emberi alakok.

— Hát megis megjött? — A leghosszabbik létra tetejéből jön a kérdés.

— Z. atyát keresem.

— En vagyok az. — Átveti lábát a legfelső létrafokon, aztán megindul lefelé. Egyik kezében tekintélyes meszelőt tart, a másikban a vödört egyensúlyozza. Munkaköpenyben van, ő is csakót hord. S miközben jön lefelé, utasításokat harsog a többi létra birtokosainak:

— Pista, te kend át még egyszer a falat a bejárati ajtónál. Jóska, te kapard le a mennyezetnek azt a részét, amit elfuseráltunk. Laci, szaladj be a konyhába, mondd meg, hogy melegíthetik az ebédet.

— Vissza tetszik jönni?

— Persze — ezt még mindig fölfelé mondja, de közben leteszi maga mellé a vödört, a kezét beletörli a nadrágjába, aztán felém nyújtja. — Üdvözlöm szeretettel.

Valamit még mormog is, alighanem a nevét, de nem értem pontosan.

— Jól utazott?

— Köszönöm jól. Csak a busz...

— Igen, késett. Pista szélesebben húzd az ecsetet!

— Azt gondoltam, hogy majd...

— Hogy nyugodtan elbeszélgethetünk, ugye? De hiszen itt nagyszerűen beszélgethetünk! Józskám, kapard bátrabban! Itt nem zavar senki! Még a telefon se szól!

Sercegés támad. Mintha rádióval kísérletezne valaki. Aztán egy monoton hang szól a most bekapcsolt mikrofonba: „Z. atyát keresik Pestről. Z. atyát keresik Pestről!”

— Mondom, a telefon az oka minden bajnak! Rögtön jövök, egy pillanat.

Magunkra maradunk. A két fiú a létra tetején és én. A harmadik elnyargalt a konyha irányába, ami a szagokról ítélve nem is lehet olyan messze. Z. atya pedig alighanem Pesttel beszélget.

Ők ketten, akik itt maradtak, rendkívüli buzgalommal és szakértelemmel végzik a rájuk rótt munkát. A kisebbik, akinek Pista a becsületes neve, még a nyelvét is kiölti. A másik komótosan püföli a falat. Valóban csíkos lett azon a részen.

— Na, már itt is vagyok. Nem éhezett meg útközben? Szívesen megkínáljuk egy-két falattal. Vagy valami frissítőt?

Aztán mégis maradunk. Megint fejére illeszti a csákót, belekavar a vödörbe, s megindul fölfelé a létrán.

Tessék csak helyet foglalni ott a tanári asztalnál. Kicsit piszkos a szék? Talál ott papirost, törülje csak le. Ott írni is tud, ha akar. Ugye nem haragszik? Muszáj befejeznünk ebből a festékből, mert megint csíkos lesz. Hiába, ha az ember nem tanult szobafestő, meglepetések érhetik.

— Maguk festik ki az iskolát?

— Csak a tantermeket.

— Szakember nélkül, csak így házi erőből?

— Dehogy szakember nélkül! — Közben nyikorogva araszol odább. — Zoltán bácsi, a festő pontosan megmutatta, hogyan kell. Meg figyeltünk is, amikor a kápolnában dolgozott. Elmagyarázta, melyik festék milyen hígítással a legjobb. Nekünk nem maradt egyéb dolgunk, mint hogy brigádokra oszoljunk, aztán neki-kezdjük. Mire benépesül az iskola, már olyan lesz, mintha kiglancolták volna.

— És így szebb lesz?

— Szép lesz — megint araszol —, meg olcsóbb. Megvan rá a keret, de abból inkább egy automata mosógépet veszek, hogy a nővérek ne kínlódjanak annyit a mosással. Képzelje azt a rengeteg ágyneműt, terítőt, törölközőt! Egy jó nagy automata mosógép kellene. Talán futja is... A szertárakban is kellene egy és más. Hiába, nem lehet mindent saját erőből.

Visszatér a hírnök a konyha felől.

— Azt üzenik, tessenek menni ebédelni.

— Jól van, megyünk, köszönjük. Menjen csak nyugodtan előre. A leves akkor jó, ha meleg. Itt, a folyosón balra kell fordulni aztán lefelé. Az ebéd-lőt messziről megismeri majd a kanálcörgésről.

— Z. atya, nem jön?

— Dehogynem! Csak kilakkozom még az ajtókeretet. Az gyorsabban megy. Az ember jó gyakorlatot szerez a csónaklakkozásnál.

— Megvárnám.

— Jó, majd igyekszem. Vegye már le ezt a vödört, legyen szives. Ó, köszönöm. Kicsit festékes lett a nadrágja? Kiszedjük étterrel. Már ebben is nagy a gyakorlatunk.

Kilakkozta az ajtóbetétet, aztán kiszedte a nadrágomból a festéket, miközben egy meglehetősen szűkös házikabátban üldögéltem szobája öblös foteleinek egyikében.

— Igazán nem éhes? Mert akkor inkább menjünk!

A szobát betölti az éterszag. A hatalmas falakat végig könyvespolcok sze-gélyezik. Könyvespolc van a szoba közepén is, térelválasztó elemként.

— Mikor olvas? — Röstellem a kíváncsi kérdést. De azon meditáltam, vajon mikor van ideje rá.

— Hát, bizony ahhoz csak este jutok.

— Este?

— Az én estém tíz óra körül kezdődik. Addig a végzősökkel szoktam beszélgetni. Meg nincs olyan este, amikor ne jönne valamelyik gyerek. Manapság rengeteg probléma van otthon. A szülők válnak, veszekszenek, vagy éppen gürcölnek valamiért, nem marad idejük a gyerekekre. Ezt itt, nekünk kell pótolnunk.

— Bármikor bejöhetnek?

— Természetesen. Legfeljebb nincs szerencséjük, mert már megelőzte őket valaki. De mindig találunk időt egy-egy beszélgetésre. Mert ez sokszor fontosabb, mint maga a tanulás.

— És önmagára? Marad ideje önmagára?

— A mi rendünkben az a szabály, hogy akkor vagy a leginkább önmagadé, amikor másoké vagy. Így hát rengeteg időm van önmagamra. Ha azt akarja kérdezni, mikor gondolkodom, hát azt mondhatom, mindig. Mert mindig vannak gondjaink, amiket magunknak kell megoldanunk. Ha kifestjük a tantermeket, begrom Pestre és megveszem a mosógépet. Az egyik WC folyik, azt meg kell igazítani. A közös hálóban leszakadt a karnis, azt fel kell tenni, mire visszajönnek a gyerekek. Egyszóval, van miről gondolkodni. Nézze csak a hajamat. Alig múltam negyven, és most már azokat a szálakat kell keresnem, amelyek nem őszek.

— Eszerint gondjai is vannak?

— Ha nem lennének, nem volna érdekes az élet. A gondtalan ember sokat unatkozik.

— Láttam, gyerekekkel festi a tantermeket.

— Igen. P. atya is egy gyerekbrigáddal dolgozik az emeleten. Nélkülük meg sem tudnánk moccanni!

— Nem mennek haza a karácsonyi szünetre?

— Nem.

— Nem kegyetlenség ez?

— Ezt ne tölem kérdezze, hanem a szüleiktől. A karácsonyi szünetre húsz gyerek marad itt a konviktusban. Ki ezért, ki azért. Anyjuk vagy apjuk már jóval a szünet előtt levelet ír, hogy nagyon sajnálja, de ugye az idén karácsonykor nem tud mit kezdeni a gyerekekkel, értsük meg, most nősül, most megy újra férjhez, szóval útjában van a gyerek. Ez persze nem meglepetés. Hetek, hónapok óta látszik az ilyen gyereken, hogy valami nincsen rendben körülötte. Jó tanulók hirtelen leromlanak. kitudó és példás gyerekek szórakozottnak látszanak.



bámeszkodnak, váratlan érzelmi kitöréseik adódnak. Mit tehetünk? Érdeklődünk a szülőktől a látogatási napokon. Vagy egyszerűen levonjuk a következtetéseket abból, hogy a szülők nem látogatják a gyereket.

— Eszerint manapság azokat a gyerekeket adják szerzetesi iskolába, akikkel vagy akik körül van valami baj?

— Hadd gondolkozzam egy kicsit. Nem akarja addig felvenni a nadrágját? Egész szép lett. A felesége nem veszi majd észre. Szóval, hogy a kérdésre válaszoljak, ezt így nem lehet általánosítani. De amelyik szerzetesi iskolának van konviktusa, annak bizony alaposan feladják a leckét pszichológiából is.

— Önök kapnak lélektani képzést?

— Valamennyit igen. De ennél sokkal, de sokkal több kell. Meghozattam egy sereg szakkönyvet, azokat olvassuk a rendtársaimmal. Összel részt vettem egy pszichológus találkozáson. Ott rengeteget tanultam, de még mindig nem eleget.

— Vannak reménytelen esetek is?

— Néha vannak.

— Mi történik velük?

— Eltanácsoljuk őket. Ne feledje, bármennyire fájdalmas is, ha szemünk láttára kerül kátyúba egy kis ember élete, közben azért a többiek sorsáról sem feledkezhetünk meg. Végeredményben értük is felelősek vagyunk, velük is el kell számolnunk, egyenként. Ha sok-sok mérlegelés után úgy látjuk, hogy egy góc minden igyekezetünk ellenére jóvátehetetlenül fertőző, akkor ki kell vágnunk.

— Hány ilyen műtetre kerül sor évente?

— Néha egyre, néha évekig egyre sem, néha váratlanul kettőre is.

— Mit érez ilyenkor?

— Napokig nem találok a helyemet. Végtelenül elkeseredett vagyok és nagyon szomorú. Százszor és ezerszer felteszem magamnak a kérdést, hol rontottuk el, nem lehetett volna mégis segíteni? Ha ketten vagy hárman összejövünk a rendház folyosóján, mindig szóba kerülnek az ilyen esetek. Kicsit mindig a vereség érzését keltik az emberben.

— Győzelemből vagy vereségből jut több?

— Nem szeretek veszíteni. Édesanyám mesélte, hogy gyerekkoromban sokszor sírva fakadtam a méregtől, ha a bátyám győzött valami játékban. Ha az ember megöregszik, a sírás nem segít. Úgy kell veszíteni, hogy a tanulságaiból győzelmet lehessen egyszer kicsikafni.

Elhallgat, zsebkendőjével törli a homlokát. Azt is megszínezte a falfesték.

— No, most már igazán menjünk ebédelni. Aztán a kávé majd nálam íszuk meg. Akkor folytathatjuk.

Az ebéd kitűnő. Az ebédlő pedig egyenesen csodálatos. Hatalmas tér, előadások tartására is alkalmas beosztással, modern bútorokkal.

— Mi alapoztuk — mondja. Hangjában most érzek először büszkeséget.

— Mennyit takarítottak meg így?

— Körülbelül százezret.

Nincs több tizenöt-húsz gyereknél. Szinte elvesznek a hatalmas teremben.

— A tanárok a rendház ebédlőjében étkeznek. Az ügyeletes mindig a gyerekekkel van. De akad, aki csak úgy kedvtelésből jön át. Jól érzi magát itt is.

Az asztal végén nevetés csattan. Az olajkályha árasztja a meleget.

— Este tartjuk a karácsonyt. Először szertartás, aztán fenyőgyújtás.

— A rendházban?

— Nem, a gyerekeknek. Akiknek itt kellett maradniok. A rendház teljesen kiürül estére.

— Persze, az atyák is hazamennek.

— Nem haza. A környékben ők mondják az éjféli miséket. Rengeteget pasztorálnak. Van, aki tanyára megy ilyenkor. Volt már tanyán karácsonykor? Mintha a betlehemi istállóban gyűlnának ki a gyertyák. Két-három tanyáról összegyülekeznek az emberek. Csengős szánokkal jönnek, misét hallgatnak, aztán együtt maradnak, beszélgetnek, énekelgetnek. Olyan régi karácsonyi énekeket lehet ilyenkor hallani, hogy a gyűjtők szíve beledobbanna.

— Főtisztelendő úr is itt misézik valahol?

— Én a gyerekek ünnepsége után autóba ülök. Északon van egy kis templom a Bükkben. Oda kell érnem éjfélre. Holnap is ott maradok gyóntatni. Holnapután meg én mondom a reggeli misét. Aztán jövök vissza. Délután esketek a nagytemplomban. Egy régi tanítványunknak lesz az esküvője.

— Visszajárnak a régiek?

— Majdnem mindegyik. Egyet-kettőt veszítünk el a szemünk elől évfolyamonként. A többi megmarad a mi diákunknak. Csak a kapcsolatok minősége változik.

Tortát adnak ebéd végén. A gyerekek ujjonganak.

— No, máskor azért jóval szerényebben élünk. De ma ünnepi ebéd van. Még egy szeletet?

— Nem, köszönöm. Inkább egy kis szódát.

— Tessék. Bort? Vagy inkább majd a szobámban fekete után, jó?

— Persze! Mondja, Z. atya, azzal együtt, hogy maguk csinálják a belső munkákat, hogy saját erőből építenek, amit lehet, hogy mozgósítják a szülőket és a gyerekeket is, elegendő az az összeg egy konviktor iskoláztatására, amit papíron kimutatnak?

— Nem.

— És a segéllyel, a gyűjtéssel együtt?

— Azzal sem.

— Hát akkor?

Elmosolyodik. Mint egy gyerek.

— Ismeri ugye azt a könyvet, mely ha jól emlékszem *Helen Keller és Anne Sullivan* címmel jelent meg tavaly. Tudja, Helen Keller volt az a szerencsétlen vak, süket és néma kislány, akit Anne Sullivan szinte emberfölötti erőfeszítéssel megtanított írni, olvasni és beszélni. Nos, ennek a könyvnek a függelékében van Helen Kellernek egy rövid felszólalása az optimizmusról. Olvasvalamit mond, hogy az optimista ember mozgatja a világot, a pesszimista viszont megállítja. Hát, látja, nálunk itt megy a világ. Mert optimisták vagyunk. Az emberekben, a segítségükben és a megértésükben mindig bízhatunk. Ha kell, papstestvéreink is mellénk állnak.

Nagy falatokban eszi a tortát. Az olyan ember mozdulatai ezek, akinek sosincs elég ideje, mindig rohanna valahová. Eszreveszi, hogy figyelem. Megint elmosolyodik. A kis herceg jut eszembe: az mosolyoghatott így az emberek értetlenségén.

A kávé égeti a torkomat. A bor viszont nagyon finom. Ez is valahonnan az északi hegyvidékről való.

— Itt marad gyertyagyújtásra?

— Estére haza kellene érnem.

— Majd hazaviszem. Pesten át megyek én is. Maradjon itt, jó?

Bólintok. Újra tölt a kristályvizes üvegből. Koccintunk, aztán vizsgálgatjuk egymást.

— Nem ezt várta?

Kortyolok a borból, hirtelen nem is tudok mit válaszolni. Nem egészen ezt vártam, mégis többet kaptam a vártnál. De hogyan mondhatnám el ezt?

— Pihenjen le egy kicsit. Én visszamegyek a gyerekekhez. Körülbelül két óra kell és elkészülünk a teremmel.

Udvariasságból tiltakozom, aztán mégis ledőlök a díványra. Ő ismét munkaruhába öltözik. A sarokban álló papírkosárból újságot kotor elő.

— Csákó nélkül nem megy. Majd fölkeltem, ha végzünk.

Hanyatt fekszem, gondolataimat próbálom rendezni, de már nem bírok az álommal.

Amikor felébredek, szürkül. Valaki takarót vetett rám. Az ágy melletti asztalkán kis cédula: sietős kézzel rótták rá az apró betűket: „Készen vagyunk! Kiszaladtam a városba lisztért! Várjon meg!”

Felkattintom a kislámpát. Körülnézek. Az asztalon imakönyv, az új kiadású Biblia, német nyelvű Pál-kommentár, francia válogatás a szeretet mes-tereiből. Néhány szépirodalmi könyv, köztük a nagy sikerű regény, a trilógia lezárása, benne a jelző a 125. lapon. Olvasás közben apró ceruzajeleket tesz a margóra. Néhol egészen apró betűs írás is olvasható. Az egyik jegyzetet nagy nehezen kibetűzöm: az Efezusi levél egyik passzusával veti össze a regénynek azt a részét.

Lépteket hallok. Már nem tudom betenni a könyvet.

— Felébredt? — Láthatóan mulat a zavaromon. — Szerencsére talált olvasni-valót.

— Tetszett? — Felmutatom *A történet vége* című könyvet.

— Nagyon. Végre egy jó regény. Olyan, amiből gondolatokat is meríthet az ember.

— A szépirodalmi műveket is felhasználja prédikációiban?

— Ezek útján lehet a legkönnyebben kontaktust találni a hallgatókkal. Hiszen lehet, hogy ők is olvasták, ha meg nem, hát majd elolvassák. Legalábbis remélem, hogy ilyen szuggesztív szónok vagyok — teszi hozzá önironikusan.

— Verseket is olvas?

— Verseskönyveket ritkán. De a folyóiratokban el szoktam olvasni a verseket. Némelyikben rendkívül tömör, kifejező gondolatokat találni. Az *Új Írás*-nak volt egy száma, biztos emlékszik rá, amelyben együtt olvastam Juhász Ferenc prózáját a könyvről, Kormos István, Lator László és Fodor András egy-egy remek versét. Ez komoly szám volt. Ki is vágtam mindegyik verset, mert mindből meríthetünk az életre. Nem, nem az életre, ez túlságosan nagy szó. De mindegyikben volt olyan gondolat, ami megindított valamit az emberben.

— Egy-egy ilyen olvasmányra fel szokta hívni a gyerekek figyelmét?

— Van ilyen jellegű szakkörünk. Egyébként meg szoktuk hívni az írókat is az iskolába. Olyanokat, akiknek a művei érdeklik a gyerekeket.

— A fiatalabb írókat, ugye?

— Nem mondhatnám. Vannak a fiatalabbak között, akiknek egyik-másik műve érdeklődést kelt. Sokan olvasták például Nádas Péter új regényét, beszélgetnek, vitakoznak Eszterházy Péter egyik-másik írásáról, a hagyományos prózához jobban vonzódnak. Én nem mernék állást foglalni irodalmi kérdésekben, de mintha a modern magyar prózairodalomban a kelleténél valamivel több lenne a trükk és kevesebb a belső tartalom. Ez persze csak az én személyes véleményem.

— Magyarot is tanít?

— Az idén nem.

— Hiányzik?

— Természetesen. De nem fér bele az időmbe. Így is túl sok órám van.

— Kopogtatnak. Az ajtóhoz megy, halkan suttog valakivel.

— Jöjjön le az ebédlőbe, ha kedve van rá. Mindjárt kezdődik a karácsonyi ünnepély.

Vagy harminc gyerek gyűlt össze. Úgy látszik, a városból is bejöttek néhányan. A tanárok közül is itt van mindenki, aki még nem utazott el a környékbe. Együtt megyünk át a kápolnába, majd a jászolba-helyezés után csendben kocogunk vissza az ebédlőbe, ahol már feldíszítették a hatalmas fenyőfát.

Majdnem mindegyik gyereknek könnyes a szeme, amikor az evangéliumot hallgatja. Nem szégyellik, hogy sírnak. Le sem törlik arcukat, miközben a hagyományos karácsonyi énekeket éneklik. Z. atya rövid beszédet mond. Arról, hogy a karácsony a családnak is az ünnepe. Akik most együtt vagyunk, egy nagy család részei vagyunk. Édesapánk az Isten, édesanyánk Mária. Ők sosem feledkeznek meg rólunk és mindig velünk vannak, ha szólítjuk őket.

Ajándékokat osztanak. Mindenki mást kap, nem „egycsomagokat”. Látható gonddal válogatták össze a kis tárgyakat, mindegyik olyan, hogy igazi örömet kelt.

Valaki a nevemet olvassa. Elképedve botorkálók oda az asztalhoz. Kis csomagot nyomnak a kezembe, valaki azt mormolja: „Kellemes karácsonyi ünnepeket kívánok!” A selyempapír tollat és jegyzetömböt rejt.

— Hogy minél szebbeket írhasson — mondja Z. atya rám kacintva. Neki egyébként egy borotvát hozott a Jézuska, s ahogy elnézem, nem minden célzatoság nélkül.

A termet halk zszibongás tölti be. Mindnyájan egyetlen áramkörbe tartozunk most. A gyerekarok kiszínesednek, úgy látszik, mindegyikük megfélekedett a maga kis vagy nagy fájdmáról. Z. atya mindegyikhez odamegy, mindegyiknek mond egy-két kedves szót. Felcattan a nevetés. —

A nővérek szendvicseket kínálnak, és mákos meg diós beigli tesznek az asztalra. Villák, tányérok csörögnek, tea párolog az öblös csészékben.

— Indulhatunk?

Felcsehülődöm, az új tollat és a jegyzetömböt zsebre teszem.

— Nem kell búcsúzkodnia. Jöjjön ki a kapu elé, majd odaállok a kocsival.

Kint, a folyosón, meccsap a decemberi fagy. Bent jó meleg volt. Kicsit még leselkedem a szűk ajtóreszen. Z. atya helyét egy másik tanár foglalta el, talán észre sem vették, hogy elment. Mint egy nagy családi tabló, olyan most a kép.

— Jó hideg van, ugye? A rádió mínusz tizet ígért, de lehet vagy tizenöt fok is.

A Trabant falja a kilométereket. Hosszú ideig megyünk anélkül, hogy egyetlen járművel találkoznánk. Mindenki ünnepel, mindenki otthonába tért már.

— Nem akar valami zenét hallgatni? — Kis zsebrádiót nyújt felém a sötétben.

Recseg-ropog a kis készülék, miközben az állomások között keresgélek. Händel *Hallelujája* tűnik fel egy pillanatra, majd a *Missa Solemnis* egy részlete. Végül egy gyerekórusról kötök ki. Karácsonyi énekeket énekelnek.

— Mintha otthon lennénk. — A hangján érzem, hogy mosolyog.

— Szép volt a karácsony.

— Ugye, szép?

— Minden évben így csinálják?

— Igen. — Közben megelőzünk egy nehézkesen szuszogó teherautót. Tejet szállíthat a főváros felé.

Hallgatjuk a gyerekeket. *Forte* fejezik be az éneket. Kis szünet, majd csodálatos szépen rákezdí egy másik hang: „*Ave Maria, gratia plena...*” Mintha minden egyes szónál egy-egy aranytallér esne ki a szájából.

Nyolcvan kilométeres sebességgel haladunk. Egy kanyarodó után feltűnik a fővárost fedő fénybúra.

— Fél óra múlva beérünk.

— Főtisztelendő úr is odaér idejében?

— Tizenegyre ott leszek. Nem is kell előbb.

Egy pillanatra végigcikázik bennem, mit is csinált ma. Öt óra körül kelhetett. Miso, reggeli, majd osztályfests. Megszervezték a karácsonyi ünnepélyt, lakkozott bement a városba élelmiszert venni, egyeztette a heti programját, jelentéseket írt, munkatervet készített, ellenőrizte az osztálykönyveket, beszélt a tanártársaival, és most robot valamerre Észak felé.

— Nem fáradt?

— Jó lenne egy nagyot aludni. No, majd holnapután.

Szeretném megkérdezni, honnan veszi a tartalékot. Mégis inkább hallgatók. Most egyszerre sok gyerek folytatja az imát: „*Sancta Maria, Mater Dei, ora pro nobis, peccatoribus, nunc et in hora mortis nostrae, Amen.*”

Beértünk a városba. Villamos csörömpöl el mellettünk.

— Itt majd kiszállok. Villamossal is hazaérek.

— Ugyan, dehogy! Merre menjünk?

Alig van forgalom. Csak a közlekedési lámpák virrasztanak.

— No, itt már igazán kiszállok. Innen már egy ugrás.

Óvatosan gördül a járda mellé. Kezét nyújtja.

— Lejön jövőre is?

— Lemegyek. Egészen biztosan lemegyek.

Megdöbentő élességgel rajzolódnak ki előttem a gyermekarcok. Átszínezi őket a karácsonyi gyertyák fénye, melegíti őket az újra megtalált szeretet.

Z. atya a zakatoló Trabanttal nekivág a félhomálynak. A kocsí s benne az integető alak árnya egyre kisebbedik. Aztán elnyeli őket egy kanyarodó.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziramásolás többlet-költségeitől.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Gancz Miklós már megküzdött a hatások és ellenhatások, a vonzó-taszító reminiscenciák kísértéseivel, jóllehet mély hatással voltak rá nagy elődök és nagy korszakok — a maga korának embere, önálló alkotó. Egyetlen irányzatnak sem vetette alá magát feltétel nélkül, semmilyen izmusnak nincs hatalma felette, mert idejében megértette, hogy egyetlen bevált stílus követése, egyetlen kipróbált recept fölénye a plágium vagy az epignóság bűnébe sodorhatja. Korán kiérlelte magában az emberinek és a művészinek, az életnek és a művészetnek azt a harmóniáját, amellyel megtalálta útját a valósághoz, és vissza önmagához: nemcsak a külső világ, hanem saját benső lénye is valóság, s mindkét valóságot felelősséggel tartozik, hiszen feltárhatja-e a kép még egy, rejtettségében is hiteles és láttatható világot, ha elszakadunk a másik, a környező világtól? Ez a harmónia teszi lehetővé, hogy a festő sokrétű optikai és emocionális élményeit megragadó, költőiséggel, de intellektuális ellenőrzéssel fejezze ki.

A legtöbb ember csupán a képek címéből indul ki, minélfogva fennáll a veszély, hogy a festményeknek éppen a leglényegesebb mozzanatait, a színek és formák sikkadnak el a szemlélődő előtt. Gancz Miklós egyik gondolja a címadás, ami szerinte vajmi keveset árul el a festő őszinteségéről, igazi mondandójáról, a kompozíció teljességéről, a cím csak felületet jelzés lehet, sőt nemritkán rossz irányba is terelheti a néző figyelmét, azonosulási szándékát. De baj az is, hogy nem tudunk leszokni arról, hogy minden új névnek és műalkotásnak a párját, hasonmását vagy rokonságát keressük, nem elégszünk meg az adott, egyedüli látvánnyal, a festő eredetiségével, ősei után kutatunk, akikből táplálkozhatott, a gyökerekre vagyunk kíváncsiak, amelyek elindították. Ahelyett, hogy mindenki mástól függetlenül értékelnénk és szuverén módon szeretnénk, címkék után kapkodunk — szürrealista, nonfiguratív, realista, konstruktív, szecessziós stb. — és elkereszteljük akarata ellenére, bélyeget ragasztunk rá tetszésünk szerint. Az nyilvánvaló, hogy korszakok közt nincs hangszigetelés, a korszakok egymásból építkeznek s alakítják ki jellegzetesen egyedi vonásaikat: izmusok és stílusok át- meg átszövik a festészet egész tör-

# A VIGILIA GALÉRIÁJA

ténetét, miközben szintéziseket hoznak létre, korszakos állomásokat és fordulatokat, de akadálytalanul továbbjátszanak az előzőkből a következőkbe, festőknél, festészeteknél hagyva egy-egy korszak, egy-egy újtító, egy-egy festő-forradalmár ismertető jegyeit. Gancz Miklósnál is felfedezhetők a kiváló hazai mesterek — Derkovits, Bálint Endre, Korniss Dezső, Kondor Béla — és a híres külföldiek — Pollock, Klee, Chagall, Giuseppe Santomaso — ujjlenyomatait, akik termékenyen megihlették a fantáziáját, akiktől technikát, látást, eszközöket, művészetet tanult vagy lesett el, de munkáin már kevés nyomuk maradt, mert átalakulva, a jelen formáinak köntösében és saját benső tartalmainak szolgálatában jelennek meg.

Gancz Miklós úgy véli, hogy a művészi tárgyat, produktumot — ha átvitt értelemben is — „fogyasztani” kell. Minden érzékszervünkkel — jó lenne egyszerre látni, szagolni, tapintani is — részt kellene vennünk benne, különben nemigen tudunk a látvány mélyére hatolni, a dolgok lényegéhez közelíteni. Tudnunk kell „élvezni” a színek ízeit, a formák kiterjedését, fények és árnyak terített asztalát, engedni, hogy hasson ránk a kép, hogy megszűnjön a köztünk levő távolság, hogy a kép úgy viszozza érdeklődésünket, ahogy mi befogadjuk a művet. A képnek, a festészetnek ez a megjelenítése elárul valamit abból a komolyságból, amellyel Gancz Miklós a maga művészi ehivatottságát, a reá rótt feladatot tekinti és műveli. Eleinte — stílusok közt evickélve — nehézségei voltak a plasztikus alakformálással, amiért is inkább a figurák elülneztének ábrázolására törekedett, az oldalméreteket és bonyolultabb pózokat elhanyagolta vagy csak akadémikusan dolgozta ki. Módszerében ekkor még sok az ösztönösség: miután automatikusan, szinte sugallatra, belső készletétől gyötörten, létrehozta vásznát, megkísérelte tisztázni, ökonomikusan megvizsgálni és érett formába önteni azt, amit egy vízió nyerseségével hirtelen megalkotott. Szívós önglemléssel

és neveléssel szorította rá magát — nem kis harc árán — a tudatosabb tervezésre és az anyaggal való átgondoltabb bánásmódra, tartalom és forma adekvátabb együttélésének kivitelezésére.

Képein olyan világot teremt, ahol a valóság éppoly egynehezékű, egyveretű realitás, mint a transzcendencia, a transzcendencia éppoly valóságos, újraélt esemény, mint a mindennapos élet. Nemcsak emberségének, hanem művészetének metafizikáját is kibontakoztatja. Ezt fogják be a szilárd körvonalak, a jól megmunkált felületek, a linearitás kontrasztja és az idomok arányos térfoglalása. Egy szabad, ritmikus és szervezett rend megkonstruálását végzi, egy kozmikusba hajló evilág bemutatását elegáns és kiegyensúlyozott művészi eszközökkel, egy ép, de egészségét minduntalan veszélyeztető világ vetületét, amely kerek, szabályos ugyan, mégis vissza-visszahullik a rendetlenbe, a torzító szabálytalanba, az élet örömeiből a betegségbe. A szenvedés iránti részvéte és gyásza absztrakt formákat csíhol ki belőle; asszociációival visszanyúl a klasszikus mítoszokat megelőző időkbe is, a barlangrajzokhoz, a papi-ruszkok és agyagtáblák képirásaihoz; ezek a művek mélyebbre ásnak, mint a szűrrealizmuséi, amelynek tartományát csak mintegy súrolja néhány munkája. A klasszikus konstruktivizmus formai elemeivel való ismerkedés során talál rá a korábbi alkotásain kiutattható, a formákat és színeket egyaránt átható ritmikára, valamint a festmények szigorú kompozíciós rendjének radikálisan leegyszerűsíthető hangsúlyaira. Amikor a figurálist számúzi kifejezőeszközeinek repertoárjából, képei foltok, szögek és csíkok motívumaira épülnek. A színfoltok és csíkok később geometrikus formákká, majd emberi testekké, arcokká szilárdulnak, a kezdetben fekete-fehérre kopasztott formarendszerek mind több és több színt kapnak, s megszületnek azok a mágiusan realista modorú művek, amelyekről — realizmus és transzcendencia kölcsönhatását érintve — az előbb szóltunk.

Beszélnünk kell itt a színekről is, Gancz Miklós színekészletének és színalkalmazásának gazdagodásáról. Korai képeinek világos formai struktúrája primér színeket követett, úgy gondolta, csakis ilyenekkel valósítható meg az összhang, mert mihelyt a színezés több-rétűvé válik, a kép zavaros vagy szél-

sőségesen „tarka” lesz. A színek csupán koloritnak szabad lennie, nem szabad túlzott önállóságot élveznie, nehogy „elszabaduljon”, „lakkozzon”, ezáltal hamisítson a témán. A formakészlet egyszerűsödése és a színezés szerepének fontossága jellemző műveinek másik csoportjára. Gyakran csak egy-két szín különböző tónusainak variálásából, árnyalásaiból állnak. A kéket és a barnát mintha megőrizte volna szerkezeti elemnek: a határok megvonására, a kép térségének ritmikus felosztására szolgálnak, fokozva a hatás intenzitását. A tér nem perspektivikusan használható teret jelent, mint ahogy a reneszánsz festészet értelmezte, hanem olyat, amit kizárólag a színezés határoz meg. A barna és a kék — szinte vezérmotívumként szereplő — differenciált kezelése nem teszi monokrommá — egyetlen színben uralkodóvá — a képeket, mert a barna és a kék gyöngülése, erősödése, vibrálása és sugárzása végtelen sok árnyalási lehetőségben futhat végig, hol élesen húzza meg a határvonalat, hol pedig elmosódva, diffúz átmeneti sávot képezve az elválasztandó síkok vagy elemek között. Új felfedezettként bukkan föl munkáin a fehér meg a vörös. Tisztaság, áhítat, békesség árad jelenlétükből, egymással keveredve melegség és nyugalom járja át a vásznakat, a festő palettáján megfogán a küzdelmes remény.

Íme, néhány képe: A *Sursum corda* (1975) fényzuhatagában az örök ember terjeszti ki testét, már-már szárnyakat kap, hogy a magasba lendüljön. Vagy egy keresztfa gerendáját fogja át karunk, melyet égi sugárnyaláb világít be? A *Próféták* (1976) oly bölcsék és hallgatagok, gyanakvók és éberek, mint az Isten titkában összesküvők, akik tudják már, ami beteljesülőben van, de még várnak az üzenetre. Vagy éppen csak ülnek, csüggedten, kimerülten az igehirdetéstől, mert nem hisznek nekik, mert hamis profétáknak tartják őket? A *Rébusz* (1974) életünk rejtvénye, egy mai csendélet: terített az asztal, de jobban vágyunk a lélek eledelére. Vagy a lélek követeli a magáét, de mi mégiscsak a terített asztal bőségével némítjuk el a lélek hívását? Az *Emberpár* (1975) fölfelé tekint, felnővekedni vágyik, de nemcsak egymás szerelmében, hanem az Abszolútban is. Vagy csak búcsúznak valakitől, pergő éveiktől, kedves halottaiktól, mosolyoktól és könnyektől? A *Goya* (1977) a spa-



*Gancz Miklós: Sursum corda (1975)*





Gancz Miklós: Emberpár (1975)

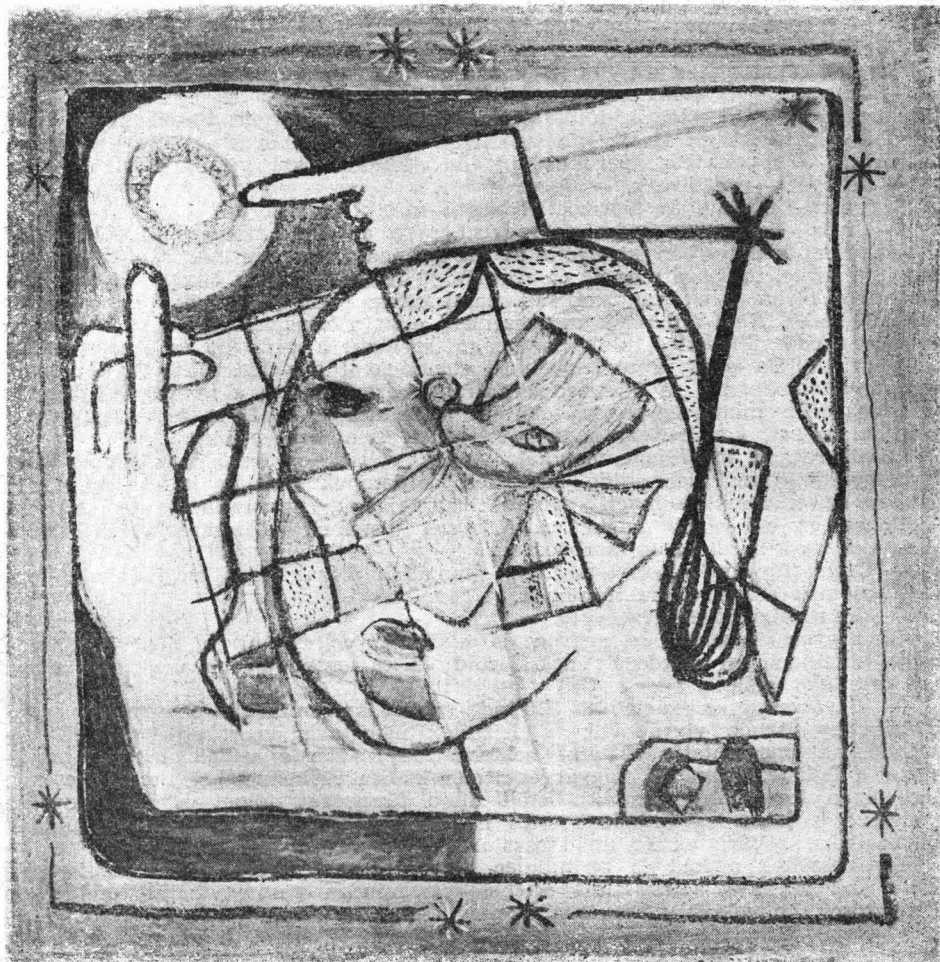


nyolc festészet géniuszának emlékét idézi. A *Bűn* (1976) vétkeinket, árulásainkat, összeomlásunkat pellengérezzi ki. Vagy az ördög visszatérését tettei színhelyére, ahol a megbocsátás egyre késsik? A *Magvetőt* (1976) látva nem minden kétkedés nélkül tesszük föl a kérdést: vajon akad-e majd (persze értő és avatott, nem pedig holmi kontár) munkása a bő termést ígérő aratásnak? Az *Angyalok birkózása* (1976) azt sugallja, hogy vagy összevesztek azon, melyikük a legjobb, vagy azért keltek birokra, mert szükségük van egy kis testmozgásra szabadidejükben. Az *Órangyalos* (1975) lehet akár két ember szerelmes kötéléke is, de lehet akár az ember és az angyal társulása, test és lélek szövetkezése is a világban, vala-

milyen nemes célért, harmóniáért. A *Vége a harcnak* (1977) vízió a háborúról, amely felborítja a Földet, maga alá temet minden életet, minden sarjadást, minden holnapot, nemcsak a harcnak, itt mindennek vége van, ez a nagy temető, bolygónyi tömegsír. A *Báránys* (1976) épp az ellenkezőjét vallja: lehetetlen, hogy háborúra sor kerüljön valaha is, nem forgathatja ki sarkaiból a világot semmi pusztítás, ha kezünkben tartjuk a Bárányt, ki elveszi a világ bűneit, ki irgalmaz és meghozhatja a békét egyetemlegesen. Csak a Bárányt óvjuk, a Bárányt vigyázzuk. Minden idők, minden életkorok és minden világok embere vele van.

HEGYI BÉLA

Gancz Miklós: Rébusz (1974)



# AZON A NAPON

Írta DALLOS SÁNDOR

Már reggel csudálatos volt a világ azon a napon. December volt és tél a világ más tájain, a Libanon hegyeiben északi szél karmolta a sziklákat és naponkénti sűrű hóesés kavargott a csúcsok felett, de itt a lankán csöndes volt az idő, éppen csak meghűsült egy kicsit s még a levelek se hulltak le. Mindössze esett az eső, ez jelezte egyedül a telet. Jóformán másfél hete már szakadatlanul verte a földet, hol nehéz cseppekben, hol csak mint finom pára szitált; de a világ minden pórusa eltelt nedvességgel. A föld tocsogós lett, a gyepcsomók közt fröcsögött a víz a lépések alatt, a nyáj süppedős talajon legelt s az erdei tölgyek és cirsusok törzsei barnák voltak a nedvességtől és érzékenyek, mintha idegek járták volna keresztül-kasul őket.

De huszonharmadikának éjszakáján éjjél után megállt az eső, pillanatok alatt meleg szél kerekedett, akárha március lenne már és fölítatta a föld tocsogóit. Nem lehetett tudni, honnét jött ez a szél, melyik égtáiról és miért támadt az esős évszak idején, de megjött s ott loholt egész éjjel a vidéken, mint egy átvonuló, nagy és barátságos állat, mely beszimatol mindenhová. A házakban kitérték az ajtókat a melegre s a lakószobák is eltelték langyossággal.

— Mózes szele fúj — mondták az egyszerű pásztoemberek a dombokon, s arra a szélre gondoltak, mely egyszer a tenger fenekét szárította úttá a menekülő zsidók lábai alá, s megremegtek tőle. Ő, egyszerű és tiszta emberek voltak.

— Jehova jár a szélben — gondolták belehallgatózva a meleg szél zúgásába, összehúzódtak és lehajtották fejüket, mert titkok lappangtak a szélben és Isten súlyától volt terhes az éjszakai levegő. Az Isten ereje megnehezítette a testüket, meggömböltette a nyakukat, vérükbe fújt és eltöltötte őket meghajlással.

— Jehova! — sugdosták. — Jehova!

S égnek fordultak és mormogták; egyik-másik énekelt.

— Uram, figyelmezz szavaimra, értsd meg az én sóhajtasomat. Ügyelj az én kiáltásom szavára, én királyom és én Istenem, mert én hozzád imádkozom! Uram, jó reggel hallgasd meg az én szómat; jó reggel készülök hozzád és vigyázok. Mert nem olyan Isten vagy te, aki hamisságban gyönyörködne; nem lakhatik tenálad gonosz. Nem állhatnak meg szemeid előtt a kevélyek, gyűlölsz te minden bűnt cselekedőt. Elveszted, akik hazugságot szólnak; a vérszopó és álnok embert utálja az Úr. Én pedig a te kegyelmed sokaságából házadba mehetek; leborulok szent templomodban a te félelmedben. Uram, vezess engem a te igazságodban az én ellenségeim miatt, egyenged elöttem a te utadat!... Mert te, Uram, megáldod az igazat, körülveszed a te jóvoltoddal, mint egy pajzsral...

Dávid reggeli imádságát mondták. Árvák voltak, egyszerűek és elhagyottak. Ugyefogyott, gyámoltalan zsidó pásztorok a dombok oldalán kitéve az ég, a föld és az emberek minden támadó haragjának, takaratlanok a szélben, földetlenek az eső alatt, martalékai a mezei tüzeknek és farkasoknak és védetlen áldozatai kardnak és korbácnak.

— Uram, figyelmezz szavaimra... — mondták alázatosan s meghajoltak, mint a gyepcsomók szálai a víz iramának.

— Uram, figyelmezz...

Ő, nagyon egyszerű és nagyon jó emberek voltak, fűvek, fák és hasadó rögök titkaiban úgy sugdosott nekik föld és ég, mint az anya gyermekeinek. Ugy értették belőle:

— Vigyázzatok és várjatok! Elfáradt, gazdátlan emberek, ti egyszerű gondolatúak és tiszták, vigyázzatok és őrizzétek magatokat, mert eljön az, aki eljövendő, aki megmutatja az utat nektek, irányt szab a szíveteknek, aki megnevezi a lelketek névtelen vágját és ismer és szeret benneteket utolsó ízetekig, mert olyan lesz, mint ti s aki betölt majd fűvet, fát, földet és eget egyetlen lehetetével s jelen lesz mindenben és mindent megtölt emberrel és aki minden dolgok lelke... Várjatok és imádkozzatok...

Igy beszéltek a föld és ég minden dolgai s az emberek vártak az Istentől terhes szél alatt. S a szél fűt és betöltött minden parányi helyet melegével. A pásztorok hallgatták a szavát s egyszer csak megálltak.

— Össze kéne terelni — mondták — a vemhes állatokat, nehogy leelljenek észrevétlenül ezen az éjszakán.

Nem tudták, mért mondják ezt s mért jutott az eszükbe, csak a szívük súgta, a pusztai emberek áhíthatos ösztöne, mert a szélben roppant fakadás gerjedelme harsonázott s kiáltott foganást a világ fölé.

Csönd volt egyébként, csak a szél dudált felettük és a sejtelmek nőttek meg az éjszaka leple alatt. Az emberek felpuhultak, mint a melegre a fagvott talaj, érzékeny mélyük fordult a világ felé, mely oly finom volt, hogy felfogta még a buborékok pattanását is. A nyáj feküdt előttük csendesen s a vemheseket egy csomóba terelték. Azoknak lögye duzzadt volt a tejtől, megereszkedett hasuk szelődén és melegen feküdt meg a földet s fejük csöndesen ingott a lélegzéstől. Egyik-egyik mozdult, itt-ott nagyokat fújt valamelyik s megemelte csöndesen a testét, hogy jobban feküdjék, másik meg szál gypet rágott játékosan, a félsötét éjszakában látni lehetett, pára jött felőlük s ahogy az állatok csöndes megadással elnyúltak a földön s halk pihegésben éltek, érezni lehetett, hogy minden órában elkövetkezhet az ellés ideje.

— Vigyázni kell ma — mondták a pásztorok. — Vigyázni kell ma az állatokra. S körülnéztek a csöndes éjszakában.

— Milyen nap van ma? — kérdezték. — Micsoda éjszaka?

Mert különös volt az éjjel.

De nem tudták. Csak álltak ott az állatok felett, szívták be meleg párájukat, figyelték a lélegzésük csöndes játékait, hallgatták a bégetésüket, a szél száritóronnant felettük, a fű különösen zizegett, a fák titkosan súgtak, egyik-egyik állat mély hangokat adott s mindez oly megható volt s oly Istenhez vivő a csöndes éjszakában, mint az imádság. Álltak csak ott magányos férfiak és ahogy mindez körülvette őket, az asszonyaik jutottak eszükbe, a szemük, a kezük, az arcuk, a mellük, a lélegzésük és a mozdulásuk, s az állati párával, az élő testek nyögdecseldő hangjaival és az Isten végtelen sejtelmével teli éjszakában mély áhíthat fogta el őket és tudtak volna ülni otthon mécsvilág mellett az asszonyok fekvőhelye körül és csak nézni őket, nézni, ahogy aludva lélegzenek, és testükben szalad a vér és az arcuk telt és a karjuk elomló, most ültek volna előttük és nem ébresztették volna fel őket és boldogok lettek volna testük titokzatos hullámverésében. Így felértettek valamit.

— Sion Istene — sóhajtott valaki —, láss az emberi szívek mélyébe és áldd meg és oldozd fel őket.

S az öreg pásztor levette a süvegét.

— Akit megütöttem közületek — mondta átjártan —, üssön most vissza engem, ezen az éjszakán, és felejtsd el a bántást.

Valóban olyan volt az éjszaka. Furcsa moccanásokkal és megmagyarázhatatlan érzésekkel teli. Nem lehetett tudni, mi következik, csak az volt bizonyos, hogy lesz valami, mert minden furcsa jel az elkövetkezendőktől volt terhes ezen az éjszakán.

Így a hebroni országút egyszerre megtelt vándorokkal, akik Betlehem felé közelédtek. Egész karaván volt, és nem akart vége szakadni a menetnek, sőt mindig többen és többen lettek. Szekéren és gyalog igyekeztek az emberek, a fáklyafény hosszan bevilágította az országutat s bár távol voltak még, innét a dombról éles szemmel ki lehetett venni, hogy a szekerek rakva vannak holmival, mint a menekülteké s hogy akik jönnek, minden házuk népét hozzák magukkal és minden majorságukat.

— Kik ezek? — kérdezték a pásztorok csodálkozva egymástól, de éppoly kevésbé tudtak erre válaszolni, mint arra, hogy miért jöhetnek.

— Talán tűzvész volt valahol bent Júdeában — találgatták —, s a kárvallottak keresnek most új hazát.

De semmit se lehetett tudni biztosan, s így csak nyugtalankodtak. Mi történhetett? A szél, ez a különös éjjel, a fáklyafényes karaván mit jelenthet? Mi készülődik a világban, hogy minden érez valamit? A fák ropogtak a szél alatt.

— Haza kéne szaladni az asszonyokhoz — szorongtak, mert most mindenkiben féltő és édes íz támadt az asszony gondolatára —, mert hátha valami veszedelem támad az éjszakában s az asszonyok magukra vannak!...

S akkor hallották, hogy valaki siet fel a domboldalon. Balkézt a város felől jött s igyekezve lépkedett. A kutyák is megneszelték s behúzott farkokkal és égnek meredő szőrrel rontottak neki a jövevénynek. Csak sokára ismerték meg, hogy az öreg pap a közeledő.

— A rabbi — mondták a pásztorok. — Mit akarsz tőlünk, hogy éjnek éjszakáján jössz hozzánk?

A rabbi lihegett és megállt előttük. Arca piros volt a futástól és nyugtalan.  
— Nem tapasztaltatok valami különöset? — kérdezte. — A szél borzasztóan fúj és egyre erősödik. Nyári szél. Lent csaknem ledobja a tetőket. Soha nem értem az esős évszak idején ilyen szelet. Valami különöset nem észleltetek az állatokon? És nem vettétek észre, hogy megmozdult volna a föld? Vagy az égen nem volt valami különös jel az emberek számára?

— Nem — mondták a pásztorok s elfogta őket az aggodalom —, csak az éjszaka olyan furcsa és félelmetes. Mi is aggódunk, hogy valaminek történnie kell a világban ezekre a jelekre. Valami nagy dolognak. Mit tudsz te?

S megmutatták neki a faklyás vándorlók végeláthatatlan csoportját a hebroni országúton. A pap odanézett.

— Betlehembe jönnek. Vigyázzatok — mondta aggodalmasan és sejtelemmel telten —, vigyázzatok és minden eshetőségre tartsatok bűnbánatot. Én az első jelekre felütöttem a szent könyveket, átvizsgáltam őket s azt találtam, hogy a Dániel és a többi próféták által jövendölt idő lejárt. Valakinek jönni kell, talán azért vannak ezek a jelek. Vigyázzatok és tartsatok bűnbánatot...

Elsietett, hogy fellármázza a karaván hírével a várost. A pásztorok pedig sokáig álltak még aggodalmas mozdulatlanságban s figyelték az országúton közeledő menetet, és nem tudták, hogy mi lesz. A szél egyre erősödött, az állatok szenvedve bégettek, s egy a pásztorok közül, kit Józsuének hívtak, látván az egyetemes készülődést, megremegett és ijedten kiáltott fel.

— Haza kellene menni az asszonyokhoz, emberek, és bezárni az ajtókat fölöttük és eltakarni az arcukat, hogy el ne vetéljenek, mert ma csodálatos és vetéléssel fenyegető az éjjel.

Mély aggodalom volt a hangjában s a szemeiben ijedt sejtelem égett, hogy mind feléreztek rá. De nem mozdult senki. Az országútról hallatszott már a szélben az ostorok csattogása, s a pásztorok összebújtak.

— Tartsunk bűnbánatot — mondták.

S megint hallatszott.

— Uram, figyelmezz szavaimra...

S az asszonyokra gondoltak, Józsué ijedten a magáéra, ki az erdő egy tisztásán lakott és aludt csendesen; talán mit se tudott a világban beállott jelekről. Imádkoztak ott.

Éjszakai három óra lehetett ekkor.

... És reggelre leellettek az összes vemhes állatok...

\* \* \*

És reggel, december huszonnegyedikének reggelén, megébredt Józsué felesége is. Magzatot hordozott méhében, és pár hét múlva várta a szülés idejét. Most felébredt s megmozdult a magzat szíve alatt s az asszony ahogy körülnézett és észlelte testében az új élet mozdulását, eltelt örömmel és érezte, hogy elni jó. Felkelt, megmosta magát egy edény tiszta vízzel, felöltözött és végignézte fiatal, megáldott testét. És akkor megtelt a szíve az asszonyiség örömeivel.

— Áldott legyen az Úr az én terhességemért — mondta —, ki lenézett rám és látta, hogy igaz vagyok és kívánok szülni gyermeket. Áldott legyen az Úr, aki teremtette az asszonyt, ítéletet tartott felette és találta hogy jó és mondta, hogy legyen tovább az öröm plántálására és legyen tovább, hogy benne fakadjon újjá a világ, a jóság és az emberi élet parancsai szerint. Áldott legyen az Úr, aki megnyitotta az asszonynak méhét és elrendeltetést adott neki mind a világ végezetéig, hogy soha ne fogyjon ki az ő alázatossága és termékenysége által az élet és hogy soha ne fogyjon ki az emberek szívéből az érzélem ómiatta. Legyen áldott.

Tett-vett, rakosgatott és takarított otthon. De az erdőbe is elhatolt a szél, megbolygatta a törzseket, facsarta és hajtogatta őket, a bokrokat ölegette s a fűvek szálait lelapította a földre, a ház gerincén ketté hasadt, leszaladt az ajtók és ablakok elé, ott futkosott, nekifeküdt a deszkáknak és ropogtatta őket.

Micsoda szél van! — gondolta az asszony, fejére vette a korszóját és kinyitotta az ajtót, hogy elmenjen az erdőszelei patakig, és vizet merítsen az ebédhez. Ahogy kitérte az ajtót, megcsapta a melegség.

— Mi történt, hogy ilyen meleg van? — kérdezte csodálkozva. — Megjött a tavasz? Hisz csak december vége van!

S amint kinézett, látta, hogy a fű mintegy arasznyit nőtt az éjszaka óta. Nem értette, csak csodálkozva elindult. S ahogy letette a lábát a földre, egyszerre elállt a szél, mintha kettévágták volna és süket csend borult az erdőre.

— Mi van a világban, hogy léptemre elállt a szél? — kérdezte megrettenve az asszony és testét előtötte valami különös, sarjasztó melegség. És egyszerre fölértette, hogy a természetben csudálatos nedvek keringése indult meg az éjszaka, az életek plazmái felforrtak az éjszakában s a burok mögül kipattant a világban vajudó láthatatlan Isten lelke, mely ott lebegett minden felett, mint a teremtés első éjszakáján.

Megijedt. Nappali tíz óra lehetett ekkor.

— Isten jár a világ felett! — rebegette és elindult, hogy megmerítse a korszóját. S az erdő oly csudálatos volt, oly átérzékenyedett és oly visszhangos, mintha minden eltelt volna lélekkel. A barna fatörzsekben, ahogy sorakoztak egymás mögé, volt valami emberi, a bokrok mögül látó szemek néztek és a harkály nem kopogtatta a fákat, hogy ne fájjon nekik. S menet állatokkal találkozott, melyek vele szemben vonultak az erdő mélye felé s elmentek megcsöndesedve mellette, hogy néha a ruháját érintették karcsú testükkel. Rókákat látott és szarvasünöket és mókusokat, nyulakat és őzeket és borzokat és apró rágcsálókat, peléket, egereket és ürgéket és hörcsögöket kúszni a gyepen az erdő mélye fele, vaddisznók ballagtak ijedten a csapásokon és bogarak és apró rovarok milliói nyüzögtek a földön és igyekeztek törtetve, végtelen megszállottság alatt, be az erdő mélyébe. Már sokan voltak, az egész erdő tele volt mozgással, s az asszony ijedten ment az állatok között, hogy megmerítse a korszóját.

S ahogy megmerítette volna, eszébe jutott, hogy nyitva hagyta házának ajtaját és nagyon megijedt, hogy az állatok most betörnek a szobákba vagy tolvajok lepik meg a házat, elbújnak a rejtekekben s éjjel előjönnek és legyilkolják őt.

Ijedten fordult meg és indult el az állatok özönében a házak felé. De akkor már a madarak is húztak az erdő mélyének irányában, csőrükben meleg tojásaikkal, szárnyuk surrogásával megtelt a levegő, s íme, két szarka szállt a korszójára, megkapaszkodtak a peremén és csöndesen itták a vizet. És ahogy ment az asszony, leopárd került melléje az állatok tömegében s szelíden megindult mellette. Az asszony fel akart sikoltani ijedtében, de a vadállat ránézett és szelíd volt a szeme, mint a gyermeké.

És mikor a háza elé ért az asszony, látta, hogy annak ajtajában egy férfi áll és nézi az állatok vonulását. Magas volt a férfi, az arca sovány, mint aki egész életében sáskákon és erdei mézen élt, a homloka magas, mint a hegyorom. Szemében csodálatos mélység, haja a vállára omlott, arcát szakáll övezte, testének ruhája teveszőrből volt, melyet derékban bőrvő szorított körül. És ahogy állott és nézte az állatok vonulását, azok megalázkodtak előtte és megfélemlettek, alázatos kigyózásba ereszkedtek, és a leopárd hasa is a földet súrolta, ahogy elvonult előtte. És az erdő zsongott és a madarak húztak a mélye felé.

S akkor az asszonynak, ki mindezt látta, térde megremegett s átvillant agyán a látomás, leborult a férfi elé, átfogta a lábát és arcát a térdére nyugtatta.

— Jó uram — rebegette neki ijedten az Istent fogadó Ábrahám szavaival —, ha kedves vagyok előtted, kérlek, ne kerüld el a te szolgáodat. Engedd meg, hogy edényt hozzak és megmossam a te lábadat és hozzak egy falat kenyert, mellyel megerősíted a te szívedet, mielőtt tovább mennél. Térj be, uram, a te szolgáodhoz!

És bement és vizet hozott és vett egy mérték rozslángost, elegyítette vízzel és gyúrni kezdte a tésztát.

Akkor a férfi szelíden megérintette.

— Ne hozz nekem vizet — mondta —, és ne gyúrd a rozslángost kenyérré. Ímé semmi szükség sincs ezekre a munkákra, hacsak nem a szíved tisztaságának megmutatására. Mondom azért neked, végy elő fehér lenvásznat és tedd tisztába vele a te ágyadat, hintsd meg szobád sarkait illattal és tégy borókamagot a tűzre füstölőül. És semmit ne mozdíts és ne menj ki házadból, hogy rőzsét hozz a tűzre és ne menj ki, hogy ellásd az állataidat, hanem kend meg a te hajadat olajjal és mosd meg a te egész testedet tiszta vízzel és készíts langyos vizet gyermeki fürdőül, mert mondom neked, elkövetkezett az órad és szülni fogsz, még mielőtt estére fordulna a nap.

— De uram — mondta remegve az asszony —, hetek múlva várom még csak nehéz órát és még semmi fájdalmat nem érzek.

Akkor a férfi kimutatott az erdőre.

— Nézz ki és lásd meg az állatokat, melyek elvonulnak, hogy megszüljék az ő vemhüket. Azért jöttem, hogy elkészítsem az Úr útját és minden fakadást megparancsoljak minden élőnek. Mielőtt lemegy a nap, hogy minden anyaméh tiszta legyen ezen az éjszakán. És a városban is, mondom neked, mind megszülnék az asszonyok, kik terheseknek találtattak, még naplementéig. Mert a jóslatok beteltek és eljött az idő, hogy megszülessen a gyermek, ki megígértetett az igazaknak oltalmául és világosságul a févelgyőknek, ki jóváteszi létével a világ minden bűneit, s bizony mondom néked, nem történik ma éjszaka születés e föld kerekiségén; hanem csak az az egyetlen.

Akkor kitárta kezét az asszony felé, áldást szántott vele a levegőben, mely hasonlított a kereszthez, kilépett az ajtón és eltűnt az erdő cserjéi között. Az asszony meg elővette a fehér lenvásznat, kiterítette és tisztába tette vele az ágyát, meghintette a haját olajjal, megmosta egész testét tiszta vízzel, gyermeki fürdővizet készített és lefeküdt tiszta ágyába, amint rendelte volt neki a férfi és várta, hogy elközelget az órája. Az állatok kint meg egvre vándoroltak az erdő mélye felé, lábuk alatt surrogott a gyepek és a madarak húztak a rengeteg közepének irányában, csőrükben a tojásaikkal és a fák álltak az elhalkult ég alatt.

És ekkor volt két óra délután.

\* \* \*

És mindezek történtek egész délután hat óráig. A föld megindult volt, ideges és várakozó, a gyepek szárai megduzzadtak önnön nedvüktől és a fáknak lüktetett az oldott anyagok keringése. A föld hasadékaiban megmozdult a magok mélye és az avar alatt felpattantak az elhullott makkok burkai. Csupa percenés volt az erdő és állati mozdulás nem zavarta a megtelt vegetáció csendjét és nem hallatszott galambrikolás, melyet levágott a vércse vagy az ölyv, és nem hallatszott a nyulak sírása a ragadozók karmai alatt. Félelem fogta el az állatokat, az erdő mélyén és bokrok alján megellett vemheiket nyalogatták.

És egész nap nem szűnt meg a népek vándorlása a hebroni országúton egészen este hat óráig. Jöttek sűrű sorokban és előzönlöttek Betlehemet. A lakosok vallatták őket:

— Mit akartok minálunk, hogy ily csapatosan jöttetek?

Mert zendüléstől tartottak vagy ellenséges támadástól. Az öreg pap a szent könyvekkel a kezében egész nap szaladgált a jövevények között és kérdezte őket a könyvek megfelelő soraira mutatva.

— Nem találkoztatok útközben valakivel? Mert itt állnak a szent könyvekben a jóslatok, melyek a Messiás eljövételét jövendölik s ezeknek a jóslatoknak az ideje immár letelt. És különös jeleket láttunk már egész nap, s az egész világ lényegében mély változásokat tapasztaltunk. Nem láttatok valami királyt jönni az úton szolgálkával, szekerekkel és hadsereggel és nagy fényességgel és királyi pompával, tízezer íjással és tízezer szablyással és udvari nőekkel, pohárnokokkal és udvarmesterekkel, baldachinnal a feje felett és aranyсарuval a lábán? A jóslatok ideje letelt, nem láttatok?

De senki se látott ilyenféle nagy urat, mind csak egyszerű emberek jöttek velük és senki se tudott felvilágosítást adni.

S így tartott ez mind este hat óráig, mikorra egészen beesteledett. Akkorra meggyérült a népek vándorlása s elcsendesedett a hebroni országút. A pásztorok akkor a hegyoldalon legeltettek, számbavették a nyáját és suttogva beszéltek az elmúlt nap dolgait. S ahogy ott legeltettek, két emberre lettek figyelmesek az országúton. Egy férfi jött baljában fáklyát tartva s jobbával kantáron vezetve egy szamarat, melyen egy asszony ült. Csendesesen jöttek, a férfi kezében lobogott a fáklya s az asszony fehér köntösbe öltözött teste imbolygott a fényben. A pásztorok sokáig nézték őket, amint csöndesen bandukoltak az átlangyult éjszakában s a számár patája alatt ropogtak a kövek.

— Kik lehetnek? — kérdezték. — Bizonyára vándorok, akik megkérték s most a városba igyekeznek, hogy még szállást kapjanak. Bizonyára így van.

S meggondolkodtak, hogy miért vándorolhatnak a népek s miért özönlöttek el így a várost, holott más esztendőkből ilyenkor csöndes a vidék és az országúton alig mutatkoztak emberek. Az öreg pásztor utána nézett a kis menetnek s megcsóválta a fejét.

— Alig hiszem, hogy fedél alá juthatnának — mondta csendesen —, hisz egész nap özönlött Betlehembe a nép s minden talpalatnyi hely el van foglalva a városban...

Hosszan néztek a kis menet után és csaknem az útig terelték a nyáját.

— Nincs egy parányi hely se Betlehemben — mondták —, és sokan töltik ma szabad ég alatt az éjszakát.

És ott vártak egy órát, megszoptatták a bárányokat és kifejték a megmaradt tejet az állatok tőgyéből, megettek estebédjükét: kis sajtot kenyérrrel, s kevesse hét óra után megpillantolták megint az előbb látott kis karavánt, amint jön az úton visszafelé. A férfi megint vezette a szamarat és az asszony fehér köntösében ült az állat hátán.

— Békesség nektek! — mondta a férfi és megállt előttük.

— Békesség! — felelték a pásztorok és ránéztek. A férfi arca telt volt, szelíd és barna körszakáll övezte, keze kérges és barna köntöse a fenyődeszkák jó szagát árasztotta. Saruja kopott volt és öve egyszerű.

— Kérést szólok hozzátok — mondta, s a szava egyszerű volt, mint a föld lehelete. — Megkéstünk vándorlásunkban és minden helyet megtöltöttek már a városban az előttünk jövők és csaknem minden házban újszülöttek vannak. Kérlek benneteket, adjatok fedeleit nekem, ahova elvonuljak éjszakára az én asszonyommal, ki terhet visel méhében és nehéz órájának néz elébe, mert már megkezdődtek a fájdalmai.

És akkor az állatok elborultak a földre, a világnak minden kis zaja elült, a levegő oly finom lett, mint a virágok illata, s a fű lágy, mint a selyem, a tüzek füstje alázatosan elterült a földön, az ég pillanatok alatt kitisztult felettük s úgy érezték, hogy felettük lebeg mindent betöltő lényegével az Isten.

— Ki vagy te? — kérdezték megrémülten a pásztorok.

— Ács vagyok — felelte a férfi —, és a galileabeli Názáretből való. Augustus parancsára jöttünk Betlehembe, ki születésük helyén akarja megszámlálni alattvalóit.

— Nem — mondták —, szent vagy te, vagy próféta. Mert nézd a jeleket, melyek körülötted történnek. És nézd, a feleséged homloka fehér, mint a hó, orcája vakít, lehélete lebeg a fejetek körül és minden elhallgatott a világban és titeket figyel és az állatok remegnek és a füst is alázatos lesz előttetek. Kik vagytok?

És ki a számon ült, az asszonymak arca valóban ragyogott és homloka fénylett, mint a hó, kezéből béke szállt és testéből ígézet áradt az emberekre.

— Kik vagytok? — remegtek a pásztorok.

— Egyszerű emberek vagyunk — felelt a férfi —, akik békében éltünk egymás mellett Názáretben és nem volt bennünk soha semmi rendkívüliség. Ne féljete! Jóságdekuak vagyunk és csak fedeleit kérünk tőletek a mai éjszakára.

A pásztorok álltak és remegtek és különös félelemmel volt telve minden porcikájuk. Néztek az asszonyra és látásától megtelt érzelemmel a szívük, kérges tenyerükben kinyílt a simogatás és gerincükben csodálatos borzongás szaladgált fel-alá. Csak néztek és megnevezhetetlen áhítat zárta le a szájukat.

— Asszony — rebegték —, légy te áldott minden asszonyok közt és emlékezzél meg a mi feleségeinkről is szülésednek óráján.

És előlépett az öreg pásztor és megfogta reszketve az előtte álló férfi kariát.

— Uram — mondta —, nem tudjuk, kik vagytok, de olyanok vagytok, mint az Isten sarjadékai, és azt érezzük, hogy minden zaja a világnak elhőkül tibenetek. Fogd meg az állatod kantárát és menj vele a város felé. Balra, az első kaputól mintegy kódobányira, a város végén találsz egy sziklabarlangot, mely a miénk, s melyben kihajtás előtt szoktuk összegyűjteni és megszámlálni a nyáját. Menjetek oda! Tőni szalmát és hintsd meg vele vastagon a fekvőhelyet, takard le pokrócainkkal, vidd a feleségedet és szüljön meg ő ott békességgel. Szegény pásztor emberek vagyunk és mást nem adhatunk. De kérlek, emlékezzetek majd rólunk a mi Istenünk előtt.

És a férfi megfordult és elvitte magával az ő feleségét a megjelölt helyre, hogy fedél alatt szülhessen meg az asszony. És a pásztorok ott maradtak és ijedten kérdezték:

— Kik voltak ezek? Vajon kik lehettek ezek a csodálatos emberek?

A szívük tele volt remegéssel és nem mertek egymásra nézni, csak összehúzódtak, felpiszkálták a tüzeket és a remegés nem múlt el tőlük. És az aszszony és a férfi már a barlang felé járt.

Ez történt azon az estén, valamivel hét óra után.

\* \* \*

És tizenegy órakor, mikor már kihunytak a tüzek és csak a zsarátnok világított hunyorogva a hamu alól, hang támadt, mely hasonlított a szélnek zúgásához, és a pásztorok érezték is a fűszerszámok illatától terhes szél simítását az arcukon, és körülnéztek. De bár hallották a zúgást és arcukkal is érzékelték a szelet, egy falevél se mozdult, egy fűszál se rezdült, a bárányok gyapjának egyetlen szála sem fodrozódott fel és a tűzön meg nem lebbent a hamunak egy makulája sem. És a szél csak fúj, csak fúj, locsolta az arcukat, de látni nem látták a hatását sehol sem.

— Halljátok — mondták —, fúj a szél és a világ dolgai nem mozdulnak!

És megijedtek a titokzatos jelre és egyszerű szívük megreszketett.

És aztán egyszerre csak kipattant az égen egy csodálatos csillag és hullt, hullt, zuhant végtelen gyorsasággal az emberek közé. Zuhantában ragyogó sávot húzott maga után és nőtt, nőtt, egyre nőtt és a nappalnál százszor fényesebb világossággal töltötte be a környeket, hogy ragyogott a levegő, a föld, a füvek, a fák koronái, a bárányok gyapja, az emberek ruhája és a föld pora is egyazonképpen. Soha olyan fény nem volt még a földön. A pásztorok arca estek, meghintették porral a fejüket és kiabálták:

— Urunk, légy irgalmas! Urunk, légy kegyelmes!

És akkor megtelt lelkek áradásával felettük a ragyogás és angyalok szózata zendült.

— Dicsőség! — zengték az angyalok. — Az Istennek dicsőség legyen és békesség az embereknek, akik a földön jószándékban lakoznak. Legyenek megáldottak és megbékéltek minden munkájukban, legyen szájukban áldott a kenyér íze, legyen nekik az ital, mint Melkizédek bora, legyen nekik barátjuk a föld, a fa, a gyp, a levegő, legyenek áldottak a fogadásban, a szenvedésben, a mindennapokban és a halálban és minden dolgok hozzák szívébe az Istent a mai napért, ámen.

És akkor megjött a férfi, ki délelőtt Józsué feleségénél járt, a fény elöntötte az arcát, szikár teste fölmagasodott, mint a jegénye, és megállt az arca borult pásztorok előtt.

— Mit féltetek? — mondta nekik. — Emeljétek fel arcotokat, mert nagy örömet hirdetek néktek a jelek után, melyek ma betöltötték a földet. Imé megszületett néktek a Gyermeke ezen órában, ki az Úr Krisztus, ki betölti lényével az egész földet és fölmagasztal titeket. Menjetek az ő látására! Találjátok pedig őt a város első kapujától mintegy kődobásnyira a város végén egy sziklabarlangban, hol a juhokat szoktátok összegyűjteni és megszámlolni kihajtás előtt, a ti szalmátokon fekszik ő és a ti takarókkal van letakarva teste az éjszaka hűvösége ellen.

És akkor fölserkentek a pásztorok, takarókat szedtek össze és a bárányok hasáról tépett, mosott gyapjút, illatos füveket szedtek és ami eleség volt, azt mind magukkal vitték. És ahogy beléptek a sziklabarlang ajtaján, a délutáni vándorokat látták maguk előtt, az asszony a szalmán ült, arca sápadt volt, de ragyogott mint a hó, kezéből szállt a béke s egész lényéből ígézet áradt. Ült a zizegő szalmán, szemében mennyei derű, s újszülött gyermekét szoptatta alázatosan.

A férfi felettük állt, meghajtotta a fejét és imádkozott.

— Az ács! — suttogták a pásztorok. — Az ács!

Leborultak és szemükből patakzott a könny.

És ekkor volt valamivel éjfél előtt...

(1929)



# ISTEN ÉS ÉN

## A Vigilia körkérdése

### Előszó a körkérdéshez

Mióta interjúkat készítünk, körkérdésekkel fordulok magyar és külföldi barátainkhoz, lapunk képzeletbeli kerekasztala mellé ültetek írókat, művészeket, közéleti embereket, akik a legkülönbözőbb szemlélet és meggyőződés birtokában vállalják a közreműködést, gyakran visszahallo-m a kérdést: És te vajon mit válaszolnál? Vagy: — Jobb volna, ha először maga felelne rá, legalább megérti, milyen nehéz is őszintén és felelősséggel nyilatkozni...

Tudom, nehéz a válaszadás. Különösen azokra a nagy kérdésekre — Isten, Jézus, hit, kereszténység, egyház —, amelyek nemcsak filozófiailag kikerülhetetlenek, tézisek és antitézisek szűkülő vagy bővülő körét alkotják, posztulátumok állandó nyersanyagai, hanem amelyek az egész emberi létet érintő alapkérdések, az emberi lét hosszabb-rövidebb tartama alatt szinte mindenki számára fölvetődnek, az élet konkrét helyzeteiben nemegyszer kényszerítő módon várnak megválaszolásra.

Nehéz a válasz. De oly keveset beszélünk, legalábbis oly keveset nyilvánvalóan és személyesen arról a kérdéstről, ami egyeseknek Isten létét, másoknak Isten nemlétét veti föl, vagy valamilyen sajátos, regisztrálhatatlan hiányérzetet okoz, esetleg a mindig *aktuális totalitás* és az egyén mindig részleges világlátásának aktualitása miatt, netán az *ésszerű kritérium*, mely sosem mutatkozik meg paradoxitásában, hogy — úgy véltük — egyszer meg kell kísérelnünk az Istenről szóló párbeszédet. Annál is inkább, mert szüntelenül tapasztalhatjuk, Isten ki-förülhetetlen nyomot hagy gondolkodásunkban, jelen van értelmünkben éppúgy, mint érzelmeinkben, akár akarjuk, akár nem, azokéban is, akik hisznek, azokéban is, akik nem hisznek benne. Napról napra együtt élnek vele hívők is, nem hívők is, amikor az embert történelmi szerepeiben vizsgálják, amikor műveltségünk európai és keresztény vonásait jellemzik, amikor múltunk történeti és társadalmi valóságát feltárják, amikor kulturális örökségünkhöz, hagyománykincsünkhöz nyúlnak. Isten, hol felismerhetetlenül, hol felismerhetően, ott munkál — akár elfogadjuk, akár tagadjuk — észérveink és cselekedeteink mélyén, ott szunnyad magatartásunk jóra való változásaiban, ott rejtőzik erkölcsi normáinkban és szükségleteinkben, legalizálódik szokásrendszerünk és ünnepeink keretei közt. Ki vonná kétségbe, hogy az ateista is egyfajta választ ad Isten léte-re, a maga részéről elutasítja ugyan, de ennek a *nem*-nek is csak az *igen*-nel szemben van hangsúlyozott értéke. Isten állítása nélkül a tagadásnak sem volna semmi értelme, semmi jelentősége.

Jó néhányan a válasz során megköszönték, hogy alkalmat teremtettünk számukra is a kérdés tisztázására, módot kínáltunk, hogy azok is szembesüljenek a kérdéssel, akik eddig minduntalan elhárították maguktól vagy kényelemből halogatták a válaszolást. Az egyik levélben arról olvasunk, hogy „az alapvető emberi kérdések — lét—nemlét, istenhit és ateizmus, egyén és közösség stb. — megválaszolása, kollektív vitája egyre égetőbb, egyre halaszthatatlanabb. Tapasztalhatóan növekszik a közömbösök száma, akiket semmi sem érdekel, akiknek nincs feleletük sem erre, sem arra, hányavetien vagy vulgarizálva kezelik az élet minden lényeges feladványát.”

Amikor most a Vigilia hasábjain lehetőséget nyújt az Istenről való közös elmélkedésre, a gondolatok nyílt kifejtésére, elsősorban azzal a céllal teszi, hogy tanulságokkal, szellemi és lelki javakkal szolgáljon, melyekből mindenki maga vonja le az általa helyesnek ítélt következtetéseket, másodsorban pedig, hogy ezzel a — talán szokatlannak tűnő, de mélyen emberi gyökéretű — párbeszéd-el is elősegítse a nézetek kölcsönös ismerkedését, a megértésből származó egymás-tiszteletet. A marxista *Robert Escarpit* úgy látja — jóllehet számára Isten csak mint az emberek útján érzékelt *szociológiai valóság* létezik —, hogy „ha egy katolikus országban élő ateista hinni akar önmagában, nincs más módja hozzá, mint hogy hisz Istenben is. De Istenben hinni sokféleképpen lehet, minthogy

Isten létezésének is sokféle szintje van.” Mi ezeket a „szinteket” és „szintereket” igyekeztünk megtalálni hit és nemhit sokoldalú megvilágításával. Vallomások következnek itt, különböző világnézetű emberek érvei, élményei, kételkedései és igazolásai, mind-mind olyanok, mint a tanítások. Hívók és nem hívók papok és laikusok, racionalisták és irracionalisták beszélnek a legtarkább műfaji keretben — vers, levél, grafika, novella, interjú, meditáció, zene stb. — Istenről, illetve az istenhitről. Vannak, akik materialista, vannak akik metafizikus választ adnak, de egyetlenegyben valamenynyien megegyeznek: az emberben, az ember becsülésében. Akiről így vagy úgy, meggyőződésük alapján, hirdetik: mivel az a rendeltetése, hogy szolgáljon, alakítsa és támogassa a világot és embertársait a jobba, tökéletesebbé levésben, különösképpen figyelni kell rá, különösképpen szabadnak kell tekinteni, különösképpen segíteni és pártfogolni kell a gondolatait, belső értékeit, őszinte tanúbizonyságát. Erre a különös figyelemre törekedett a Vigília is, amikor mindenkit befogadott, lett legyen homlok-egyenest ellenkező véleménye is az adott témáról, amikor zsinati szellemben ajtót-ablakot nyitott az értelemnek.

Megszenvedett, átélt és vállalt válaszok érkeztek. Mindegyike tartalmaz olyan általános, de ugyanakkor nagyon is személyhez kötött, megszívlelendő és indokolt mondanivalót, amely még megtanulandó vagy átismételendő az ember-ről, olyan egyszeri, de mégis egyetemleges tanítást, amely minden bizonnal igaz és érvényes az emberi élet, az emberi természet kor- és sorsfordulóin, a magunkról való gondolkodás iskolájában, melynek különböző tagozataira járunk. Azoknak nyújtjuk át, akik írták, akiknek készült: hívőknek és nem hívőknek, papoknak és világiaknak, minden rendű és rangú embernek. Mindannyiuknak külön-külön és együttesen is köszönjük, hogy részt vettek körkérdésünkben, hogy válaszaikkal megtszitteltek bennünket, hogy hitték a vállalkozás eredményességében és várható tanulságaiban. (Az egyes válaszok címét a szerkesztőség adta.)

(H. B.)

BENEY ZSUZSA *költő:*

### ***A tökéletesség sejtelme***

Nem merem azt állítani, hogy hiszek Istenben, legfeljebb abban az egyetlen értelemben, ahogyan egy chaszid-zsidó legendában áll: „Megmondották — az a szó: „hiszem”: imádság, és így kell értened: vajha hinnék”. Az én hitem a „vajha hinnék” reménye: hol kétségbeesett, hol bizakodó, hol alig érzékelhetően elhaló, hol pedig szinte testileg intenzív.

Az az Isten, akinek létezése a reményemben él, nagyon kevésbé személyes — bár létéből személyessége sem zárható ki. Egyáltalán nem az etikai egyensúly fenntartója: a büntető és jutalmazó istenkép iránt sohasem voltam fogékony. Meggyőződésem, hogy az emberi lélek önálló etikai világ: képes a lelkiismeret-furdalásra és intelligenciájával bűneinek legalább részbeni jóvátevésére és túlhaladására is. Képesnek kell (vagy kellene) lennie arra is, hogy reménytelen és hiábavaló helyzetekben is erkölcsi igények szerint cselekedjék. Igazi áhítat a világ csodálatossága láttán árad el bennem. Orvos vagyok, s így a természet egy kicsinyke részéről, az emberi szervezet biológiájáról van némi fogaiman. Elképzelhetetlen bonyolultsága

s az az összhang, melyet jelenségei között újra és újra felfedezünk, mindig megrendüléssel tölt el. Ugyanígy mindaz, amit az anyagról, az emberi lélekről, megnyilvánulásairól, elsősorban a művészetéről megtudhatok — mindaz, ami az első pillanatban megragad bennünket, aztán pedig szerkezetének rejtett összefüggés-hálójaival mind mélyebbre és mélyebb összefüggés-hálóik rendszerébe szédít. Különös módon, ilyenkor sem a teremtmény vagy a világot fenntartó Istent érzékelem (valószínűleg azért nem, mert a „teremtés” szó gyerekkoromban visszanyúló asszociációval túl egyszerű és primitív képeket ébreszt). Nem abban reménykedem, hogy a világnak célja, értelme, mozgatója, hanem abban, hogy — ha számomra lényegében felfoghatatlanul is — *rendje* van. Azt hiszem, az emberi lélek alapvető transzcendens élménye nem egy megismerhetetlen, de érzékelhető hatalomnak, hanem egy megismerhetetlen, de érzékelhető rendnek a megsejtése. Ez magában foglalja, de messze felülemelkedik a saját sorsunk elrendezettségének, a mindennapi igazság-fogalom érvényességének kérdésén. A világ titokzatossága, mely — bármennyit is tudjunk meg róla — sohasem csökken, sőt inkább növekszik, a csodálat, ámulat vagy áhítat olyan intenzitásával tölt el, hogy azt egy nagyobb, tel-

jes komplexitás és tökéletesség sejtelmének is nevezhetném. A sejtelen szó pedig már magában foglalja a sejtett feltételezését, létezésének lehetőségét — létezésének reményét.

Meggyőződésem, hogy mindazok a nyelvek, amelyeket mi, emberek, használunk: a köznapi nyelv, a művészetek megjelenítő, a tudomány egzakt-fogalmi, de még a beszéd nélküli érzelmi kapcsolódások nyelve sem megfelelő ahhoz, hogy a körülöttünk és a bennünk élő világot a maga teljességében egyszerűre kifejezhesse. Azt mondjuk „hiszek” — de tudjuk, hogy ez a szó megfogalmazhatatlan tartalmat érzékeltet. Ennek a megfogalmazhatatlan tartalomnak a létezését és tudatát nevezem reménynek.

Egyetlen pillanatig sem tudnék nélküle élni. Ez nemcsak rám és nem-csak fizikai létezésemre vonatkozik; ez a remény nemcsak „Isten és én” közötttem feszül: az emberi lélek egyik legfontosabb építőköve. Sokkal fontosabb annál, mint amit tudunk róla.

**BORSOS MIKLÓS szobrászművész:**

### **Lélek és igazság**

Kedves Barátom,

„Isten és én” kérdéseidre légszívebben csak annyit írnék: „Domine non sum dignus” (Uram, nem vagyok méltó). De ez bizonyosan nem kielégítő. Talán ez a tétel: *Isten és én* — nincs is. Isten a megfogalmazhatatlan, a láthatatlan. Az én, a látható, mulandó, aki ha a biológiai létén kívül még szellemi szikrákkal is rendelkezik, akkor a Leonardo által megfogalmazott emésztő zsákban túli dolgokra is képes. És ha ez adománnyal bánni, gazdálkodni is tud, akkor kialakulhat valamiféle kapcsolat a megfogalmazhatatlannal, a Végtelen Erővel, ami az egész világrendet mozgatja, amit, illetve Akit személyesítve Istennek nevezünk. Isten-képet csak az ember teremtett, ezért Isten teremtménye, vagyis létünk képei-be beleilleszhető lényt, szellemi, anyagi Erőt, Urat, Atyát teremtett az ember, még látható képekben is.

A század szülötte vagyok. Idegeim mindenre reagáltak, jóra, rosszra, képtelenre és önteltségre, ami e század emberét formálta, formálja.

II. kérdésed: „Mi az, amit Istennek köszönhetek?” Nagyon emberi kérdés. Mindent. Elsősorban azt, hogy olyan tudok lenni, amilyen vagyok. Jobban mondva *merek* olyan lenni, amilyen va-

gyok. Ezen túl, ami megóvott attól a sok tévelygéstől, ami szellemi téren felbukkant a keresztutakon, a válaszutakon, a nehezebb felé vitt. A század borzalmaitól, háborúk, emberek, rétegek mészárlásától, amiktől Isten óvott, de még a művészeti eltévelyedéseket is ide kell sorolnom, amiktől csak az Isten mellém rendelt angyala (szelleme) óvott meg. De nem ingyen. Az áldozatokat mindig meg kellett hoznom, amik legtöbbször anyagiak voltak. Sorsom nehéz fiataliságot jelölt ki, és ez években a Biblia és elsősorban a *Hegyí beszéd* olvasása, annak az örökszép, életet, erkölcsi magatartást tanító szavai, isteni ragyogása és végtelen tisztasága volt, ami őrzött. Kudarcaimban hitem nem tört meg. Sikereimtől nem bizakodtam el. Ellenségeim nem tudtak ártani, előre vittek ártó tetteik. Tudok úgy élni, amint azt Pál apostol tanította: „...mintha örökké élnétek, — vagy holnap meghaljátok”.

III. „Milyen Isten-kép él bennem?” Isten-kép él bennem. Hisz a legmerészebb elképzelés és következtetés, vagy az ábrázolások is csak jelek lehetnek. Véges lény nem láthat végtelent. Nincs Isten-képem, pedig jelekkel én is ábrázoltam; és az is igaz, hogy csak akkor jut eszembe, ha baj ér engem, vagy akiket szeretek, vagy ha valami olyan kerül ki munkámból, amit — úgy érzem — képességeimen túli erők szolgálatában hoztam létre. Vagy a nagy zene, ha elvisz az értelemmel követhetetlen rétegekbe. Ez a hétköznapiok misztikája.

Ha az emberi segítséget gyengének érzem, akkor mi marad a lélek erejének? Az Isten. Legyen az ateista vagy hívő, mindegy, hisz az ateista is csak azt tagadhatja, ami van. Ami nincs, az nem tagadható.

Bele kell nyugodnunk, hogy magunk nem szabadulhatunk tetteinktől. Feloldást magunk nem adhatunk, lelkiünket fölfoghatatlan hatalom kíséri. Tetteinket ezért úgy kell végigvinnünk, hogy a világ létező részének olyan részei vagyunk, ami egyszerű és eljutott a lét forrásainak felismeréséhez, vagyis a törvényhez, hiten és tudományban, anyagi és szellemi vonatkozásban, tehát isteni, szellemi tartalmakat hordozunk.

IV. „Ki az én Istenem?” Ez: mert „...az Isten b'innenek van, mert Isten lélek és igazság” (Evang.).

Szeretettel üdvözöllek:

Borsos Miklós

BÁLINT ENDRE *festőművész:*



**BERKI VIOLA festőművész:**

***Az Istenben való bizalom***

Olyan ez a kérdés, mintha arra kelle-  
ne választ adni, milyen a viszonyom  
a levegőhöz. Isten léte számomra olyan  
valóságos közeg, mint a levegő, ami  
nélkül élni nem lehet. Sokan azt gondol-  
ják, a serdülőkori környezet neveli az  
embert hívővé vagy hitetlenné. Esetem-  
ben ez másként volt. Családi kör-  
nyezetem nem volt vallásos, in-  
kább cinikus e tekintetben. Igaz, egy-  
házi iskolába jártam egy ideig. „re-  
formátus polgári” iskolába. Az  
iskola szigorú puritánsága engem  
nem tudott a hithez elvezetni. Nagy ér-  
deme volt, hogy a Bibliát és a zsoltá-  
rokat megismerhettem, és ezeket a kis  
bibliai történeteket képekben is el tud-  
tam képzelni.

Engem — lehet, hogy nagyképűen  
hangzik — az „Élet” nehézségei terel-

tek az Istenben való bizalom felé. Ta-  
pasztaltam, hogy valóban igaz az, aki az  
ég madarait táplálja, bennünket sem  
hagy el. Hosszú időn keresztül csak Ő  
tartott el engem, szüleimmel együtt,  
mert más segítség nem volt számunkra.

A jó és a rossz fogalma is más meg-  
világításba kerül a hit szemüvegén ke-  
resztül. Nem biztos, hogy jó, ami an-  
nak látszik, és nem biztos, hogy rossz,  
ami egyelőre elkeserít. Egyelőre, mert  
közel lehet a vigasztalás Isten akaratá-  
ból, és akik ártani akarnak, még rossz  
szándékukkal használhatnak is, mint  
például Józsefnek is hasznára fordult  
irigy testvéreinek rosszakarata.

Jó tudni, hogy van egy ajtó, ahol ha  
kopogtatok, nem utasítanak el sem fá-  
sult közönnyel, sem mézes ígéretekkel.  
Ez az ajtó nem valami hivatalok hiva-  
talába nyílik, hanem a lelki békesség  
országába, ahová a modern ember is  
egyre inkább vágyódik.

**CSANÁD BÉLA költő:**

***Jelenléted***

Mindenfelé az égő csipkebokrok  
erős szavad  
mely áthatol a csontokon  
szólitásaid  
keserveimben látomásaimban  
érezlek mindenek mögött

Levett saruval közeledem én  
mindenkihez  
mindenhez  
a világhoz  
ahol te vagy jelen  
tűzben és lángban  
el nem harnvadó  
jelenlét

***Isten útjain***

Először csak az ismerős nyomok,  
a csillagok játéka este, reggel,  
hűvös szivárvány csöndjeim fölött,  
csodálkozás kitartó figyelemmel,

majd jelek vadliba-csapata,  
a vé betűk elúszó jajgatása,  
és csillapíthatatlan szomjúság,  
és éjszakák hideglelése, láza,

aztán a bizonyosság üzenete:  
lásd, nevedet felírtam tenyerembe,  
és ha anyád el is felejtene,  
megőrzi életed szívem szerelme.

S most már csak a hang, csak a  
szerelem,  
az arcomon időszaggatta arca,  
míg eljövend az égi tűzszekér,  
mely övéit magával ragadja.

# JÖN AZ ISTEN

Dr. Dienes Valéria

Orgona

*p*

① Jön az Is - ten, út - ja tit - kos út. Vég - te - len - ből vég - te - len - be fut.

Min - den per - cet ö - rök - lét - be ál - lít. Ott hallgat - ja em - berek i - má - it.

② Fön az Js - ten, Há - rom és az Egy, Nem ta - lá - lod,  
 ④ Fön az Js - ten, majd ha rád ta - lál hűs ke - zé - vel

hon - nan mer - re megy, so - se lát - tad, mé - gis lel - ked má - sa,  
 a ke - mény ha - lál, át - e - mel - nek ó - va - to - san, szé - pen:

Meg - i - ger - te; ben - ned lesz la - ka - sa -  
 egy - gyel több lesz ki - í - va az É - gen.



③ Fön az Is - ten ért - he - tet - le - nül: mess - sze jár és  
 ⑤ Fön az Is - ten, Há - rom, és az Egy, meg - pil - lan - tod,

ben - ned elme - rül, At - u - taz - za vé - ted est az éi - tet, mé - ret - len - ben  
 hon - nan merre megy. Ha - za - mén - tél, nem hi - ányzik semmi: el - indul - tál

*ritardando*  
 fű - röz - ti a lé - ted.  
 mind - ő - rök - ké lenni... mind - ő - rök - ké len - ni...  
*pp*



DANKÓ IVÁN rk. lelkész:

### **Mindennek talánya és bizonyossága**

Mivel élek, önmagam és némelykor mások talánya vagyok. Életem talánya hitet sugall, és a hit minden tudásom, amiben nyugtalan szellemem bizonyosságra lel.

Íme hitvallásom töredéke a szavak erőtienségében:

Hiszek Egy valóságot megelőző Valóságban: a létezőt szülő Léttben... Egy Szellelem anyagában: az anyag szellemében... Egy értelemben: a törvény és tudat előképében... Egy Kozmoszt teremtő és fenntartó Aktivításban: az alkotás és munka Építő Szellemében.

Hiszek Egy szerelmet álmodó Szerelemben és az álom valóságában, kit embernek nevezünk. Hiszek Egy emberben hívő Hitben és bizó Bizalomban, Ki ajándékozója szabadságának, forrása életoptimizmusának. Hiszem Valóságát — Ki szüli szellemünk kutató igényét: nem a „látszat”, hanem a „lényeg” lelésére; Szépségét — Ki tanítója a világra csodálkozásnak; Jóságát, — Ki szívünkbe árasztja a lét örömet; Öszinteségét — Kinek tükrre érdemes: gyermeki tisztaságunk; Szeretetét — Kinek vagyunk Lelkéből lelkedzett magzatai, és Ki szívünk lüktető vitalitása és vágyódása; Igazságát — Ki a kételyek útján vezérli bizonyosságot szomjazó szellemünket.

Hiszek Egy mindent tudó Titkot — Ki Titka minden tudásnak... Egy minden felett ragyogó Fényt — Ki Ragyogás mindenben... Hiszem a Fényt, Ki Világossága a Szellemben, és a Szellemet, Ki az Élet Forrása... az Életet és a Szellemet, Kik a Fényben izzanak... az Élettől a Szellemben fogant emberarcot, kit a Fény derít föl... Hiszem a bűnt: a Fény takarását, a Szellelem tagadását, az Élet megvetését — kit nevezünk Gonosznak, bűn szerzőjének, az ember megrontójának... a sötétséget: az öntelt szellem gögjét — az élet halálát... a Fényt — Kinek a sötétség csak árnyéka.

Hiszem az Élet Önközlő Szellemét, Ki értünk emberekért, az árnyékban és halandóságban botorkálókért tapintható formává: emberré testesült. Hozzánk hasonló árnyék és halandóság lett — Ki fogantatott a Fény erejéből, született Gyermeki Anyától, kízzaték önféltő hatalomtól, keresztire feszített gondolatlan gondolástól, és meghala élet gyalázásától. Ülte a Gonosz szelleme gögjé-

ben győzelmi diadalát vaksággal, minek sötétségét a maga ácsolta kereszt vetette. És nem látta a Felfeszített halhatatlan Titkát — Ki a Szellelem emberi teste... Kinek a Fény volt árnyékában, és az Élet halandóságában.

Hiszem a Szellelem emberi individuummá testesülését: Jézus Krisztust — Ki történetivé lett; Ki társadalmivá lett; Ki történelmivé lett történelmünkben — az Írás szerint. Hiszek történelmi törekvésünk tőle rendelt Jelében és Küldetésünkben: az Egyházban.

Hiszek a Fény nem szűnő áradásában: a Szentlélekben — Ki fénye keresésünknek, boldogsága óhajtott békénknak, humora, játéka, derűje, vigasztalója életünknek. Hiszem az Életet — a Szellelem Küldőjét és a Fény Szülőjét, az Atyát, Ki szülői féltéssel, szerető mosollyal öleli gyermeked életünket. Hiszek a Kereszt történelmi maradandóságában — mit ácsolhat a Gonosz és minden származottai, cinkos szövetkezéssel, intézményesüléssel: halálos hatalomból és önhittségből.

Az Életnek, a Szellemben és a Fénynek legyen dicsőség mindenkor. Hiszek Egy Életet, Szellemet az Életben és Fényt a Szellemben — Aki Három, de mégis: Egy... Hiszek, hiszek Egy... Akit értelmem kérdezve keres, akaratom vágyódva vágy, szívem szeretve sejt... de a Nevét — Rajta kívül — végül is ki mondja meg? *Aki velünk van* — talán ez a neve...

Velünk lesz, és Magához emel minket — mindörökké.

FEKETE GYULA író:

### **Igenis van, mert hisznek benne**

Nem vagyok hitetlen, noha nem vagyok istenhívó. És ateista sem vagyok, aki feladatának, harci programjának tekinti az ateizmus terjesztését, az istenhit oszlatását, rombolását, visszaszorítását. Isten létezését én nem tudom magamban elfogadni sem hittel, sem ésszel-értelemmel, de abban egy pillanattig sem kételkedem, hogy Isten *van*. Igenis van, mert hisznek benne, és lesz, míg hisznek benne. Valóban hatalmas az Isten, embereket, tömegeket, népeket formáló erő; jelenvaló az emberi történelem, az emberi világ alakulását, fejlődési menetét meghatározó erők között.

Az egyházak ma nálunk nem osztoznak a világi hatalomban (valamikor osztoztak); sem politikai, sem gazdasági

erejük nincs ahhoz (valamikor volt), hogy elmélyíthetnék az emberi kiszolgáltatottságot. A lelkek fölötti hatalmukat pedig — én úgy látom — jóra használják: az emberek jobbítására, nemesítésére, a rosszfajta ösztönök és törekvések irtogatására, az egymás iránti megértés, testvéri segítség, áldozatvállalás — voltaképp a közösségi érzés — fejlesztésére.

Én az osztálytársadalmakban sem látok kibékíthetetlen ellentmondást a krisztusi tanok és a szocialista elvek között, ott is inkább e tanok és elvek harcos hívei-hirdetői ütköznek meg sokszor egymással. A szocializmusban viszont, ahogyan a társadalmi háttérben oldódnak az antagonizmusok, úgy kerülnek előtérbe e tanok és elvek szembeütően rokon vonásai. A valláserkölcstől olyan erkölcsi tartást ad a hívőnek, amely teljességgel összhangzatos vagy összhangba hozható a szocialista erkölccsel. Az a törekvés viszont, amely minden áron igyekszik eltávolítani a hívőket az istenhittől, a valláserkölcstől, miközben arra nincs elég gondolja, vagy nincs hozzá elég ereje, eszmei töltése, belső sugárzása, hogy a szocialista erkölcsi tartást megadja nekik — felmérhetetlenül veszedelmes törekvés. Általában is a társadalomra, de különösen a szocializmusra. Böven termi a nihilt, a teljes erkölcsi bomlottságot, felelőtleniséget, a féktelen önzést, törtetést, a „magamnak élek” változatait, és mindezek nyomán az új feltételekhez alkal-

mazkodó élősdiséget, a bűnözési hajlamot.

Bonyolult, nehéz kérdés ez, nem ebbe a rövid műfajba való.

Azért még valamit, végezetül.

Meggyőződésem és folyamatos tapasztalatom, hogy az ember *szociális minősége* úgyszólván független attól (hozzáteszem: mostanában, a békés, konszolidált időkben), milyen pártnak tagja vagy nem tagja, milyen egyháznak híve vagy nem híve, milyen világnézetet vall vagy nem vall. Valamelyest még attól is — kortűnet és szkizofrénia —: hisz-e valamiben, vagy úgy véli, már nem tud semmiben sem hinni. Értékes, nagyszerű, népben-nemzetben-közösségben gondolkodó vagy gondolkozni képes embereket ismerek, református lelkészeket, katolikus kispapokat, evangélikus hívőket, zsidó származását öntudatosan vállaló racionalistát, Jehova tanúját, párttag és pártonkívüli kommunistát, megátalkodott forradalmárokat, óvatos konzervatívokat, balos és jobboldali címkét hordozókat, imádságos öregasszonyokat, apolitikus szakembereket — azt nem mondanám, hogy a statisztikai képletükkel azonos arányban.

Egy biztos: a vallásosságot nem különösebben érdemes ma anyagi vagy társadalmi előnyök reményében színlelni, megjátszani; könnyű érvényesülésre, jogtalan előnyök szerzésére, törtetésre, élősdi hajlamok, hatalomvágy kiélésére — nem igazán alkalmas terep.

FALU TAMÁS költő:

### *Két szível*

Hol keresselek?  
Hol találjalak?  
Mely csillagról jössz,  
melyik nap alatt?

Van-e bensődben  
ismertetőjeled,  
szíved jobb, vagy bal  
oldalt viseled?

Én egy csillagról,  
onnan származom,  
hol szívet hordunk  
mindkét oldalon.

GANCZ MIKLÓS festőművész:



„A mennyek országa hasonlít ahhoz az emberhez, aki jó magot vetett a földjébe” (Mt 13,24)

GÖRGEY GÁBOR *költő, drámaíró:*

### *A személyes Isten*

Az istentiszteleti szertartások története az ember rejtőző szemérmességének története. Az, amit nem csupán végtelen bonyolultsága, hanem az ember legbensőbb titkait rejtő ösztönös szemérmérezete miatt is a legnehezebb megfogalmazni, tehát Isten-kapcsolatunk kifejezésének roppant terhét — átveszik a liturgiák. A szertartás kollektívumában az egyén elrejtőzik és feloldódik, mégis személyesen szólhat Istenéhez. A szertartás terhet vesz le az emberről és ugyanakkor terhet rak az emberre. A lélek lélegzése ez a kettős mozzanat, ez a kinyújtózkodás és összehúzóadás, mely az átélt liturgia legfőbb ereje. Átveszi tőled elhasznált, üressé vált szabadságot és egy magasabbrendű szabadságot kínál helyette.

Mindez, amit a liturgiáról mondtam, maga is szemérmes rejtőzködés. Mert most is — a t. Szerkesztőség kérdésére válaszolva: van-e Isten-élményem? — kerülöm a szót, hogy közvetlenül beszéljek erről. Mennyire érezték a dolog nehézségét és érinthetlenségét a régiek, amikor az Ószövetségben szentélyről beszéltek, ahová csak kiválasztott papi személy léphetett, és amikor frigyládáról beszéltek, mely magába zárja és őrzi a titkot, láthatatlanul. Ez a szentély és ez a frigyláda bennünk van, ott ahol Isten-kapcsolatunkat, Isten-tudatunkat rejtjük a világ szeme elől.

Pedig van Isten-élményem, váltakozó erősségű ugyan, de kihagyások nélkül, állandóan jelenvaló. Szemérmességem nem lélektanilag megfejthető fedése valaminek, ami nincs. Inkább azzal magyaráznám, hogy e mély és bensőséges kötődésről beszéljek a közvetlen, különösképpen a nyilatkozó beszéd. (Közvetve állandóan beszélek erről — verseimben.)

A kereszténység gyönyörű és egyedülálló Atya-fogalma — vagy talán pontosabban, mert érdekletesebb Atya-képről beszélni — anélkül, hogy a képzőművészet nagyszakállú öregurát hívnók segítségül, valóságos atyával, mindenki-atyjával ajándékozza meg a hívőt. Az emberi történet absztrakt Isten-képzeteivel és a mitológiák sze-

szélyes, önkényeskedő és érzéki isteneivel szemben e mindenható Atya vonzza magához eredendő és egyetemes emberi apa-komplexusunk áradását. Ezzel az Atyával beszélgetni lehet. Ezt az Atyát nem csak imádni — szeretni is lehet. És a híd, amit emberi létezésünk érzéki szintjéről magához íveltetve épített: a Fiú. Aki az epifánia nagy drámájában tapintható volt, annak bizonyosságaképpen, hogy Isten nem veti meg esendőségünket, belátja, hogy az érzékelés segít nekünk. És ezért megengedte, hogy a Fiúban megérintsük. Mint Tamás Krisztus seibeit. Mert mindannyian, még hívőként is, kicsit Tamások vagyunk. Akiről egyébként nekem, eretnek módon, az általánosan elfogadottnál sokkal jobb a véleményem. Mert igaz ugyan, hogy azonnali, vak hit helyett meg akarta tapintani Jézus seibeit — de ezért a tapasztalati hitért végül mégiscsak vállalta a mártírhalált.

Isten-élmény? Pascal rémületét a csillogos égboltta stilizált világűr láttán valamilyen formában mindenki átélte már. Ki érzelmesen, ki álmodozva, ki számokba veszve, vagy elszédülve a felfoghatatlan méretektől. Az univerzumnak ezeket az irtózatos méreteit lakja be Isten. A világegyetem Isten nélkül nem csupán elképzelhetetlen. Elviselhetetlen is.

Lehet, hogy a kettő összefügg bennünk: azért elképzelhetetlen, mert nélküle elviselhetetlen volna. Mégsem változtat azon a belső tényen, hogy egzisztenciám legmélyén érzem és tudom Isten létezését. Ez a legbizonytalanabb bizonyosság — a legbizonyosabb számomra. Az Isten-jelenlét tudata. Vagy még inkább: az elvontságból kilépő konkrét Isten. A szó a segítség, ami a legmélyebb vermek reménytelenségébe is mindig elér hozzám. És amikor az én szavam elakad.

Vagy legfeljebb olyan tömörítő dadogás telik tőlem, ahogy „Interjú” című versfüzérémben írtam egykor:

*Van.*

*Hát hogyan lenne.*

*Ha nem lenne, akkor nem is lehetne.*

*De mivelhogyan lehet,*

*ezért lennie kell*

*és ha lennie kell,*

*akkor már bizonyos, hogy*

*van.*

HELLER ÁGNES *filozófus:*

### **Mindegy, Istennel vagy nélküle**

Sohasem hittem Istenben; sohasem imádkoztam. Apai örökségként kaptam ezt az „istentelenséget”, de megfelelő személyiségemnek is. Nem tudtam és nem is akartam elképzelni, hogy van egy Úr felettünk, aki nekünk, embereknek, parancsokat osztogathat, akiknek engedelmeskednünk kell.

Tízéves koromig lenéztem a vallásos gyereket. Az elemiben „ateista kört” szerveztem, és minden hittanóra fizikai szenvedés volt a számomra. Amikor a Zsidó Gimnáziumba kerültem, elhatároztam magamat a „hadüzenetre”: az első héten közöltem hittantanárommal, hogy sem Istenhez, sem valláshoz nincsem közöm. Ő lehajolt hozzám, meg-simogatta a hajamat és elmesélte nekem azt a történetet, amelyet azóta sokszor olvastam, de amely mégis úgy maradt meg bennem, ahogyan ő akkor elmondotta. Egy pogrom idején (Orosz-vagy Lengyelországban, nem tudom már) egy rabbinak szegezték a kést azzal, hogy megkegyelmezznek neki, ha felmondja a zsidó vallás összes parancsolatait, amíg féllábon áll. A rabbi féllábra állt és ezt mondta: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat — ebben minden parancsolat bennefoglaltatik”, és letette a lábát. A történet végére érve, hittantanárom hozzátette: „Ha szeretet felebarátaidat úgy, mint tenmagadat, az Úr szemében akkor is hívó vagy, ha nem hiszel benne”.

Most, hogy ezeket a sorokat leírom, újra érzem a heves szégyenkezést, épp-úgy, mint akkor, majdnem negyven éve. Akkor értettem meg először, hogy az emberségesség, a tisztesség, a derekaság és a jóság a legmagasabb instanciák, azt is: mindegy, Istennel vagy nélküle jutunk el hozzájuk, csak az a fontos, hogy eljussunk. (Kandel tanár urat utoljára akkor láttam, amikor batyujának súlya alatt görnyedve, nyilas suhancoktól körülvéve menetelt a halála felé. Azóta is szeretném megkérdezni tőle: vajon akkor is, ott is, úgy szerette-e felebarátait, mint önmagát.)

Azóta is hiszem (és egyre inkább), hogy minden hívő ember valamiképp saját képére formálja istenét. A meg-értő ember erőt merít a vallásból a megértéshez, az emberséges ember az emberséghez, a tisztességes ember a morális küzdelmekhez. A gyűlölködő ember ezzel szemben ugyanebből a val-lásból legitimitációt formál a gyűlölkö-

déshez, a tisztességtelen a tisztességtelenséghez, az embermegvető az ember-megvetéshez. Nem tudom azonosítani azt az istenélményt, mely a megalázot-takkal és megszorítottakkal való szolidaritás aktusában fejeződik ki, az-zal az istenélménnyel, mely mások el-típirásához vezet vagy azt nem zárja ki. Az a fontos, hogy *máhe* meríti az ember az erőt, nem az, hogy *honnán*.

Mondottam már: gyerekkoromban fel-háborodtam azon a gondolaton, hogy egy Úrnak engedelmeskedjünk. Ma is bízom abban, hogy lehet egy világ — hol sírjaink domborulnak —, ahol ef-féle Úrra senkinek sem lesz szüksége. De a világ jelen állapotát szemrevéte-lezve, inkább döntenék egy Úr mellett a mennyben, mint urak mellett itt a földön. Az a mennyei Úr így rendelkezett: „Ne legyenek neked más isteneid énelőttem”. Azokat a hívőket, akik úgy engedelmeskednek mennyei Uruk-nak, hogy nem ismernek el semmilyen más istent rajta kívül és másnak nem szol-gálnak, testvéreimnek tekintem. A bál-ványimádó ateistákhoz nincsen semmi közöm.

HERNÁDI GYULA *író:*

### **A transzcendens működés immanenssé válik**

Az agy két féltékéje, hemiszférája, a bal és a jobb különböző kognitív, az-az megismerő tevékenységet folytat; a bal funkciója a verbális és analitikus gondolkodás, a jobbé az intuíció és az érzészet megragadó, totalizáló megismerés.

A bal hemiszférához a logikus, elem-ző és lépésről lépésre haladó művele-teket, a jobbhoz az intuitív, egészre irányuló folyamatokat rendeljük. Az in-tuíció közvetlen lényeglátással, az ana-lízis következtetések hosszú sorának segítségével fogja fel a részek közötti összefüggéseket. A bal féltéke az idő analízisét, a jobb a tér szintézisét vég-zi el. A bal hemiszféra absztrakt jelek segítségével, a jobb féltéke metaforikus fordításban közvetíti az emlékeket.

Érzékszervi tapasztalatokkal, ada-tokkal alátámasztott, a teret megjelení-teni képes képzelőerőnk felső határa (3000 km) százmilliárdszor nagyobb, mint az alsó határa (10<sup>-2</sup> cm). A világ-egyetem átmérője harminc trilliószor nagyobb, mint térbeli-képzelőerőnk felső határa. Érzékszervi tapasztalatokkal,

adatokkal alátámasztott, az időt átélni képes képzelőerőnk felső határa (100 év) százmilliárdszor nagyobb, mint az alsó határa (10<sup>-1</sup> sec). A világegyetem kora százmilliószor nagyobb, mint időbeli-képzelőerőnk felső határa.

Az agy jobb hemiszférájának megismerése, kognitív működésének részletes feltérképezése, megfejtése ez ideig szinte teljes mértékben hiányzik, ismeretlen. Véleményem szerint a jobb féltekének a feltáratlan, szabályozatlan, ismeretlen-csodálatosnak ható működése maga a transzcendencia, illetőleg a személyes Isten-fogalom teremtője, illetőleg újra-teremtője.

Adekvát megismerése nyomán ez a transzcendens működés ugyanúgy immanenssé válik, ahogy az analitikus megismerési folyamatok ma már egyértelműen, verifikálhatóan immanensek. Isten létét tehát elsősorban a jobb agyfélteke feltáratlan, meg nem értett, le nem reagált, évmilliók működése biztosítja. Annál is inkább, mivel amíg a bal féltekét jellemző időbeli-képzelőerőnk felső határa csak százmilliószor kisebb a világegyetem koránál, addig a jobb féltekét jellemző térbeli-képzelőerőnk felső határa harminc trilliószor kisebb a világegyetem átmérőjénél.

A világegyetem tér-idő kontinuumának felfoghatóságában ennek következtében egyensúlyzavar jelentkezik, mely egyensúlyzavarban állandó jelleggel győzedelmeskedik a tér-szintézis lehetetlenségének metaforája, az antropomorf-végtelen Isten.

A jobb félteke és működése megismerésének megfelelő módszerei és eszközei megvannak és megtalálhatók. A megismert struktúrák és funkciók helyes működtetésével, alakításával elérhető egy olyan hídverés, melynek nyomán lassan el fognak tűnni az eddigi transzcendens, hallucinatorikus látomások, és helyükbe immanens, racionális, evilági, társadalmi látomásokat teremt a már teljes tudatú emberiség és forradalmi történelem.

Ami a hívőkhöz való viszonyomat illeti, hadd idézzek egyik drámámból, az *Antikrisztusból*. Aldana atya, a forradalmi pap mondja: „A forradalmi ateisták és más vallásúak a szövetségeseim. Lehet, hogy a világ forradalmi átalakításában nem a keresztények fogják játszani a vezető szerepet, de ez már nem is lényeges. A döntő az, hogy a kereszténység hagyományos értékeinek jegyében részt kell vennünk a harcban. A kapitalizmus forradalmi

meghaladása az emberiség egyetlen lehetséges, pozitív jövője. A kereszténység vagy bebizonyítja, hogy van mit adnia ennek a jövőnek, vagy pedig Isten „halott” marad, ahogy halott volt a kapitalizmus évszázadaiban.”

Aldana atya szavai fordítva is érvényesek. A forradalmi keresztények és más vallásúak a szövetségeseim.

KARINTHY FERENC író:

### *Régóta nem*

Nem vagyok vallásos. Régóta nem: az iskolai hittanórák tételeit még az első kamaszkori eszmélés ledöntötte, s gyökerezte belém a felismerést, hogy nincs Isten. (Apám ebben nem volt olyan biztos, amikor közöltem vele friss meggyőződésemet, hümmögött, óvatosságra intett.)

Természetesen én is az európai kultúra gyermeke vagyok, Dantén, Bachon, Michelangelón, Pázmányon, Zrínyin, Babbitson nőtem fel. És a Biblián, amely alapvető s kimeríthetetlen irodalmi eleményem. De több esetben nyelvtanulásaim eszköze is volt: különféle fordításokban, kiadásokban, nyelveken tizen-négy Bibliám van. Az elsőt Szentpál Mónikától kaptam, a dedikáció szerint „1944 szomorú karácsonyára”.

Bánt és felháborít, megszegyenít, ha bárkit a meggyőződése, hite, vallása miatt bántanak, háborítanak, megszegyenítenek. Én azonban, ismétlem, nem vagyok vallásos. legalábbis a szó mai és itteni értelmében nem, s e konokságomból a kamaszkorom óta eltelt viharos évtizedek se mozdítottak ki, noha nemegyszer lett volna ok kétségbeesésre.

KÁROLYI AMY költő, műfordító:

### *As időtlen és végtelen*

*Ki tud, jaj, engem meggyógyítani?  
Ó add át nékem végre teljesen magad!  
S hozzám ne küldj  
A mai naptól fogva hírnökököt,  
Ki úgy se tudna szólni arról,  
mit szeretnék.*

Keresztes Szent János bizonyára megbocsátaná, hogy az ő szavaival válaszolok a feltett kérdésre. A magam szavaival csak ennyit: Az én Istenem az időtlen és végtelen, aki kiemel majd az időből és végesből.

KERÉNYI GRÁCIA író, műfordító:

**Szívem az oltár**

Kedves Hegyi Béla!

Levele, mi tagadás, zavarba hoz. Arra kér, nyilvánosan valljak legszemélyesebb ügyemről. Szavakba foglaljak ki nem mondható, megfogalmazhatatlan dolgokat.

Az író persze mindig exhibicionista. De ennek eszköze a mű, az irodalmi alkotás. Amit a lírai költő léplezetlenül csinál, azt a prózaíró áttételesen. Válaszképpen én is az írásaimra utalhatok. A verseimre és lírai prózámra. Ha nem derül ki belőlük, amit kérdez, nagyon rossz író vagyok.

Persze, sok ilyen kérdést föltehet az ember, és még egymástól való elválasztásuk is bonyolult. Hogy mit jelent nekem az Isten. Mit jelent a hit. Mit jelent a katolicizmus. Kezdem sorolni: az élet rendjét, a világ rendjét? Életem rendjét, világom rendjét? Keretet és alapot, értelmet és esztelenséget?

Bibliát idézek? Én álljak elő azzal, mint óriási felfedezéssel, hogy Isten a szeretet?

Azt kérdezi: „Milyen volt a kapcsolata Vele a táborban, aztán kint a világban”. Minthogy az utóbbi időben valamiképpen fontosnak tartom, hogy háborús múltam dokumentumait közzétegyem, idézhetek börtön- és lágerverseimből; ezek persze kiadatlanok, és nem értékes költemények, csupán egy tizennyolc éves lány spontán lírai megnyilvánulásai. De nem bánom, közölje őket: hadd válaszoljon kérdéseimre az a tizennyolc éves énem. Akit persze érett fővel is vállalok.

Tehát először egy börtönvers, dátuma: 1944. május 3., szerda. Pestvidéki Törvényszék.

*Távol vagyok oltárodtól, Uram.  
Mindennapi, egy és örök áldozatod  
nem látom.  
Nem jut hozzám az Életnek forrása,  
Tested,  
A mindennapi Kenyér.*

*El vagyok zárva minden ragyogástól,  
Mindentől, ami életet lehel.  
De Tőled nem zárhatnak el.  
Téged nem gátol rácsos börtönablak,  
Lakatos ajtó, őrség, fegyverek.  
Eljössz a szívhez, beléköltőzöl,  
Ha Téged igazán szeret.*

*Eljössz, Uram. Nem vagyok egyedül.  
Vigyázol rám, szülő, barát helyett.  
Jobban vigyázol, mint az emberek.*

*Es jelt is adsz, hogy megismerjenek,  
Engem, kicsiny lakásodat:  
Arcomra mosolygást derítsz,  
S szememből fényt sugárol,  
A Te fényedet.*

*Távol vagyok oltárodtól, Uram.  
Áldozatod nem mutathatom be  
Együtt a pappal.  
De im, fogadd el: szívem az oltár,  
Virágok rajta dalaim,  
Gyertyák az őszinte sóhajtások Hozzád,  
És én vagyok az áldozat.*

És az augusztusi, Auschwitz-Birkenau-ban írottakból:

*Mikor minden a legrosszabbnak látszik,  
Ha a költőnek már papirja sincsen,  
Ha az embernek mindene hiányzik  
És semmi sincs már, amit elveszítsen —  
Ha sírnod kell, mert tested-lelked fáradt,  
Segítségével közel van az Isten.*

— — — — —  
*Akkor tudsz csak az otthonnak örülni,  
Ha voltál már teljesen elhagyott,  
Ha panaszkod az égre zokogott fel  
És itt a földön nem volt vigaszod,  
Ha tested rongyos, rossz ruhának látszott,  
S ígérettel csak Isten biztatott.*

— — — — —  
*Szomjúhozom már mosolyodra, Isten.*

KÓSA GYÖRGY zeneszerző:

**Valóságfeletti szépség**

Természetes és velemiszületett kifejezőmódom a zene. Így, a magam részéről, ha írásra kerül a sor, nem lévén kenyerem a szó, keressélnem kell a szavakat és az eredmény sem halad olyan megszokott sínen, mint a muzsikában.

Segítségül hívom hát rég halott, — örökké élő — nagy költő barátomat, Babits Mihályt, aki az általam fiatalon megkomponált *Laodameia*-jának bemutatójakor azt mondotta: „Amit én művemben a szavak mögött érzek, a lényegét, azt Kósa a zenében maradéktalanul megvalósította”.

Azóta is ennek a lényegnek és magasabbrendűnek a közvetítését tartom hivatásomnak, ezt kívánom átadni az embereknek, akik dacára (a szó szoros értelmében) eget ostromló találmányaiknak, a technika szenzációs vívmányainak, örök és fáradhatatlan igénnyel kutatják az élet és halál nagy kérdéseinek titkait.

Zenei hivatásomat mindig személyes megbízásnak éreztem, melyet számomra a korlátozott élettartam, a korlátozott lehetőségek szűk szorítása közt, mindig teljesítenem kellett és kell. Az ezt zavaró körülményeket, mint a túlzó önszeretetet, a mindenáron érvényesülni akarást, a divatos áramlatok és konvenciók káros hatásait igyekeztem elhárítani, hogy minél tisztábban teljesíthessem a rám bízott feladatot.

S ha művészetemben sikerült a valóságfeletti szépség megéreztetése, nem tartom saját érdememnek, mert ez csupán a kapott talentum — mint örökös adósság — törlesztésének jegyében történik.

**KOZMA IMRE rk. lelkész:**

**Akit kesed, Uram, egyszer**

megérintett és megragadott — még ha egészen titkosan és csöndesen is —, az már nem szabadulhat Tőled. Aki csak halvány sugarát látta fényednek — még ha messze távolból is —, már nem felejtheti el, hogy felfogott valamit az isteni világosságból. Aki egyszer a Te kelyhedből ivott, annak szomját már sohasem oltja e világ kelyhe. Aki egyszer látta, hogy a lét minden titka fölé emelkedik a Te alakod, az névtelen honvágyat hordoz utánad szívében. Tudja, hogy e világ minden szépsége, a csillagok fénye és a tenger ereje; a hegyek fensége és az útszéli kis virág is csak szegény, szegényes hangok, amelyek az embernek akarnak beszélni Rólad.

Minden emberi tettünk szegény és töredékes. Ha Isten a legnagyobb jó, akkor az ember minden jótettének végső oka. Ha Isten jó Isten, maga a Jóság, akkor a földi jóság minden szilánkia Isten betörése a mi világunkba. Ha jót tesztek, teret nyitok az Istennek ezen a földön. Isten jelenléte minden jótettemmel közelebb és valódibb lesz, mint volt ennek előtte. A jótett ég és föld Teremtőjének, a mindenható Atyának megjelenítése.

Isten azon fáradozik, hogy idő és tér végtelen sűrűjén át elérje a lelket és magához ragadja. Ha engedni magát — csak egy villanásnyi időre is —, ha csak addig adja tiszta és teljes beleegyezését a lélek, akkor Isten meghódította. De ha teljesen az övé lett, akkor egyedül hagyja őt az Isten, egészen egyedül. És most már a léleknek kell vak tapogatózással átmennie idő és tér végtelen sűrűjén, keresve azt, akit szeret. A lélek

fordított irányban teszi meg az utat, amelyen eljött hozzá az Isten. Ez az emberi élet.

**MÁNDY IVÁN író:**

**Nem fordul el tőlem**

Régóta készülök egy beszélgetésre. Egyszer majd leülünk valahol. Talán egy régi kávéházi asztal mellé. (Kell, hogy legyen még valahol egy ilyen asztal!) Egy aránylag csöndes, kis vendéglőbe. Esetleg a teraszra, úgy nyár végén, vagy ősszel. Ilyenkor már hűvösebb az idő, és rajtunk kívül talán már nem is akad vendég. Egy mozi előcsarnokába. Egy elhagyott futballpálya tribünje alá. Egy kültelki templomba, behúzódva a hátsó padba. Lehet, hogy összeakadunk az utcán. Két járókelő. Két meglehetősen fáradt járókelő, akik azért még mindig várnak valamire.

Akárhol is akadunk össze. Ő nem fordul el tőlem. Megismeri azt a gyereket, aki oly büzgön imádkozott. Az ima ugyan váratlanul megszakadt, de Ő ezért nem haragszik túlságosan. A hallgatás még mindig elviselhetőbb, mint az üres leckefelmondószerű darálás. A csöndből mindig születhet valami.

Dehát most talán megtömrénk a csöndet. Az biztos, hogy én kezdeném valamilyen ostoba panasszal. Bágyadt dallam az én panaszdalom. Hiszen ha Ő rákezdene!

Kérdezni semmit se kérdeznék. Nem faggatnám háborúkról, járványokról, éhínségről, árvizekről. Ha el akar valamit mondani, mondja el magától.

Csak ne akarjon megnyugtanni, mert akkor...

Lehet, hogy összekapunk? Hogy egy nagy veszekedés lóg a levegőben, ami egyszerre csak kirobban. Az se olyan nagy baj. Mindig csak azzal tudtam igazán veszekedni, akit szerettem.

Különben azért valamit mégiscsak megkérdeznék. A humora? Az hová tűnt?

Micsoda humora volt! Előbb teremtette meg Bálám szamarának a hangját, mint Bálám szamarát! József köntösét, mint magát Józsefet!

Mondom, ezt megkérdezném. Egyébként békén hagynám. Csak üldögéljen egy kávéházi asztal mellett, a vendéglőben, a teraszon, a mozi előcsarnokában, a futballpálya tribünjén, a kültelki templomban.



Ha nem akar beszélni — azt is meg-  
értem.

Egy idő után elbúcsúzunk. Ő is megy  
tovább a maga útján, és én is.

MÉSZÖLY MIKLÓS író:

### **A hiány körülírhatatlan határvidéke**

Nehéz — végül is lehetetlen Beckett-  
nek nem igazat adni, hogy egyetlen  
döntő kérdés van: Isten léte vagy nem-  
léte. Azért hivatkozom rá, mert nagy-  
szabásúan jelentős kortárs; a kérdés  
ugyanakkor *diluviális*. Másrészt, mai  
homlokzat-vitáink sem éppen maiak,  
mikor a kérdést és szembenézést meg-  
kerülük. A hivatalossá jegecesedett biz-  
tos válasz pedig — akár hívóé, akár  
nem — egyaránt halványabb a bizony-  
talanság nyitottságánál.

Avilai és a többiek akkor kész-  
tenek jobban „igenre” — természetesen  
magamról beszélek —, mikor a „nem”  
prézelődik ki a szájukon. A pragmatik-  
us „igenek” és „nemek” számomra  
majdnem semmiek. Még a logika is  
akkor a legmeggyőzőbb, ha az elgon-  
dolhatatlanra talál (megközelítő) formu-  
lát. A hiány körülírhatatlan határvi-  
déke ez, ahol a kérdést — az egyetlen  
kérdést — már nem terhelik antropo-  
morf célok és kis számítások. Talán  
— úgy gondolom — teológia is csak  
eddig a határig lehetséges. E határon-  
túl minden átlobban, a lehetőség misz-  
tériumába. Ami, ha valamennyire is le-  
fordítható emberire, a legjobb esetben  
is konzumálás — nélkülözhetetlen, és  
eleve kevesebb.

Szeretnék nem játszani a szavakkal:  
az úr, a hiány mindent átjáró élménye  
teheti csak mindennapos közérzetté,  
hogy valamiképpen minden betöltött és  
kitöltött. A homály a fény; s ha mégis,  
semmiképpen sem ettől tudok boldog-  
talan lenni.

MOSER ELEK DR., ny. főorvos:

### **Tanúja egész életemnek**

Életemben Neki köszönhetem vallásos  
családom felelősségteljes, gondviselő sze-  
retetét, mellyel testi és lelki egészséget  
örökítették rám és bátorítottak, hogy  
kedvem szerint hivatást válasszak.

Tanáraimnak nevelő munkáját, mely-  
lyel felkészítettek hivatásomra. Az or-  
vostudományt, mely az élő szervezet  
milliónyi elemének változatosságában

megláttatta velem a cél-, lét- és érték-  
rend Egységét a sokféleségben. A szer-  
vezet elemeinek alkotó összeműködését  
egy megvalósítandónak hitt okozat: a  
cél szolgálatában.

A célban olyan szellemi valóság meg-  
ismerését, melyet csak szellemi valóság  
hozhatott létre és amit csak szellemi  
lényegünk képes tükrözni. E szellemi  
lényegben találtam rá a minden em-  
beri személyiségben rokon emberi mélt-  
óságra és az emberhez méltó szellemi  
származás boldogító tudatára. Ezen ke-  
resztül ismertem meg az emberiséget  
egy családdá egyesítő szolidaritás érze-  
sét, mely az élettelen anyag egyesülési  
vágyát hordozó affinitást, az állat ösz-  
tönét szeretetté nemesíti az emberben.

Orvosi munkámban Ő látatta meg  
velem a világmindenségen uralkodó —  
egymástól való kölcsönös függés és egy-  
másért való kölcsönös felelősség törvé-  
nyét és az ebben a törvényben kibon-  
takozó isteni jellem lényegét: az igaz  
ítéletet, a segítő irgalmat és a szerető  
hűséget.

E mércéhez szerettem volna igazítani  
életemet. Az igaz ítélet kialakítása ér-  
dekében fordítottam minden szabad idő-  
met önkézésre. Tanulmányoztam a tu-  
domány eredményeit ismertető szak- és  
világirodalmat. Kritikailag mértem le a  
közléseket. Nem engedtem olyan eljá-  
rásokat alkalmazni, melyek kételkedést  
ébresztettek bennem. Ennek jogosságáról  
sokszor győzték meg az ellenőrző kuta-  
tások új eredményei.

Kötelességemnek tartottam, hogy elő-  
ítélet és válogatás nélkül segítsék min-  
den embertársamon, annak szükségletei  
szerint. Minden rászorulóban a Krisz-  
tussal való találkozás lehetőségét lát-  
tam. Mintha azt suttogták volna a lá-  
zas ajkak: amit eggyel teszel e beteg  
testvéreim közül, Velem tetted.

Igyekeztem hű maradni az önmagam-  
ban, embertársaimban és a természetben  
felismert igazsághoz — szeretetből. Mert  
az igazsághoz való hűség adta kezembe  
a gyógyítás legalkalmasabb eszközeit.  
Hiszen a gyógyulás lehetősége a terem-  
tett világ legbiztosabb titka.

Sorsomban az isteni Gondviselésbe  
vetett bizalom irányított. Sokszor úgy,  
hogy magam is értetlenül álltam út-  
mutatása előtt. Sőt úgy, hogy mulasz-  
tással vádoltak mások és a lelkiismeret-  
em is. Apám volt szeretve tisztelt em-  
beri példaképem. Távirat tudatta velem  
és bátyámmal a hírt, hogy súlyosan  
megbetegedett. A fiúi szeretet és or-  
vosi segítőkészség sem tudott meggátolni,

hogy meg ne tagadjam bátyám és barátaim sürgető kérését, utazzam a legközelebbi vonattal haza, hátha még megmenthetem édesapámat. Egy számomra ma sem érthető lelki kényszer bénított meg. Bátyám és barátaim felháborodása és haragja ellenére éjszakai ügyeletre mentem a kórházba. Hajnalban megszólalt a telefon. Barátom hívott fel dültan. Közölte, hogy a vonatot — melyen utaznom kellett volna — Matuszka Szilveszter felrobbantotta. Sok halálos áldozat volt. Apám rövidesen meggyógyult.

A második világháború hazugságában, irgalmatlanságában és árulásában is a Gondviselésbe vetett bizalom tartotta bennem a lelket. De rádöbbenett arra is, hogy e hazugság, irgalmatlanság és árulás fojtogató Rosszából csak az erkölcsi emancipáció elszántságával szabadíthatja meg magát az ember.

Isten volt tehát tanúja egész életemnek: munkámnak, sorsomnak; esendő emberséggemmel szerettem volna én is mellette tanúskodni.

#### NÁDAS PÉTER *tró:*

##### *Az érzékelhető hiány is jelenlét*

Isten és én?

Bizonyára nagyon félrevezető lenne, ha azt mondanám, hogy atëista nevelésben részesültem.

Isten egyszerűen nem létezett.

Nem tudtam, hogy a fohászokban és szitkozódásokban alkalmazott szó bizonyos érzéseimre vonatkozatható.

Voltak és vannak bizonyos érzéseim, amelyvekről egyelőre csak hallgatással tudhatok hitelesen beszélni.

Ugyanis nagyon sok mindennek kellett történnie, míg ezek az érzések néven nevezhető élménnyé sűrűsödtek.

És nagyon sok mindennek kellett történnie, míg ezek az élmények a kivettség bizonytalanságának otthonos bizonyosságává váltak.

Ma már tudom, hogy ez a bizonyosság ajándék, amit a születésemhez kaptam ráadásaként.

Csak úgy tudhatok hitelesen hallgatni róla, ha sikerül magát a történetet megfogalmaznom, ami által érzékeléséhez eljuttattam.

A történet a burok: benne ül.

Ma lettem harmincöt éves.

De milyen számítás alapján gondolhatom, hogy ma értem életutam felére?

Meghatározni valaminek a felét, aminek az egészét nem tudhatom?

Ezért a történetből bármit sikerülne is megfogalmaznom, történetemben mindig csak önmaga hiányaként lesz jelen.

Csak részleteit érzékelhetem.

De az érzékelhető hiány is jelenlét.

Erről beszélek.

A hitvallás egyértelműsége megfosztana a hiány bizonyosságától.

#### ÖSZE ANDRÁS *szobrászművész:*

##### *...örök célunkkal együtt utazunk*

E két szó — én és Isten — igazi tartalma ugyanaz: az ember irracionális-rationális egységének vállalása nélkül olyan, mint a nyár megújító esők vagy új lendületet adó, tisztaegű napok nélkül. A szárazság vagy a sok eső nemcsak értett vagy nem értett hiányt, ilyen vagy olyan szűkséget, nemcsak pillanatnyi összezavarodottságot jelent, hanem az év egész termésének elvesztését is eredményezheti. S ezzel ellentétesen, a ritmikusan, időben visszatérő esők és fényugaras napok közös eredményeként az év olyan termést adhat, mint amilyent az álmaink terítenek élénk.

Én és Isten — ugyanannak a tartalomnak két irányból való megközelítése, persze mindkét esetben (szerencsés esetben) az ember szellemi fejlődésének jegyében; — az önteremtés szomorú-gyönyörű stációit járva, minden egyes nap igényét szorgalmazva és újjáalkotva. Ha az ember önmagát és embertársait — örök összehasonlításban nézve — figyeli, érzékeli tudja mindazt, amit életbevágóan fontos feldolgoznia, akkor nem lehet kétséges előtte az érdeme: mennyire a személyes magatartásától függ minden percének-napjának — egész jövőjének értéke; mennyire csak így válhat közösségének lelkiismeretvé.

Én és Isten — ugyanaz a csillag a jövőnkben, s halk parancs az „evilági” jelenünkben. Így, csak így lehet minden a maga céljává. Én és Isten, igen, e két szó együtt az ember teljes fogalmi megragadása, s mint élő-eleven valóság, az ember szorongásainak, bánatainak, álmainak utazása, a lét, pozitív-negatív előjelű hiányainak végnélküli megfellebbezése. És e megfellebbezése vágyban és célban már a pillanatban megtalált pillanat örökkévalósága. A „világias” szekta gondolkodás kitilthatja magából és környezetéből az Isten emlegetését, de nem tudja kitiltani magából az ember

alapadottságait, „oroszlánkörmeit”. melyek lépten-nyomon leleplezik eredendően „metafizikus” voltát.

Manapság nagyon könnyű dolog nem hinni Istenben, pontosabban: könnyű elfeledni átmeneti, önző célokért a lényeges tennivalóinkat, de annál nehezebb dolog hinni benne. Az, aki hisz — ösztönösen vagy tudatosan, kicsit vagy lendületben —, már a jövőben él: felismerte a „materialista” és „idealista” filozófiák belső ellentmondásait, s olyan szintézis megteremtésén munkálkodik, melyben az egész emberi látókör érvényesül.

Én és Isten — olyan ez a kettősség-egység bennem, mintha végtelen számú kristálytükörben látnám önmagamat minden pillanatban. Egyszerre — „álmom az Isten”, és egyszerre — én vagyok az Isten álma; vágy és cél egyszerre irrealisztikus valóság és valóságként élő látomás; egyszerre mind a négy évszak minden pillanat zártságában; erő és líra pillangó-léte, és olyan zene, mely már a jövő jelenlétét éli át.

Én és Isten — két pólusa a létezésnek; s ha képesek vagyunk belső ellentmondásainkat érzékelni-érteni, ezek csatáiban az igaz bíró helyét elfoglalni, úgy a folyton megújuló harmónia-igényünk mind tisztábban-öntudatosabban fogja segíteni bennünk azokat az erőket, melyek velünk együtt teremtik életünket.

Igen, örök célunkkal együtt utazunk...

## PÁSKÁNDI GÉZA író:

### *Hatvan sor Istenről — körkérdésre*

I. A *körkérdés* műfaja mindig azt árulja el: valami időszerű. Isten tehát aktuális. A körkérdés ugyanakkor demokratizmust sugall. A demokratizmus polémiát. A polémia szabadságot. Ilyen értelemben például a katolikus vallás akkor lett valóban szabad, amikor megjelent a reformáció. Eitől a perctől kezdve ugyanis valaki lehetett nem-katolikus is anélkül, hogy elhagyta volna Istent. Sőt: ebből a nézőpontból még az ateizmus is a vallás szabadságát erősíti. Mert értékesebb az a bennem hívó, aki több közül választott engem, mint az, aki számára egyetlen lehetőség voltam.

II. Református vagyok, annak kereszteltek. Számomra a vallás anyanyelv, gyermekkor, történelem: maradandó. Az

egyik alapélmény. Minden hitet tisztellek, amely nem szegődik az embertelenséghez, jóhiszemű, népeket, nemzeteket közelít, vagy amely az anyagiaktól gyötört sokaságnak, a színükért, nyelvükért, kultúrájukért meggyötört keveseknek-többeknek erőt ad.

III. Isten léte, nemléte. Ifjabb koromban egyik versemben azt írtam: „Nékem Ő stílusforma”. Ennél bizonyosan több, noha a „stílusformák” maguk is gondolkodásunkat irányító nagyhatalom. Hogy ez mit jelent számomra? A végtelenre való gondolás örökös jelenlétét. Arról, ami mindenható, elképzelhetem: nem volt, hanem lesz, hiszen önmagának megengedheti még azt is, hogy ezután szülessen. Persze, az ilyen és ehhez hasonló gondolatmenetek elsősorban a logika és grammatika tehetetlenségi törvényeitől megengedett ideák. A minden „van” vonzza a „nincs”-et és fordítva. Éppen ezért én már sohasem vitatkozom (mint régebben) Isten létéről vagy nemlétéről. Ha nincs — miért üldözném oly keményen ellenérveimmel? Ha van — miért kellene tűzzel-vassal bizonyítanom? Igaz lenne, hogy az üldözött Isten mindig fiatal marad s a megtört Isten előregszik? Nem tudom. Egy azonban bizonyos: egyetlen megfojtott lehetőség sem halhat meg örökre, ha csupán egyetlen ember is látta, amidőn megfojtották. Mert ez az ember elmondja másoknak s ettől kezdve azt hishetik: épp ez a megfojtott volt az igazi, a megváltó lehetőség, és igyekeznek majd újra meg újra rehabilitálni. Minden lehetőség csak valóságként öszülhet meg és halhat el: a valósággá nem vált lehetőség örökifjú marad. A híres Pascal-mondást, hogy „nem keresnél, ha már meg nem találta volna”, így módosítanám: nem keresnél, ha már nem találta volna valami (hozzám) hasonlót.

Az emberi praxisban a kerék feltalálása a legnagyobb forradalomnak számít. Az istenhit történetében az Egy Isten és a Szentháromság maga a kerék. Küllözete a keresztbetett kettő: Fiú és Szentlélek. A tengely pedig az Atya. Ez együtt segítette, hogy guruljon az időkön át. A „kerékesség” gondolatilag gyakran a „tökély” szinonimája volt.

Amíg az ember bűnt követ el, mindig megkeresi azt a Másikat, aki néki megbocsáthat. Ha a bűn megszűnik „szükségletté” lenni, ha megszűnnek a bűnt kiváltó szükségletek, akkor megszűnhet

a büntudat és véle a bűnbocsánat szük-ségele is. Még akkor is, ha elfogadom az eredendőseget, hiszen a „velünkszülettett bűnnek” „velünkhaló bűnné” kell válnia. A „második születés” (a feltámadás) éppen az eredendő bűnt kívánja meg nem történtté tenni: az ismétlődés nélküli valóságot akarja, az emberi lehetlent, vagyis az isteni csodával azonosat. Az is lehet: ha nem lenne bűnbocsánat mint lehetőség, akkor az emberek jobban meggondolnák: elköves-sék-e a bűnt?

Nékem jó az, hogy minderről gondolkodhatom. És félelem nélkül. Mert ha Ő nincs, mitől is félnék? Ha viszont van: csak jó lehet, hiszen én a gonoszban nem tudok és nem is akarok hinni. A gonoszról elég tudnom is. Ha tehát benne hiszek, tulajdonképpen a jóban hiszek. Ha Ő valóban jó — nem gyanakszik. Ha nem gyanakszik — küzdő kételyem iránt is toleráns.

Ha Isten valóban van és jó — úgy küzdő kételkedésem is néki jó.

PILINSZKY JÁNOS költő:

PPP

Pontosan ez az a kérdés, amire egyedül Isten válaszolhat.

REMSEY GYÖRGY festőművész:

**Ki vagy Te?**

Ki vagy? ki lelked fehér tűzével szent lángolásra bírtad szívemet?  
Tudd meg, minden élet bennem csak

Rólad beszél,  
ha lehet, anyám, apám, szeretőm,  
mindenem vagy,  
mert Te hoztad létre bennem  
ezt a legyőzhetetlen, boldog, fénylő  
életet!

Istenem vagy-e? — Bizonytal,  
mert illetéted fénybe borítá lelkem  
éjjelét,

s ahová hangod, szíved zenéje elhatol,  
megváltó erőd mindent lángragyújt,  
mire titkos erőt szórja szét a lét.

Nézz be szívemnek titkos rejtekébe,  
s ott, lenn a mélyben találsz egy  
tengerszemet,  
s e tengerszemnek káprázó tükörében  
ott látod fényözönnel körülragyogva  
a Te örök, sugárvilágban égő képedet.

RÓBERT LÁSZLÓ újságíró:

**Tisztelem**

Ateista vagyok. De tisztelem azt a Krisztust, akiben sokan hisznek, és tisztelem azokat is, akik őszintén hinni tudnak benne.

SÁNTA FERENC író:

**A végső ítélkezésre maradj minden**

Kedves Barátom!

Öt vagy hat esztendeje hiszek Istenben. Soha nem gondoltam volna, hogy ekkora terhet jelent. Nagyon sokszor kívánom, bár ne jutottam volna el hozzá. Hítemnek semmi köze egyetlen valláshoz is. Nem hiszem, hogy egyik üdvözítőbb lenne, mint a másik. Azt viszont mély meggyőződéssel vallom, hogy bárki nem-hívó, ki becsülettel él és tisztességesen munkálkodik mások javáért, halála után az érdemesek közé kerül. Tehát hiszem, hogy Isten mérlegre teszi majd cselekedeteinket és ítél.

Az egyházi szervezetekkel nem tudok mit kezdeni, akár a papokkal. Az utóbbiak közül, azt hiszem — pápától, püspököstől — kevesen léphetnek majd nyugodt lelkiismerettel a Bíró-i szék elé. Mit tartottak meg többségükben például Jézus tanításaiból? Gondolom, egy nyomorult szegény ember, botladozó kis életével többet.

Befejezésül: nem hiszem, hogy Isten beleszólna földi életünkbe. Talán ezért támad fel bennem oly sokszor roppant harag iránta, látva az emberi nyomorúságot, társadalmi igazságtalanságot, nemesek bukását, gazemberek tobzódását, szegények kínlódását, gazdagok becstelenségét. Úgy tetszik, valóban a végső ítélkezésre maradj minden. Ezt hiszem. Miként azt is, hogy az Önök körkérdésén — s talán a mi válaszainkon is — szép-nagy derűvel elmosolyogja magát.

Üdvözli

Sánta Ferenc

SOMLYÓ GYÖRGY *költő, műfordító:*

### **Jelen van egész gondolkodásunkban**

1/1 Voltaire híres (vagy hírhedt?) mondasát a magam számára (és ebben a mindenkinek legbensőbb szabadságát érintő, legkényesebb, „lelkismereti” kérdésben külön is hangsúlyoznom kell, hogy a *magam számára*) így módosítanám: „Isten nem volt, tehát ki kellett találni”. S itt megint a *kellre* esik a hangsúly. Egyetlen pillanatig sem gondolom, hogy *lehetett volna* Isten (istenek) nélkül élni a történelem hosszú időszakán át. De most már (s ez a *most* megint csak egy már hosszú ideje tartó s még hosszú ideig tartani fogó történelmi időszak) Isten nélkül kell élni. Ahogy az egyistenhit, sőt a többistenhit kialakulása előtti, még hosszabb történelmi és történet előtti időszakban kellett.

1/2 (Természetes, hogy ez nem minden egyes emberre vonatkozik; csupán a történelem „folyamatára”, a kor „uralkodó eszméire”. És természeténél, illetve az ember természeténél fogva, telve van ellentmondásokkal. Tudunk olyan nagy fizikusokról, biológusokról, akik istenhívők. De maga a modern fizika és biológia nem helyezhető el egyetlen ismert vallás rendszerében sem, és nem egyeztethető össze a „világ teremtésének” egyetlen vallásos elképzelésével sem.)

2/1 Mindebből nem az következik, hogy Isten egyszerűen nincs; hanem éppen, hogy — a maga módján — *van*. Annak a számára *már kellett lennie*, akinek számára *már nincs*; mint ahogy az emberiség egész múltja *van*, úgy, ahogy *volt*. A modern tudomány és a modern művészet korában, Rimbaud „Mort a Dieux!”-je, Swinburne „Thou art smitten, thou God, thou art smitten”-je, Nietzsche „Gott ist Tod”-ja után Istenet többé nem tagadni, hanem megérteni és magyarázni kell. Történelmi, etnológiai, pszichológiai *tény*; tehát eleven *probléma*.

2/2 Az európai fevilágosodás Isten létét vonta kétségbe. A modern gondolkodás ennél többet: Isten öröklétét. Vagyis: kívülünk, előttünk és utánunk való létezését. Tudja viszont: hogy Isten *volt*, kellett lennie, és így *van* is. A modern szemlélet számára Isten létezik, de történelemként létezik. Nem „sorstalanul”, mint Hölderlin istenei. Éppen az a mi korunk felkavaró, drámai élménye, hogy Istennek is, mint az embereknek, *sorsa*

van. És sorsa éppen mielőttünk teljesedik be. „Az istenek hálnak, az ember él.” Korunk ez egyik legfőbb felfedezését éppen a legnagyobb magyar katolikus költő, Babits Mihály fogalmazta meg ilyen felejthetetlen pontossággal.

2/3 A történelem egy meghatározott időszakában létrejött az *istenek* fúziója — az *egyisten*. A „párja-nincs, egyetlenegy Isten”, ahogy IV. Ehnáton fáraó napisten-himnuszában elsőként kimondatott a neve. Aztán az „Örökkévaló, Egyetlenegy”, a zsidók kimondhatatlan nevű Istene. Ez a fúziós folyamat hatalmas szellemi és történelmi energiákat szabadított föl: államalkotó, civilizációs és kulturális energiákat. A mi történelmi korszakunkban viszont az ellentéte szabadít fel újabb, hasonlóan hatalmas energiákat: az egyisten újra több istenné hasadása. Ami voltaképpen a legnagyobb egyistenhit, a kereszténység megalakulásával kezdődött. Akkor hasadt az első, a zsidó egyisten ketté: a *két egyisten* paradoxonává. Tovább hasadt a mohamedanizmus kialakulásával. A folyamat azonban magán a kereszténységen belül is folytatódott, az eretnekségek valószínűsége láncreakciójában, egészen a reformációig. Mert minden eretnekség voltaképpen (és természetesen kívülről szemlélve) a mélyén az egyisten tagadását rejt magában: rejtett, latens visszatérés a többistenhez. Hiszen kétségkívül *más* az ariánusok vagy a kálvinisták „istene”, mint a katolicizmusé. S a katolikus egyház, a katolikus gondolkodás kezdettől fogva úgy viszonyult ezekhez a belőle kiszakadt vallásokhoz, mint az istentagadáshoz: az *ő* istene tagadásához. A katolicizmus „egyetemessége” eleve, már önmagán belül megkérdőjeleztetett. Hiszen az emberiségnek nem volt egyetlen olyan pillanata (s nyilvánvalóan már nem is lesz), amelyben *egy* isten egyetemessége megvalósult volna. Ha az egyes vallások az egyisten hitét vallották is, maga az emberiség egésze, a „kathólikosz” emberiség egyeteme mindig is több istenben hitt egyszerre, vagy egyben sem.

3 Hogy a mai emberiség a maga legmagasabb szellemi szintjén nem tud többé az egyisten egyetemes eszméjében hinni, azt nemcsak az ateisták bizonyítják, hanem éppen azok a nagy szellemek, tudósok és művészek, akik katolikus meggyőződésen vannak. Az a Rilke, aki mély nosztalgiával tudja, hogy „*régen s másoknak* sikerült csupán az ünnep”; az az Eliot, aki „pusz-

ta országnak" nevezi a mi Isten nélkül maradt világunkat; az a Babits, akit már idéztem. Másrésztől viszont: a legnagyobb ateista gondolkodók és művészek sem lehetnek meg az istenhit jegyében született nagy szimbólumok, metaforák, köznapiiban szólva, a vallásos gondolkodás által teremtett tárgyak, érzületek és témák, még szűkebb értelemben: Isten fogalma és képzete s annak megértése nélkül. Mikor Füst Milán, *Naplója* egy fontos helyén ezt a végső megállapítást teszi: „Az életünk: Isten jelenléte nélkül való” — épp azt bizonyítja, hogy Isten, ezerféle kikerülhetetlen alakjában, nagyon is *jelen van* egész gondolkodásunkban: még sokáig az ember drámájának egyik protagonistája marad.

SÓTÉR ISTVÁN *író, irodalomtörténész:*

#### **Ma több néven is nevezhetjük**

Istent valamikor egyetlen névvel neveztek, — névvel, melyet tilos volt kimondani. Ma több néven is nevezhetjük: Történelemnek, Törvénynek, Erkölcnek. Olyan ez, mint visszatérés a politeizmushoz, — de csak látszólag, mert a sokféle nevek ugyanazt rejtik. Isten neve is mintegy gyűjtőfogalom, fedőnév. Az istenhit csak akkor egyezik össze egy nem istenhívó társadalmi rendszerrel, ha *valódi* istenhit az, vagyis az erkölcsbe, a törvénybe vetett hit.

Néha úgy érezhetjük, hogy a valódi istenhit jobban megfér a szocializmussal, mint az istenhit képviselőitől válalkozó felekezetekkel. Emezek feladata az isteneszme fenntartása, — és intézményesítése, hivatalivá formálása is. A hivatal pedig ugyanaz marad, akár Szent Hivatal legyen, akár világi. Isten nem érzi jól magát a hivatalaiban.

A valódi istenhit ugyanarra törekszik, mint azok a nem-hívók, akik egy emberséges társadalmat akarnak létrehozni. A hívőket és nem-hívőket összeköti a megvalósítandó erkölcs és a megvalósítandó történelem feladata, és leginkább összeköti őket a végrehajtandó jócselekedet törvénye.

Lehet-e ezt a megvalósítandó jót másként és másként megítélni? Lehet-e jó az, ami az egyiknek jó, a másiknak rossz? Ami a rossznak jó, az nem lehet jó a jóknak, — és az istenhívók ítéletei a nem-hívók ítéleteivel ebben is általában megegyeznek.

A felekezet ugyan hivatal, a vallás azonban: költészet, méghozzá a magányosok és a tomegek költészete egyaránt. A világgöltészet legnagyobb alkotása: a Szentírás. A vallás magunkba szállásra tanít, és erre nemcsak biztat, hanem ennek a lehetőségeit is minduntalan megteremti. Am ugyanerre kell tanítson a vallástalanság is. Egyvalami nem tanít erre: az a langyosság és közöny, melyet Jézus kiköpi a szájából. Mindig fenyeget a veszedelem, hogy ez a köpet — árvízzé válik. Mert a törvény nem azonos az előítélettel, s az előítélet langyosságában élni mindig kényelmesebb, mint a törvény kényelmetlen, de emberhez egyedül méltó felismerésében. Ezért van az, hogy az erkölcs szintjén istenhívók és nem-hívók közt különbséget nem találók. A mi társadalmunkhoz is az istenhívőket közelebb érzem, mint a langyos közömböseket. Akik az istenhitet valamikor mélyen átérték, akkor is törvény- és erkölcskeresők maradtak, sőt talán még inkább azzá váltak, amikor az istenhitre nem volt szükségük többé. Szükségünk van-e ma a görög mitológiára? A görög filozófiára bizonyosan szükségünk van. Az istenhit mitológiája is feleslegessé válhat, de máig sem vált feleslegessé az erkölcsi törvény, melyet a szocializmus is magáénak vall. — és nem vált feleslegessé az az evangéliumi tanítás, mely a magunkba szállást, az igazi önmagunkhoz megtérést sürgeti és segíti.

SZALATNYAY JÓZSEF *festőművész:*

#### **Örök mementó**

Istenről a legtöbb és legszebb bizonyosságot az irodalom és a művészet legjobbjai — a halhatatlanok — adták örökbe a hívó embernek. Ezt már kora ifjúságomban így éreztem, és ez indított el a Művészet felé.

Diák voltam, amikor Adyt először kézbe kaptam. Heteken, hónapokon át mohón olvastam és önképzőkori üléseken szavaltam. A ciszterciek budai gimnáziumának tanulója voltam. Hitre és a művészetek szabad befogadására Rajeczky Benjamin nevelt. A poétika órákat Pálos Bernardin tanárom Adyval kezdte: „A halál lovai”-t mondta el nekünk. Másik tanárom pedig, Brisels Friegyes, a nagy irodalmár, 1933-ban Vajdát és Adyt kérte számon tőlem az érettségim. Köszönöm nekik.

Ady azóta is állandóan velem van. Versesköteteit a háborúba is magammal vittem és az elszabadult pokolból Adyval a kezemben szöktem meg. Hitemet a jövőben is föle kaptam, és talán engem is „háborús éjjel” ölelt át igazán az Isten. Idézhetném akár reggelig, hogy mennyit kaptam istenhítből Adytól. Vagy hogyan pereltem vele Istent, átkoztam embert — az ő szavaival — életem nehéz terhei alatt. És hogyan térdeltem „törve, gyónva” a vezeklés alig viselhető súlyával.

A Bibliát is mindig kézbe veszem Adyval együtt. Az ő megvilágításával olvasom „Máté apostol evangéliumát”, és zsolnárokat keresek meg a Szentírásban. A föl-föl-támadás szomorúságát is Adyval élem át. Mert mementós hajnali oran, álomképek víziói után úgy ébredek föl, mint aki már a Túlópárt-ról jön. Valaki, valami visszaboz. Nem tudom, de így élem át. Talán azért, mert megtanított a föltámadásra az irgalmatlan gyógyítás. „Jaj föltámadtam... Istenem, istenem, istenem” — mondom Adyval.

A másik életre szóló élmény még festőnövendék koromban rázott meg: Michelangelo Sixtus-kápolnája. Örök me-

mentő. Az ember alkotó géniusza ebben a műben a legmagasabb csúcson valószínűleg meg önmagát. Teremtőnkhez talán ez az alkotás ér fel legközelebb. Az Úr felmutatása ez a hatalmas mű, ahogy azt senki sem tudná igazabban megmutatni halandó embernek. Mert Michelangelo alkotása csodálatos, valóban isteni.

Igy látom én. Mert Teremtő Uramra és Jézus Krisztusomra olyan esetben és mély szomorúsággal nézek fel sokszor magam is, mint Adám a Sixtus mennyezetén. Mindig így, ha az Élet és Halál kérdésével állok szemben.

Magam sem tudnék Istent és Embert másképpen ábrázolni, mint ahogyan Michelangelo. És ezért soha nem is gondoltam arra, hogy a magam képére formáljam meg. Absztrakt elképzelésem pedig Róla nem volt soha.

Tudom, hogy ebben a vallomásomban azt mondtam el, Istent hogyan látták ők. De én, a huszadik századot megszenvedett ember is ugyanazt az Istent látom, akit ők és akiben én is hiszek: az örököt. „Mert csak az Isten hatalmas” — mondta Párizs érseke a Napkirály temetésén. Az ember a Teremtésnek végül is csak szolgája lehet, ahogy az volt Ady is és Michelangelo.

**SZABÓ MIKLÓS operaénekes:**

### ***Pannonhalmi monológ***

Én nem merném azt mondani: nézd,  
Isten  
ez vagy amaz, és itt lakik vagy ott!  
Van egy rejtelmes, titkos, mély Erő,  
mely a világon mindent alkotott.  
A világot és önmagát is Ő,  
időtlenséget s minden végtelent,  
Ő, kinek nincsen tér, idő, sem lét,  
mert mindez benne él s egyet jelent.

A harmónia s ellentét is Ő,  
világ-omlás és világ-születés,  
és nem lehet őt megnevezni,  
mert ahhoz minden fogalom kevés.

Mindegy, hogy hívják! Anyag, Szellem!  
A lényeg fontos, az örökvaló,  
a mozgás, mely belőle lüktet,  
az ismeretlen emanáció.

Nem jámbor mesék jó öregje,  
ki madarakra s hajszájra vigyáz,  
de ki mindebbe törvényt oltott  
s azt követvén vet magot a kalász.

Hiú remény tagadni s abban hinni:  
ha tagadjuk, attól már nincs is Ő. —  
csak mosolyog, nagy hatalom-mosollyal  
s bölcsen hallgat, Meg-nem-nevezhető!

Csak lüktet, árad, szétsugárzik,  
anyagát szórja szerte, Os Anyag,  
mindegy, hogy hívják: önmagából  
repít ki fényt, szül galaxisokat.

Ha tagadjuk is, közelítjük,  
ha hisszük is, meg nem értjük soha.  
Ő, kiben minden lehetséges,  
s e csodátlanság maga a csoda!



SZÁNTÓ PIROSKA festőművész:



**Parnasszusom a Golgotha**

Mikor Theodoricus a theológia és logika professzora volt, a felvételi vizsga abban állt, hogy ifjú és koros jelentkezőknek papírt és tollat adott: írják fel röviden viszonyukat Istenhez. Orpheus „cédulája” íróasztalában fennmaradt, de megállapítottatott, hogy nem adta be, neve nem szerepel a tanítványok között.

1. „Isten és én”: ennek a kettősnek számomra egyetlen és örök alakképlete, jelképe: Jákob harca az Angyallal, vagyis Istennel. Isten tehát első és utolsó és minden sorban: *probléma*. Kérdő és válaszoló egyformán tudja, hogy erre könyvtárakkal és óriás-naolókkal is lehetetlen válaszolni, hát még két lapon! Robbanó paradoxonok elkerülhetetlenek.

2. Kapcsolatom Istennel (az Isten-problémával), egyéni utamon, állandó és abszolút. Sánta is vagyok tőle, mint Jákob.

3. Könyörgésem a világot és mindenséget szemlélve: ó, nagy Titok és Ismeretlenség, könyörgöm, hogy *legyél* —, agyamba foghatóan „megszüljelek”, ó, Ismeretlenség, és így *ne* legyél többé „absconditus”, elrejtett.

4. A világon semmi egyéb nem érdekel, mint a végtelen szenvedés jelenléte, — a butaság és gonoszság gyilkos hatalma; *hogyan* akarhatja mindezt a „jó” Isten? Naponta órákig beszélgetek a szenvedőkön segítő szentekkel (nem elég erős hittel, nem).

5. Isten képe és alakja keresztény-katolikus embernek örökké: Jézus Krisztus.

6. A végtelen jó Jézus Krisztus *miképpen* akarhatja annyi kínok kínját itt a Földön? — A Megváltás fogalma és ténye még ma is ezer homályba burkolva, — végleges definíciója (kielegítő): nincs.

7. Ha Istenről beszélünk, nem játék-metafizikákra megy ki a dolog, hanem: az élet és természet végső, kauzális és logikus *értelméről* van szó, — ez az *értelme* a világnak volna: Isten. Hatvan éve ezt az értelmet keresem (szinte kielégíthetetlen morál-éhséggel együtt): tehát Istent keresem?

8. Örök témám az összes pogány mitológiák és a katolikus Isten összefüggései.

9. Az egyház rossz útjait (pl. középkori pápaság) *hogyan* tűrheti, akarhatja a Szentlélek Úristen?

10. A vízőnőkkel és poklokkal pusztító Isten és a mindent megbocsátó Jézus — hogyan függhet össze az a kettő?

11. Lelkemben az Isten-követelést és ugyanakkor a kételyek legdémonibb harcát — miért gondolt ki ilyet Isten nyomorító és legkeservesebb sorsomnak?

12. Ha istenhitről van szó: ez „csak” úgynevezett deizmus lehet, vagyis hogy létünk és az univerzum mögött van *Valami* Ősök.

13. Miért teremtett Isten embermilliókat *totalis* érzéketlenséggel Önmaga iránt?

14. Ha Isten képe örökké Jézus Krisztus: akkor is életemben a legőrokebb a nagypénteki Szentsír. Isten, ember, ártatlan szenvedés, halál, igazságtalanság, szeretet, a Szentháromság paradox titka, „Isten halála”, inkarnáció és: újra, újra a lényeg: Isten és szenvedés örök összefüggése. Kérdések és ellentmondások tépik a Szentsír képét: de a legnagyobb theologiai portré mégis (talán éppen ezért) — csak *Ez* marad. Parnasszusom a Golgotha.

15. Az Evangéliumok szövegét és az „ezer” harcot, eretnekséget, magyarázatot, protestantizmust körülötte: vértől vérezve naponta átélem. *Orpheusom* betetőzése volna: egy tömény huszadik századi evangélium-kommentár, — kézirataimban próbák vannak belőle, de...

16. Evangélium és szocializmus konfliktusai és találkozásai életem legfeszítőbb kérdései félszázad óta, — a *Prae* és az *Orpheus* és önarcképeim álarcokban: pelyva és pihe és semmi ezekhez a témákhoz viszonyítva, de végtelen nagyságuk és bonyolultságuk megfosztott a nélkülözhetetlen hősi vakmerőségtől, hogy fejszémét az egyetlen érdemesbe vágjam. (A megíráshoz persze élet és történelmi körülmények is — szégyenem! — elvették bátorságomat, de aki lát és hall, praekben és orpheusokban is láthatja és hallhatja, hogy írójuk „Isten és én” és az egész, egész emberiség boldogulásának izgatottja. Ó, Isten: miért oly soká vonod meg szentlelkes segítségedet ehhez az opushoz, hogy ha már *ilyen* extatikus vágyakra teremtettél?)

17. A középkori katedrálisok művészi eszményképeim, de ugyanakkor: a középkori kereszteshadjáratok „gyűlölő” elítélését és kitagadását látom istenképm arcvonásain.

18. A kétségbeesés ronggyá téngett és hamuvá porlott vak állatja vagyok ezerszer és százezerszer, — Hiób —, azért imádkozom (reménnyel?)... hogy igazában imádkozhassam az Érthetetlen Istemeretlenhez: Istenhez.

19. Mintha legszemélyesebb gondolatom lett volna egy protestáns dogmatikában ez a megállapítás: a dogmatika *nem* kömerekvé tételek kódexe, hanem az ember küzdelme az Istenség soha meg nem nyugvó-nyugtató problematikájával.

20. Vérképem bizonyára az abszolút római katolikus nevelés összes nyomait mutatja, de a „hivatalos” Egyház dogmatikáját, liturgiáját nem szó szerint hordom magamban — kegyetlenül kéléselő racionalizmusom szintén kiirhatatlan —, hanem az ősember metafizikai igényének költői *allegóriája*- és szimbolikájaképpen fogom fel — innen imám hite és hitetlensége.

21. Isten (ha nem Jézus az Isten) *nem* szeretheti a világot, hiszen az szenvedések iszonyú monumentuma, — és ha az: akkor *miért* teremtette?

22. Miért engedte (az úgy látszik hiába) elküldött világosító Szentlélek, hogy embermilliókat „hibás” rossz papok riasszanak el Istentől?

23. Vallásos alkat vagyok, szinte valásteremtő (theogén és mithogén), de csak „szemelvényesen” gyakorló... A „hivatalos” Egyháznak ez a típusú valóságosság (vagyis a lét első végokainak és végcéljainak keresése, és a jóság, jóság, jóság szomja) — mégsem kelene. Jézus szava hozzám, mikor a földön járt, *mi* lett volna? ehhez a szituációhoz mit szolt volna?

TARBAY EDE író:

### **Tükörnél élesebb** (példabeszéd)

Hajnal óta havazott, a pelyhek fölfelé szálltak, föl, a mennyezetre, a Végtelennel határos mezőre.

Nagyapja ment át rajta, süppedt lábbal, nyomta a rözse, attól botladozott. Nagyanyja a malomból járt erre, lábnyoma feketélt, mint az olvasója.

Apja bicegett, anyja meg-megállt, lenézett rá, mint aztán még sokan, akik a csöndet párnájára tették.

Később iratlan papírrá lett a mező, ugyanúgy, mint abban az alkonyatban, de a betűk sehogy sem formálódtak, helyettük ő jött, kezében viaszgyertya.

— Ha semmink nincs, legalább ez legyen — mondta, s a kezét a láng elé tartotta, de ettől a fénye még erősebb lett —, és a gyertya meleget is ad.

Leereszkedett, leült, begörbödött vállal. Talán mert fázott.

Vagy mert egyedül volt.

Mint az Elárult, Elítélt, Megtagadott.

— Hagyjuk, égjen, ne oltuk el soha, vigyázzunk rá, mert nem csak a miénk, sem ez a semmi, sem az, ami bennünk van, amit akkor kaptunk, hogy elindultunk.

A csenek közül értetlenül nézte: reggel találkoztak, mit keres a mezőn, hogyan tudott ide ereszkedni?

— Mi az írás? — folytatta barázdált arccal, a vonásai egyre keményedtek, a homlokán, a szeménél, szája sarkán, de a mozdulata, a felkapott keze ugyanolyan volt még, mint reggel —, szavak és mondatok, de mögöttük más írás van, a ki nem mondott öröm és fájdalom, s hogy megértheszük, ahhoz *élni* kell, emberekért, emberként, emberek közt, mert ez a nehéz. ez az emberként, emberek közt, de ahogy a napok naponta nehezeülnek, úgy lesz a szavak súlya is nagyobb, s úgy értjük meg, ami érthetetlen, talán még a Márk-szavú kiáltást is, a „mért hagyta el engem”-et, mert akkor magunk vagyunk, test és vér, számadó emlékezet.

Újra mozdult, kiegyenesedett.

Szemtől szemben álltak, s ebben a tükörben tükörnél is élesebb a kép.

— Vigyázz a fényre, ami adatott — már csak hallotta, mert önmagát látta —, nem tudhatjuk, kit és mikor vezet, mert a Vándor keresi az utat, és az ember örökké vándorol.

Égett a gyertya, olvadt a viasz és mégsem akart csonkká elapadni, világított, míg visszatért a hó.

— Ha semmink nincs, legalább ez legyen...

Ahogy a mezőn elment a Végtelenbe, a hóba süppedt nyomok gyapjas bárányvá váltak, és odalentől látta a királyokat is, Gáspár, Menyhért és Boldizsár kísérik, hiszen ők egyszer megtették már az utat.

THURZÓ GÁBOR írta:

### *A Reménység Istene*

Ha most, amikor előre már nemigen nézhetek, amikor a rám váró jövőt kurtára arasszal mérhetem csak, — ha most visszaások közel hetven év betemetett mélyébe, azt az Istent találok, gyermekkoromnak azt az Istenét, aki *biztonságot* adott. Úgy nevelődtem, hogy Isten támasz volt, valaki, akire számíthattam. Aki sosem volt a büntető Isten, akkor se, ha holmi gyerekes bűnöcskével, vagy inkább rosszkedvvel megbántottam, s így megzavartam az általa ránk szabott rendet. "Látod — mondta ilyenkor anyám —, most szomorú a Jóisten." Ilyen szomorú aggastyánnak láttam és éreztem gyerekszívvel, hóféhéren sugárzónak, arca-haja éppúgy hófehér, mint az indulatai. Úgy féltem tehát Istent, hogy nem akartam neki szomorúságot okozni, rossz perceket odafront, aki a felhőtlen mindenségben lakozik. Aki — ez tétova sejtelem volt persze — inkább láthatatlan fogalom, mint a templomi képek aggastyánja. Akárcsak fia, a szépséges Jézus, s akárcsak a képeken — ezt persze sehogyan sem foghattam fel — a Harmadik Személy, olykor galamb képében. Jó és boldogító érzés volt, hogy megfoghatatlan lénye egyes-egyedül velem van elfoglalva, mintha más rajtam kívül nem is lenne a világon. Majd rájöttem — a hittanórákon inkább megtanultam —, nem is olyan egyszerű ez a csak rám szabott biztonság, úgy kell hinnem életemben való részvételében, hogy szigorú reglamákhoz kell kapcsolnom, hogy ez az Isten katolikus, s mert az vagyok én is, tudomásul kell vennem, hogy a kinyilatkoztatás révén kaphatom meg az ő biztonságát, s hogy földi képviselője az Egyház, s arra is rá kellett jönnöm, hogy mint minden, ami földi — még ha Őt képviseli is — esendő.

Bele kellett törnöm abba, hogy a hívők közösségébe tartozom, parancsolatoknak kell engedelmeskednem, kamaszodó lelkembé beköltözött a büntudat, most már féltem Istentől, már nem szomorúvá tettem, hanem büntetendővé, de persze a gyónásban megbocsátóvá. Most már az ő bizonyosságát kellett elfogadnom, „úgy, ahogy hitünk élénk adja”. Nem volt könnyű az átmenet, gondolom, másnak sem könnyű. Addig életemet sugárzó léte támogatta, az dő-

ta rám sugarait. Most a hívő félelmetes problémája elé kerültem, — már gondolkodnom, mérlegelnem kellett, kutatnom kellett, hogyan is fér bele az én gyerekkori, biztonságot adó Istenem, a valóságba. Abba a gyötrelmes valóságba, mely annyi megnyilatkozásában kétségessé teszi: van-e Isten egyáltalában? és ha van, úgy van-e, ahogy hitünk kódexe előírja? Tehát — némi túlzással — egy hivatalos Isten. És eljutottam a kételkedés, számítgatás meg-tisztelő ajándéka segítségével a *bizonyosságig*. Ahogy — milyen boldog megnyugtatás volt! — Einstein számítgatása végére jutva, megtorpant a végtelen előtt, s kimondta: minden matematika végén kell lennie Valakinek. Itt állt meg Eddington, James Jeans is. Egyikük sem költő és álmodó — ha ők nem mehetek tovább, s mint Einstein, az istenhitig jutottak el, mért ne hallgathatna rájuk az én érzelmi hitem, a csak pszichológiával alátámasztható és igazolható?

S így kényszerültem arra — kényszerrel boldogabban sosem fogadtam még el! —, hogy megtaláljam, magamba fogadjam a bizonyosság Isteneit, azt, aki a rend ura, az arányok, mértékek ura, aki kell, hogy legyen, mert ha nincs, mi értelme lenne az ember vagy a cserébogár létének, a virágzó hársfának, a fenséges viharok, s Danténak, Shakespeare-nek, Raffaelnak, de még a kutyám szeretetért esdeklő tekintetének is. És így érkezve el a máig, tudva azt, hogy a körleletek tanúsága szerint már elfele kell készülnöm, s ajándék minden borús vagy derűs nap, most, az ingyen kapott Biztonság Istene, a megküzdött-megszervezett Bizonyosság Istene után enyém — a *Reménység Istene*. Aki ott vár rám, ahol Einstein matematikailag sejtí, s ahol majd én is megtudhatom — érdemes volt-e élnem?

VASADI PÉTER költő:

### *Mit írna a hal a vízről?*

Hogy selymes, tiszta, nélkülözhetetlen, nem tudja, hol húzódnak a határai? A hal úszik benne, esze ágában sincs állítani vagy tagadni a víz létét, ha egyszer megértette, hogy ő a víz miatt hal; úszik benne. Istenről nehéz szólni, írni még nehezebb. Az ember blaszfémikusan, tökéletlenül csikorog, ha a Mindenség Alapjáról akar mondani valami

lényegeset. Gondoljuk meg: mi lényeges? Mi az, hogy Mindenség? Mi az, hogy Alapja?... „Benne élünk, mozgunk és vagyunk.” A hal arról, hogy úszik, tudna énekelni is, kalandos útjairól tudna írni is. De a vízről?... A vízről, amit a legjobban „tud”, mert áthatja a sejtjeit is, a vízről csak a hit nyelven szólhat hitelt érdemlően, mert hinni annyit tesz, mint élve megismerni, átélni a „lét teljes átfordulását” (Ratzinger), így létből nyitott, értett létbe lépni. Isten a lét „Értése”.

Isten az, akiért érdemes kimondanom, hogy „én”. Akinek megunhatatlan dicsőítése az Ó-szövetséget túlélővé, az Új-szövetséget örökké, a világot művelhetővé tette. Ha magamat dicsőítem, szavaim elrohasztanak. Ha Istent dicsőítem, már a pusztá elhatározás is fölemel, kitölt, örömet ad, megnöveszt. Istent fejtegetni kevés. Tudósan beszélni róla lehet hűvösen is. Szeretni őt — okos önszereteten túl — bölcsesség. Dicsőíteni emberhez méltó. Imádni, ez az Isten „hullámhossza”, s valójában az egyetlen teljes, kiüresítő, végleges „lét-átfordulás”, a szentek himnusz-élete, szenvedésük virága, szívüknek üveg-átlátszósága, boldogsága, előleg-halála. Mi ez az imádat? Nem a rab-szolga gyötrelmes hódolata a hatalom előtt, hanem a fölmagasodó lélek iz-zása. Isten embere akkor is állva imád, ha arca borul. Isten a Szeretet. Nem is tehetett mást, mint hogy teremtett, szeretetből kizúditotta magából a világot, örök öröme szánva. Nem is tehet mást, mint hogy tovább szeret. Nem is fog mást tehetni, mint hogy visszafogadja magába a világot, ezt a paradicsom-gyermekkorú, kérdéses, lebegő, kimondhatatlan világot a kimondható Isten.

A kimondható Isten — Jézus Krisztus. A Föltámadott, a munkatársam, az igazság, a Szent, Isten ajándéka önmagának. Aki minduntalan áttöri a fogalmait valamivel, ami lobog, szét-szórja megelégedettségemet valamivel, ami fájdalmas. Aki megfenyít, elem-tolja a szavakat, bogarakkal, kiskorúakkal és véletlenekkel tanít meg a törvényeire. Istennek vannak törvényei, mint az embernek útjai. Ahol a sok-félék egy-be halmozódnak, ott, Istenben mindenkit és mindent szeretni remélek. Isten fölment magamtól, mégis egyedül ő az, aki miatt meghökkent alázatossággal szeretem magamat. Boldog az az ember, akiben Isten elidőz Istennél.

WEÖRES SÁNDOR *költő, műfordító:*

### **A végtelenség**

A világmindenség lehet véges, de a Mindenható — már, szótári fogalma szerint is — a végtelenség. Mindegy, hogy plusz- vagy minusz-jelet rakunk eléje, attól a végtelen nem változik; vagyis: végső fokon mindegy, hogy állítjuk-e, vagy tagadjuk. Persze nem mindegy az életünkben, gondolat- és érzésvilágunkban, hogy igénybe vesszük-e azt az állandó fényt, amit Isten gyújt bennünk.

ZELK ZOLTÁN *költő:*

### **Meditáció Istenről**

— Bélám, betegségem nem engedi, hogy írásban válaszoljak kérdéseidre. Válaszolok most egy meditációban.

A téma: Isten és én.

Erre már többször feleltem, 1955-ben a következő verset írtam:

*Szélfúttá levél a világ,  
de hol az ág, de Ki az ág?*

Húsz évvel később már ezt írtam, ezt is feleletnek veheted:

*Barátaim azt hiszik, hogy fekszem,  
nem tudják, már járni tanulok  
megadóan Isten oldalán.*

Azt hiszem, a következő soraim is felelnek a kérdésekre:

*Körömmel falra karcolt,  
átmeszelt verseim:  
az Istenre hagyom.*

Több kérdés van a leveledben, de azt hiszem, mégiscsak egyetlen kérdés: Isten és én. Mert a többi kérdések: hogyan látja, mit érez vagy érzett iránta, milyennek képzeled el, ezekre és a többi kérdésekre is csak egyetlen válaszom lehet: — Ha el tudnám képzelni, nem hinnék benne.

Ami egy öreg parasztasszonyt éppúgy izgat, mint egy atomfizikust, s az atomfizikus éppúgy nem tud válaszolni, mint az öreg parasztasszony, az a kezdet és a vég. Ha az élet legsúlyosabb gondja ember által megválaszolhatatlan, akkor válik bizonyossá Isten léte.

Más a hit és más a vallásosság. Gyönyörű költészet az Ó- és Újtestamentum, csodálatosan szépek a gregoriánus dallamok s nekem csodálatosan szép gyermekkori emlékem a zsidó széder-este, mert költészet az is, de ez a bibliai

és templomi költészet aligha visz közelebb Istenhez, mint Rembrandt, Michelangelo, Beethoven és Bartók.

Kétfajta költő van, az egyik, aki hisz Istenben, a másik, aki viaskodik Istennel. Tehát ő is hisz. Éppen a viaskodása bizonyítja, hogy szüksége van a hitre. Ezt is, mint annyi mindent, József Attila mondta el a legszebben:

*Hogy valljalak, tagadjalak,  
segíts meg mindkét szükségemben.*

Tehát a tagadást is Istentől kéri. A legnagyobb viaskodó Ady Endre volt. Róla szólva nincs szükség semmi magyarázatra, még versidézetre sem. Isten éppúgy átítatja költészetét, mint a politika és a szerelem. Hogy mások hogy vannak vele? Két példát szeretnék elmondani.

Rényi Alfréd, a fiatalon meghalt matematikus azt mondta egyszer baráti körben: — Olyan keveset tudunk, hogy minden lehet, még az is, hogy van

Isten. A másik, számomra felejthetetlen, megindító példa: a János Kórházban meglátogattam az ott fekvő hetvenéves Nagy Lajost. Eljövet, a kerten át a kapuig kísért. A kapuban megölelt és azt mondta: — Isten veled! Majd hirtelen, mint akinek magyarulkodikni és vallani kell, a fülembe súgta: — Mert én már imádkozom is! Különben ezt is megírtam *Az ismeretlen Nagy Lajos* című versemben:

Nem lehet megkerülni azt az igazságot, hogy emberek, akik nem hitték, hívővé válnak betegségükben, öregségükben. Szinte tévedhetetlenül meg tudnám mondani, hogy melyiküknél új kellett a hit és melyiküknél sarjad az eddig becsukott lélekből. Én nem tudtam, hogy hívő vagyok, amikor már azt írtam egy versemben:

*Ha gödörben, ha bányamélyben,  
én egek nélkül sose éitem.*

1977

# Vigilia

DECEMBRE  
DEZEMBER

---

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —  
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollar

---

## SOMMAIRE

**György Rónay:** *Où en sommes-nous?* Dans son article, le rédacteur en chef de notre revue examine comment les rapports de l'Eglise catholique de Hongrie avec l'Etat hongrois ont évolué durant la trentaine d'années écoulées depuis la deuxième guerre mondiale. Il prend pour point de départ de son exposé la célèbre lettre pastorale du Cardinal Suhard, archevêque de Paris, émise en 1947 pour le Carême. Dans ce document, que l'on considère à juste titre comme une sorte d'annonce du Concile de Vatican II, ce prélat doté d'une rare justesse de vue, ne manque pas de constater que sur terre, quelque chose est mort qui ne ressuscitera plus. Ces paroles de l'archevêque auraient dû être entendues et retenues tout particulièrement en Hongrie où la situation de l'Eglise venait de subir un changement qui était tout ce qu'il y a de plus fondamental, en ayant perdu pour ainsi dire d'un jour à l'autre, ses immenses biens matériels aussi bien que son pouvoir politique et sa situation privilégiée. On aurait dû admettre ce changement comme un fait providentiel: malheureusement, d'une part l'attachement de l'Eglise à son passé était trop fort, d'autre part le pouvoir d'Etat nouvellement établi qui avait opéré ces changements, était imbu d'intolérance et de préjugés. Ce n'est que progressivement que l'on est arrivé à reconnaître que c'est seulement en recherchant l'entente et la création de relations d'un style neuf que l'on pourra bien augurer de l'avenir. Sous ce rapport, de notables progrès ont été réalisés, progrès que l'on doit aussi bien à l'esprit nouveau inauguré par Vatican II qu'aux changements survenus dans la direction politique hongroise; finalement, il convient aussi de tenir compte de la politique Est du Vatican, vue d'un si mauvais oeil par plus d'un.

„Bien entendu, on n'est pas encore au bout de toutes les difficultés — écrit l'auteur pour conclure son article — mais la plupart de ces difficultés ne résultent pas des relations Eglise — Etat; ce sont des affaires intérieures de l'Eglise et même pas spécifiquement de l'Eglise hongroise. Ce qui, au début, était admis par si peu, est aujourd'hui un fait qui s'impose: à savoir que la Providence n'a pas destiné la Hongrie à être le théâtre d'un ne sait quels combats d'arrière-garde, ni même de tentatives de prise de contact avec l'ennemi. Elle n'a non plus destiné la chrétienté hongroise à un martyre spectaculaire, comme certains le pensaient dans les années de la guerre froide, mais bien plutôt, elle a été destinée par la Providence à être la station d'essai d'une expérience d'une portée capitale, d'un intérêt vital, expérience ayant pour but d'oeuvrer ensemble en vue d'établir des rapports d'un style neuf entre l'Etat socialiste et l'Eglise catholique dans un climat de bienveillance et de bon sens qui tient compte de la réalité. Sous notre angle de vue, cela revient à dire: en vue de jeter les fondations de l'avenir de l'Eglise catholique au sein d'un Etat socialiste, construit sur les bases jetées par le marxisme — léninisme.

A la question de savoir quelles sont à l'heure présente les relations Eglise — Etat en Hongrie, voici notre réponse: ces relations sont satisfaisantes, voire bonnes, elles se sont normalisées. L'Etat manifeste son estime pour l'Eglise par des témoignages qui ne laissent place à aucune équivoque (rappelons la visite du Premier Ministre hongrois, György Lázár, au Vatican en Novembre 1975 et l'entretien que le Premier Secrétaire du Parti, János Kádár, eut avec le Pape en Juin 1977 et auquel celui-ci a attaché „un intérêt exceptionnel et une importance toute particulière”. De même, l'Eglise ne manque pas de témoigner avec non moins de droiture de son estime pour l'Etat; en même temps, elle tient aussi à exprimer qu'elle partage l'espoir que les chrétiens vivant sous le régime socialiste, sont en droit — paraît-il de nos jours — de nourrir.

Toutefois, nous ne sommes pas encore au terme de notre route... Du fait que la vie est en continuel progrès, elle pose des questions toujours nouvelles qui demandent, à leur tour, des réponses tout aussi nouvelles. Ces questions et ces réponses concernent les possibilités et les modalités de la progression ainsi que les formes qui, loin d'entraver, encouragent les contacts entre l'Eglise et l'Etat. Telle forme est le dialogue qui est appelé à susciter non pas de vaines discussions doctrinales, mais une mise au point raisonnable, au prix d'efforts mutuels, des prises de position, des vœux, des exigences, des possibilités. C'est de ce dialogue d'un style neuf que Mgr József CSERHÁTI, évêque de Pécs, s'est attaché à élaborer la méthode et la morale dans ses études ayant eu un retentissement de par toute l'Europe (cf. *Ce à quoi engage le dialogue?* n° de Février 1976 de VIGILIA et *Portes Ouvertes* n° de Mars 1977 de VIGILIA).

La morale du dialogue? Eh bien oui, puisque ce n'est pas un secret pour personne qu'alors que nous coopérons à la même oeuvre, sur le plan idéologique, la confrontation n'en est pas moins maintenue. Aussi est-il demandé aux deux parties de concilier mutuellement, jour après jour, ces deux attitudes: dire *oui* avec franchise et *non* sans arrogance, de telle sorte que l'oeuvre faite en commun ne soit pas compromise, ni la personnalité de ceux qui s'y sont engagés ne soit atteinte. Ce n'est pas là une tâche minime, ni n'importe quel devoir. On pourrait dire que c'est là un acte de charité à accomplir quotidiennement. Ou bien, pour s'exprimer dans les termes apparemment un peu plus abstraits de la terminologie teilhardienne: contribuer à l'amorisation de l'Univers, c'est-à-dire contribuer à ce que l'Univers en évolution soit activé par l'amour à l'extrême de ses puissances vitales.

Nous estimons être en droit de considérer — et qu'il nous soit permis d'en faire autant — comme un honneur que la Bonté divine nous a fait en nous confiant le soin de mener à bien les premières expériences de cette grande entreprise.”

Mgr József Cserháti, évêque de Pécs: *Les Laïcs dans l'Eglise post-conciliaire*. Prof. Tamás Nyíri de l'Académie de Théologie Catholique de Budapest: *Martin Heidegger et la question de l'Etre*. — Béla Hegyi présente Miklós GANCZ, artiste dessinateur.

Cette année, l'enquête de VIGILIA, menée par Béla Hegyi, a eu pour thème: „Dieu et moi”. Parmi les interrogés, tous représentants éminents de la vie intellectuelle et artistique hongroise, on trouve des croyants et des non-croyants, des prêtres et des laïcs, des marxistes et des non-marxistes.

## INHALT

György Rónay: Wie weit sind wir? Der Chefredakteur der *Vigilia* macht in seinem Arikel einen Rückblick auf die Entwicklung des Verhältnisses zwischen dem ungarischen Staat und der ungarischen katholischen Kirche in den mehr als drei Jahrzehnten seit dem II. Weltkrieg. In seinen Ausführungen geht er von dem berühmten Fasten-Hirtenbrief von Kardinal Suhard, Erzbischof von Paris im Jahre 1947 aus. Dieser grosse visionäre Oberhirt unserer Kirche, dessen erwähnter Hirtenbrief mit Recht als Vorläufer des II. Vatikanischen Konzils betrachtet werden kann, stellte schon damals fest, dass „es starb etwas auf Erden das nie mehr auferstehen wird“. Die Worte des Pariser Erzbischofs hätten in Ungarn besonders gehört und beachtet werden müssen da hier die grundlegendste Änderung im Leben und in der Situation der Kirche erfolgte, da sie ja sozusagen von einem Tag auf den anderen nicht nur ihr grosses Vermögen, sondern auch ihre politische Macht und privilegierte Situation verlor. Diese Änderung hätte sogar als providenziell betrachtet werden können, doch war die Bindung an die Vergangenheit zu stark in der Kirche, während andererseits ungeduldig und vorurteilsvoll jene neue Staatsmacht war, die diese Änderungen durchführte. Nur stufenweise könnte sich die Erkenntnis ausbilden und verstärken, dass der Weg der Zukunft nur die Suche nach einer Verständigung und die Entfaltung der „Beziehungen neuen Typs“ sein kann. Grosse Fortschritte wurden auf diesem Gebiet erreicht, wo der Geist des II. Vatikanischen Konzils eine ebenso wichtige Rolle spielte, wie die Änderungen in der ungarischen politischen Führung, sowie die — von einigen mit so scheelen Augen betrachtete — „Ost-Politik“ der Kirche.

„Selbstverständlich sind nicht alle Schwierigkeiten behoben — schreibt schliesslich der Autor — grösstenteils gehören sie aber nicht zum Verhältnis zwischen Staat und Kirche, sondern sie sind innere Angelegenheiten der Kirche und sind nicht nur für Ungarn spezifisch. Was am Anfang nur von wenigen erkannt wurde, kann heute als Realität wahrgenommen werden: nämlich dass die Vorsehung Ungarn nicht als Schauplatz etwaiger Nachhüttkämpfe oder gar Erkundungs-Vorkämpfe bestimmte, und dem ungarischen Christentum nicht das Schicksal eines sehenswürdigen Märtyrerertums vorsah, wie das viele in den Jahren des Kalten Krieges meinten, sondern zum 'Standort' eines ausserordentlich bedeutenden und lebenswichtigen Versuches bestimmte — also dafür, dass hier mit beiderseitigem guten Willen, mit Vernunft und Realitätsgefühl die Beziehungen neuen Typs zwischen dem sozialistischen Staat und der katholischen Kirche ausgearbeitet werden.

Der Weg ist aber noch nicht zu Ende... Das Leben, eben weil es sich entwickelt, stellt immer neue Fragen, die immer neue Antworten verlangen. Sie verlangen sie ebenso in Bezug auf die Möglichkeiten und Formen der Entwicklung selbst, wie im Bezug auf die sogenannten ‚Rahmen‘, die offensichtlich schon in ihren ersten Formen nicht deswegen vorhanden waren um das Leben lahm zu legen, sondern um es möglich zu machen. Dazu dient — und nicht zu unfruchtbaren und sinnlosen theoretischen Diskussionen — der Dialog, die gegenseitige, ruhige und vernünftige Klärung der Standpunkte, der Wünsche, der Ansprüche und der Möglichkeiten, und zwar ‚verpflichtet dem Dialog‘ und ‚mit offenen Türen‘, um Methoden und Moral dieses Dialogs ‚neuen Typs‘ mit dem Titel der schon in ganz Europa bekannten Essays von József Cserháti zu charakterisieren.

Moral? Ja; es ist doch kein Geheimnis, dass während wir in unseren gemeinsamen Aufgaben zusammenarbeiten, wir gleichzeitig in ‚weltanschaulicher Konfrontation‘ leben. Die beiden: das aufrichtige Ja und das nicht aggressive Nein müssen wir Tag für Tag gegenseitig in menschlichem Einklang halten, so, dass weder die gemeinsame Arbeit Schaden, noch die Persönlichkeit der Teilnehmenden Verletzung erleiden. Keine kleine Aufgabe und keine gewöhnliche Pflicht. Man könnte auch so sagen: eine tägliche Liebesübung. Oder ein bisschen abstrakter, mit Teilhard' scher Terminologie: eine ‚Amorisation‘ der schon jetzt auf gesellschaftlicher (und technischer) Ebene vorangehenden Evolution, ihre inhaltvolle Gestaltung durch Liebe.

Wir können und sollen es auch als eine uns ehrenden Absicht der Vorsehung betrachten, dass Sie die ersten Versuche dieser grossen Aufgabe gerade uns anvertraute.“

**M O T E T T Á K**  
(KARPARTITŰRÁK)

BYRD, W.		
— Salve Regina		
ötsháromú vegyeskarra		
(Pernye)	-----	18,—
CARVER, R.		
— Missa "L'homme armé"		
vegyeskarra		
(Darvas)	-----	40,—
DUNSTABLE, J.		
— Magnificat		
háromszólamú egyenemű karra		
(Pernye)	-----	25,—
LASSO, O. di		
— Stabat Mater		
nyolcszólamú kettőskarra		
(Homolya)	-----	25,—
MACHAUT, G.		
— Missa		
két női és két férfihangra		
(Wilheim)	-----	30,—
OBRECHT, J.		
— Passio secundum Mattheum		
á 4 voci		
(Darvas)	-----	36,—
— Passio secundum Mattheum		
á 6 voci		
(Darvas)	-----	42,—
OCKEGHEM, J.		
— Requiem		
hatszólamú vegyeskarra		
(Darvas)	-----	42,—
PALESTRINA, G. P. da		
— Canticum Canticorum		
29 motetta ötszólamú vegyeskarra		
(Jancsovic)	-----	80,—
(Musicotheca classica MC 5)		
SENFL, L.		
— Magnificat		
6 szólóhangra és vegyeskarra		
(Darvas)	-----	56,—





## A HUNGAROTON KARÁCSONYI HANGLEMEZ AJÁNLATA

### MAGYAR GREGORIÁNUM

A karácsonyi ünnepkör dallamai

Schola Hungarica

Vezényel: Szendrei Janka és

Dobszay László

A Francia Nemzeti Hanglemez

Akadémia nagydíja -1975.

SLPX 11477

ára 70.— Ft

### KARÁCSONYI ORGONAZENE

J. S. BACH: In dulci júbilo — korálfeldolgozás BWV. 729

J. S. BACH: Vom Himmel hoch da komm'ich her — korálfeldolgozás BWV. 700

D. ZIPOLI: C-dur pastorale

L. C. DAQUIN: X. Noel — Grand jeu et Duo

C. FRANCK: Pastorale Op. 19

M. REGER: Gloria in excelsis

Fr. COUPERIN: Et in Terra pax  
LISZNYAI-SZABÓ G.: Két magyar pasztorál

KOLOSS I.: Partita

GERGELY F.: Improvizáció karácsonyi dallamokra

Gergely Ferenc  
a budapesti Egyetemi templom orgonáján

SLPX 11548

ára 70.— Ft

### J. S. BACH:

#### ZENEKARI SZVITEK

— C-dur szvit No. 1 BWV. 1066

— h-moll szvit No. 2 BWV. 1067

— D-dur szvit No. 3 BWV. 1068

— D-dur szvit No. 4 BWV. 1069

Liszt Ferenc Kamarazenekar

Vezényel: Sándor Frigyes

SLPX 11787/88

ára 140.— Ft

### LISZT FERENC:

#### KRISZTUS — ORATÓRIUM

Sólyom Nagy Sándor, Andor Éva,  
Németh Zsuzsa, Réti József, Gregor József (ének)

Básti Lajos (narrátor),

Margittay Sándor (orgona)

Budapesti Kórus

Budapesti Kodály Z. Leánykar

Állami Hangversenyzenekar

Vezényel: Forrai Miklós

A Francia Nemzeti Hanglemez  
Akadémia nagydíja — 1971

A Charles Cros Akadémia nagydíja — 1972

A Spanyol zenekritikusok díja —  
1977

SLPX 11506/8

ára 210.— Ft



Gancz Miklós: Proféták (1976)